

**CUMHURİYET REJİMİNİN TESİSİ VE DEVAMLILIĞINDA
İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN ROLÜ (1923-1927)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı**

Cengizhan HALAÇLI

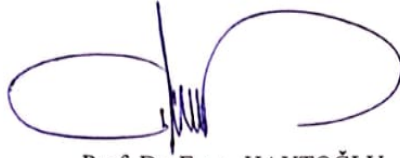
Danışman: Doç. Dr. Umut KARABULUT

Temmuz 2019

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

TARİH Anabilim Dalı, TÜRKİYE CUMHURİYETİ Bilim Dalı öğrencisi Cengizhan HALAÇLI tarafından Doç. Dr. Umut KARABULUT yönetiminde hazırlanan **Cumhuriyet Rejiminin Tesisi ve Devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin Rolü (1923-1927)** başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 01.07.2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Jüri Başkanı

Doç. Dr. İbrahim BOZKURT

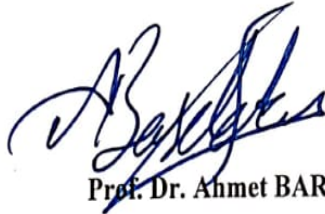
Jüri Üyesi

Doç. Dr. Umut KARABULUT

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 24/07/2019 tarih ve 29/07... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Müdür

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Cengizhan HALAÇLI

ÖNSÖZ

Millî Mücadele'nin 100. yılını kutladığımız 2019 yılı itibariyle İstiklal Mahkemeleri'nin cumhuriyet rejiminin tesisi ve devamlılığında üstlendiği rolü vesikalara dayalı bir biçimde tespit edip ortaya dökülecek akademik bir çalışmanın eksikliği şahsımı bu husustaki açığı kapatma konusunda teşvik eden etkenlerin başında gelmiştir.

İstiklal Mahkemeleri'nin cumhuriyet rejiminin tesisinde ve devamlılığındaki rolünü belirlemeye yönelik hazırlamaya başladığım bu çalışmanın başlangıcında gerek yakın/uzak çevremden ve gerekse akademik camiadan *“böylesine hassas ve bir o kadar da suiistimale açık bir konuyu neden çalışmak istiyorsun, gelecekte sıkıntı dahi yaşayabilirsin”* minvalinde yorumlar aldım. Bu tür yorumlar bile aslında İstiklal Mahkemeleri'nin günümüzde dahi konuşulmaktan uzak durulan hatta çekinilen konuların başında olduğunu ispatlar niteliktedir.

İşte tam bu nedenledir ki İstiklal Mahkemeleri'nin konuşulmaktan korkulacak bir kurum olmadığını, sakladığı, gizlediği veya örtbas ettiği bir hususun bulunmadığını, tamamen cereyan ettiği zaman dilimine, siyasi konjonktüre ve de yürürlükte bulunan kanunlara riayet ederek yargılamalar yapan kurumlar olduklarını vesikalarla delillendirerek cumhuriyet rejimi ile arasındaki mecburi bağı tespit etmeye çalıştım.

Tez çalışması süresince şahsıma her türlü imkanı sağlayan ve desteğini bir an olsun eksik etmeyen danışman hocam Doç. Dr. Umut KARABULUT'a, çalışma boyunca olaylara başka açılardan bakmamı sağlayan ağabeyim Bekirhan HALAÇLI'ya, yoğun ve oldukça zorlu bir çalışma temposu içerisinde beni eskisinden daha güçlü bir şekilde ayağa kaldıran vefakar ve cefakeş annem Mehtap HALAÇLI'ya, akademik bir çalışma yapmanın getirdiği ağır maddi külfeti tereddütsüz üstlenip maddi ve manevi her koşulda desteğini mütemadiyen hissettiğim babam Cengiz HALAÇLI'ya, yoğun takviminde zaman ayırıp İstiklal Mahkemeleri konusunda engin bilgilerini şahsımla paylaşan ve tezimle alakadar olup bana yol gösteren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ergün AYBARS'a hürmetlerimi ve teşekkürlerimi sunarım. Tamamladığım bu yüksek lisans tezini büyük halaskar **Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk**'e adarken onun huzurunda eşsiz bir saygı, büyük bir hüznün ve giderek artan bir özlemle eğilirim.

ÖZET

CUMHURİYET REJİMİNİN TESİSİ VE DEVAMLILIĞINDA İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN ROLÜ (1923-1927)

HALAÇLI, Cengizhan
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı
Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Umut KARABULUT
Temmuz 2019, VIII+186 Sayfa

11 Eylül 1920’de kabul edilen Firariler Hakkında Kanun’un birinci maddesine nazaran asker kaçakları sorunu çözmeye yönelik kurulan İstiklal Mahkemeleri, 26 Eylül günü Firariler Hakkında Kanun’un birinci maddesine yapılan ek düzenlemeyle kapsamı genişleyerek Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun suçları ekseninde de yargılama yapma yetkisine sahip oldu. Bu çalışmayla İstiklal Mahkemeleri’nin cumhuriyet rejiminin tesisi ve devamlılığındaki rolü değerlendirilecektir.

Tez çalışması toplamda iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kendi içerisinde üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda devlet-toplum ilişkileri bağlamında kontrol meselesine, ikinci kısımda Osmanlı’nın son dönemlerindeki ceza mahkemelerine, üçüncü ve son kısımda da Millî Mücadele Dönemi İstiklal Mahkemeleri’nin kuruluş sebepleri, çalışma şekli, kuruldukları bölgeler, faaliyetleri, etkileri ve kaldırılışlarına değinilecek olup daha sonradan bu mahkemelerin cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte cumhuriyet rejiminin tesisine etkileri yargılamalarla birlikte incelenecektir.

İkinci bölüm kendi içerisinde üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Birinci Büyük Millet Meclisi’ndeki grupların cumhuriyetin ilanı sürecinde hangi olaylar ve gelişmeler sonucunda muhalefet hareketine dönüştükleri aktarılmaya çalışılacaktır. İkinci kısımda Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri’nin kuruluş sebepleri, çalışma şekli, kuruldukları bölgeler, faaliyetleri, etkileri ve kaldırılışları hakkında bilgi verilecektir. Üçüncü kısımda ise 1923-1927 yılları arasında mahkemelerin yaptığı yargılamalar ve verdikleri kararların cumhuriyet rejiminin devamlılığına ne derece etkisi olduğu kategorize edilmiş bir biçimde arşiv vesikalarına dayandırılarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İstiklal Mahkemeleri, Cumhuriyet Rejimi, Büyük Millet Meclisi, Basın, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Çerkez Ethem, Şeyh Sait, Şapka İnkılabı.

ABSTRACT

THE ROLE OF INDEPENDENCE COURTS IN THE ESTABLISHMENT AND CONTINUITY OF THE REPUBLICAN REGIME (1923-1927)

HALAÇLI, Cengizhan
Master Thesis
History Department
Turkish Republican History Programme
Adviser of Thesis: Assoc. Prof. Umut KARABULUT
July 2019, VIII+186 Pages

The Independence Courts (İstiklal Mahkemeleri) which are founded to solve soldier fugitives problem as per first article of Law About Deserters (Firariler Hakkında Kanun) in September 11, 1920. On the 26th of September, the scope of the first article of the Law About Deserters was expanded and after that the courts had authority to make trial within the scope of Law of Territorial Treachery (Hıyanet-i Vataniye Kanunu). With this study, the role of The Independence Courts in the establishment and continuity of the republican regime will be evaluated.

The thesis consists of two chapters. The first chapter consists of three parts. In the first part, the issue of control in the context of state-society relations, in the second part to the criminal courts of the late Ottoman period, in the third and last part, the reasons of the establishment of the Independence Courts of the National Struggle Period, the way they work, the regions they were established, their activities, their effects and abolition will be mentioned. Later, the effects of these courts on the establishment of the republic regime until the proclamation of the republic will be examined together with the trials.

The second chapter consists of three parts too. In the first part, during the proclamation of the republic, which events and developments have turned into an opposition movement by the groups in the First Grand National Assembly (Birinci Büyük Millet Meclisi) will be described. In the second part, the reasons of the establishment of the Independence Courts of the Republican Regime Period, the way they work, the regions where they were established, their activities, their effects and their abolition will be given. In the third part, the court decisions made between the years 1923-1927 and the effect of the decisions they make on the continuation of the republican regime will be examined in a categorized form based on archive documents.

Keywords: Independence Courts, Republican Regime, Grand National Assembly, Press, Progressive Republican Party, Ethem The Circassian, Hat Revolution.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
TABLolar DİZİNİ.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE CUMHURİYET REJİMİNİN TESİSİNDEKİ ROLLERİ

1.1 Sosyal Kontrol Geleneği ve İstiklal Mahkemeleri.....	9
1.2 İstiklal Mahkemeleri'nin Kuruluşuna Kadar Osmanlı Ceza Mahkemeleri.....	17
1.2.1 Nizamiye Mahkemeleri.....	17
1.2.2 Şer'iyye Mahkemeleri.....	19
1.2.3 Askeri Mahkemeler.....	21
1.3 İstiklal Mahkemeleri'nin Yasal Dayanakları.....	24
1.3.1 Hıyanet-i Vataniye Kanunu.....	25
1.3.2 Firariler Hakkında Kanun.....	30
1.4 İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu, Çalıştıkları Bölgeler ve Üyeleri.....	34
1.5 Çalışma Şekilleri ve Faaliyetleri.....	37
1.5.1 Ankara İstiklal Mahkemesi.....	38
1.5.2 Eskişehir İstiklal Mahkemesi.....	40
1.5.3 Isparta İstiklal Mahkemesi.....	44
1.5.4 Diyarbakır İstiklal Mahkemesi.....	44
1.5.5 Konya İstiklal Mahkemesi.....	44

1.5.6 Pozantı İstiklal Mahkemesi	45
1.5.7 Sivas İstiklal Mahkemesi	45
1.5.8 Kastamonu İstiklal Mahkemesi.....	46
1.6 İstiklal Mahkemeleri'nin İkinci Kez Kuruluşu	48
1.6.1 Konya İstiklal Mahkemesi	48
1.6.2 Kastamonu İstiklal Mahkemesi.....	49
1.6.3 Samsun İstiklal Mahkemesi	49
1.6.4 Yozgat İstiklal Mahkemesi	50
1.6.5 Elcezire İstiklal Mahkemesi.....	50
1.7 İstiklal Mahakimi Kanunu.....	51
1.8 Mahkemelerin Kaldırılışları.....	55
1.9 Cumhuriyet Rejiminin Tesisindeki Rollerini	56
1.9.1 Komünist ve Bolşevik Grupların Faaliyetleri	58
1.9.2 Komünist ve Bolşevik Grupların İstiklal Mahkemesinde Yargılanmaları.....	66
1.9.3 İstiklal Mahkemesi'nin Kararları	75

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE CUMHURİYET REJİMİNİN DEVAMLILIĞINDAKİ ROLLERİ

2.1 Cumhuriyetin İlanı Sürecinde Muhalefet.....	77
2.1.1 Başkumandanlık Kanunu	78
2.1.2 Saltanatın Kaldırılması.....	79
2.1.3 Ankara'nın Başkent Seçilmesi ve Cumhuriyetin İlanı.....	82
2.1.4 Hilafetin Kaldırılması.....	84
2.2 Mahkemelerin Kuruldukları Bölgeler ve Üyeleri	86
2.3 Çalışma Alanları ve Faaliyetleri.....	88
2.3.1 İstanbul İstiklal Mahkemesi	88

2.3.2 İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi	90
2.3.3 Ankara İstiklal Mahkemesi	93
2.4 Cumhuriyet Rejiminin Devamlılığındaki Rollerini	96
2.4.1 Basının Kontrol Altına Alınması	96
2.4.2 Muhalefetin Dizginlenmesi Hamleleri	107
2.4.3 Çete, Eşkîya ve Komünistlerin Bertarafı	134
2.4.4 Dini ve Siyasi Nitelikli İsyânların Bastırılması	140
2.4.5 İnkılap, Rejim ve Hükümete Yönelik Tepkilerin Önlenmesi	154
2.5 İstiklal Mahkemelerinin Tamamen Kaldırılması	171
SONUÇ	173
KAYNAKÇA	177
ÖZGEÇMİŞ	186

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Ekim 1920 - Şubat 1921 Arası İstiklal Mahkemeleri ve Mahkeme Heyeti.....	36
Tablo 2: Ekim 1920 - Şubat 1921 Arası İstiklal Mahkemeleri ve Kararları.....	47
Tablo 3: Temmuz 1921 - Mayıs 1923 Arası İstiklal Mahkemeleri ve Mahkeme Heyeti.....	51
Tablo 4: Temmuz 1921 - Mayıs 1923 Arası İstiklal Mahkemeleri ve Kararları.....	56
Tablo 5: Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri ve Mahkeme Heyeti.....	87
Tablo 6: Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri ve Kararları.....	95

KISALTMALAR DİZİNİ

age.	Adı Geçen Eser
agm.	Adı Geçen Makale
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BMM	Büyük Millet Meclisi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
HR.İM	Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
THİF	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TİÇSP	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi

GİRİŞ

İstiklal Mahkemeleri 1920-1927 yılları arasında hizmet veren gezici, kararlarının temyizi olmayan, dönemin koşulları gereği kurulan ihtilal mahkemeleridir. Mahkeme üyeleri meclis tarafından yine meclis içerisindeki mebuslardan seçilmiştir. İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluş amacı; cepheden firar olaylarının önüne geçerek düzenli ordunun kurulması olarak belirlenmiş olmakla birlikte kuruluş süreci mecliste şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Bir kısım milletvekili bu türden geniş yetkilere sahip mahkemelere ihtiyaç olmadığını savunurken diğer kısım milletvekilleri de mevcut şartlarda var olan mahkemelerin bu tür davalara bakabileceğini ifade etmiştir.

İstiklal Mahkemeleri'ne denildiği gibi ihtiyaç var mıydı veya mevcut mahkemeler asayiş olaylarına ve asker kaçaklarına son verebilir miydi? Bu soruya kesin bir cevap verip yargıda bulunmak mümkün değildir. Tarih varsayımlar üzerine, bu olay gerçekleşmemiş olsaydı gidişat nasıl olurdu türünden kurgular üzerine inşa edilemez. Evet, tarih eğitimi içerisinde varsayım yaparak bir takım beyin fırtınası yapmak yöntemi mevcuttur. Bu yolla daha önceden bakılamayan yönler dikkat çekilerek farklı neticelere ulaşmak da mümkündür. Lakin tarih, kendine has bir disiplini bünyesinde barındırmasından dolayı bu disiplin kaidesine göre incelenir.

1919-1922 yılları arasında yapılan Millî Mücadele Hareketi, yapısı itibariyle şüphesiz bir ihtilal hareketiydi. Kesin zaferden sonra 600 yıllık Osmanlı Devleti'ne resmen son verilmiş olması ve yerine rejim olarak cumhuriyetin kurulması bu durumun en açık kanıtı olarak sayılmalıdır.

İstiklal Mahkemeleri'nin görevi ve niteliği konusunda tek bir yargıda bulunmak oldukça zordur. Millî Mücadele zamanında üstlendiği görev mücadelenin başarıya ulaşmasında üzerine düşen vazifeyi eksiksiz yapmak iken cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte aynı misyonu sürdürdüğünü iddia etmek oldukça güçtür. Burada devrim mahkemeleri hüviyetine bürünen İstiklal Mahkemeleri'ne yöneltilen en büyük eleştirilerden biri de olağanüstü şartların bitmesine rağmen mevcudiyetlerini neden devam ettirdiği hususundadır. Bu eleştiriyi yönelten görüşe göre devletin tabii haline gelmesinden sonra pekâlâ İstiklal Mahkemeleri görevini cumhuriyetle birlikte kurulacak hukuk mahkemelerine bırakabilirdi. Yöneltilen bu eleştiri ilk bakışta gayet mantıklı

gözükmektedir. Çünkü İstiklal Mahkemeleri'nin olağanüstü koşullarda, savaş halinde iken kurulduğu bilinmektedir. Bu sebeple doğal olarak savaş hali bitip devlet düzeni kurulduktan sonra mahkemelere de ihtiyaç kalmamalıydı. Fakat eleştiren kesimin gözden kaçırdığı -veya gözden kaçırmayı özellikle istedikleri- önemli bir detay bulunmaktadır. Bu da İstiklal Mahkemeleri'nin olağanüstü şartlarda faaliyette bulunan ihtilal mahkemeleri olmasıdır. İki mahkemenin türü de farklıdır. Bunun yanında cumhuriyetin ilanıyla birlikte devlet tabii haline girmiş gözükmektedir. Yalnız bu tabii durum ve şartların kâğıt üzerinde kaldığı cumhuriyetin ilanından sonraki 5 yıllık süreç içerisinde yaşanan olaylarla kendini ispatlayacaktır.

Millî Mücadele zamanında kuruluş nedeni olan “olağanüstü şartların” cumhuriyetin ilanı ve sonrasında da devam etmesi bu mahkemelerin varlıklarını devam ettirmesi yolunda en büyük desteği sağlamıştır. Kuşkusuz bu görüşün temelleri boş değildi. Millî Mücadele Hareketi'nin başarıya ulaşmasından sonra sırasıyla yaşanacak olan Cumhuriyetin İlanı, Hilafetin Kaldırılması, Şeyh Sait İsyanı, İzmir Suikast Girişimi vb. olaylar her biri henüz yeni yeni teşkilatlanan genç Türkiye için büyük ve önemli gelişmelerdi. İstiklal Mahkemeleri'nin 1923 sonrası neden devam ettiği ve 1923 yılından itibaren devamlılığının neden gerekli olduğunu anlamak için yukarıda bahsedilen olayların etkileri ve önemleri akıllardan çıkarılmaması gereken önemli bir husustur. İlerleyen bölümlerde bu olaylar ayrıca anlatılacaktır. Yalnız, yeri gelmişken kısaca nedenini belirtmek gerekir ki yukarıda belirtilen olaylarla birlikte düşünüldüğünde İstiklal Mahkemeleri'nin 1923 sonrası varlıklarını devam ettirmesi, Türkiye'de olağanüstü koşulların savaş halinden sonra da devam etmesi ve devrimlerin yerleşmesi açısından gerekli olmasından dolayıdır.

1955 yılından başlayarak günümüze kadar İstiklal Mahkemeleri'ni konu edinen birtakım eserler ve akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu hususta bir literatür değerlendirmesi yapmak gerekirse; kendisi de Ankara İstiklal Mahkemesi üyesi olan Kılıç Ali'nin “*İstiklal Mahkemesi Hatıraları*” kitabı; Ankara İstiklal Mahkemesi'nin işleyişini, mahkemenin kararlarını verirken takip ettiği prosedürü ve Mustafa Sagir gibi casusluk olaylarının bilinmeyen yönlerini anlatması bakımından önem derecesi olarak adı ilk başta anılması gereken eserlerden biridir.¹

---

¹ Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, 1955, Sel Yayınları.

Askeri Harekât Bölgesi (Şark) İstiklal Mahkemesi'nde Savcı olarak görev yapan Ahmet Süreyya Örgüevren'in yazdığı "*Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*" başlıklı eseri Kılıç Ali'nin haricinde bir başka İstiklal Mahkemesi üyesinin yazdığı, Şeyh Sait İsyanı yargılamaları üzerine belgelerin hatıralarla birlikte aktarıldığı bir eserdir.²

İstiklal Mahkemelerini konu edinen en önemli ve kapsamlı eser ise Ergün Aybars'ın "*İstiklal Mahkemeleri 1920-1923*" başlıklı doktora tezi ve "*Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*" başlıklı doçentlik tezlerinden oluşan "*İstiklal Mahkemeleri*" eseridir.³ Türkiye Büyük Millet Meclis'inde bulunan İstiklal Mahkemeleri arşivindeki vesikalar üzerinden yazan Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri konusunda Türkiye'deki en yetkili kişilerden biridir. Bu hususta İstiklal Mahkemeleri arşivine neden yalnızca Ergün Aybars'ın girmesine izin verildiği konusu yeri gelmişken aydınlatılması gereken bir husustur. Bu hususta yapılan eleştirilere⁴ göre yalnızca Atatürkçü görüşe sahip birkaç tarihçiye İstiklal Mahkemeleri alanında çalışma fırsatı verilmiştir. Eleştirilerin aksine Ergün Aybars'a da ilk başlarda İstiklal Mahkemeleri arşivinde çalışma olanağı verilmemiştir. Arşivlere girerek çalışması biraz iyi talihinden biraz da mecliste o sırada bulunan Meclis Başkan Yardımcısı'nın yardımseverliğinden kaynaklanmaktadır. Meclis arşivine girmesi hususunda Ergün Aybars'ın açıklamaları şu şekildedir: "*Meclise gittim. Afet İnan kendi öğrencisine göndermiş beni; kütüphane müdürüne. Adam hemen bana şok içerisinde "-Hayır bunlar yasak, çalışamazsınız."* dedi. Baktım adam o konuda cahil, hiçbir bilgisi yok. Sonra Meclis Başkanlık Divanı'na gittim. Orada koridor görevlileri var, odacılar var. Onlardan birine "*-Burada tarih seven Meclis Başkan Yardımcısı kim var?*" dedim. Onlar da "*-Trabzon Milletvekili*" dediler. Ben de kapısını çalarak odasına girdim ve "*-Affedersiniz, ben doktora öğrencisiyim. Dil-Tarih'te Enver Ziya Karal'ın yanında doktora yapıyorum.*" dedim. ... Oturduk, sohbet ettik. Sonra çıkarttı bir kâğıt, üzerinde kendi adı ve başkanlık bilgileri var. İmzalayıp verdi. "*-Al, git.*" dedi. Öyle girdim meclise. 9 sene öyle çalıştım arşivde."⁵ Yukarıdaki açıklamadan da görüleceği üzere Ergün Aybars'ın İstiklal Mahkemeleri arşivine girmesi konusunda suiistimal edilecek herhangi bir nokta bulunmamaktadır.

Mete Tunçay'a ait "*Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*" adlı çalışması ana konu olarak İstiklal Mahkemeleri'ni almasa da tek parti yönetiminin

² Ahmet Süreyya Örgüevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, 2002, Temel Yayınları.

³ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 2014, Doğan Kitap.

⁴ Bknz: Mahmut Akyürekli, *Şark İstiklal Mahkemesi 1925-1927*, Kitap Yayınevi, 2013, İstanbul, s. 8.

⁵ 14 Şubat 2019 tarihinde İstiklal Mahkemeleri üzerine Ergün Aybars ile gerçekleştirilen sözlü mülakat.

kurulmasında İstiklal Mahkemeleri'nin güdümlü çalıştığına vurgu yapıyor ve yazarın kendi görüşlerini önyargılı bir şekilde çalışmasına aktarması bakımından göze çarpıyor. Bu bakımdan İstiklal Mahkemeleri'ne yönelik eleştirilerin sert biçimde yöneltildiği ilk çalışma olarak değerlendirilebilir.⁶

Feridun Kandemir'in kaleme aldığı "*İzmir Suikastinin İç Yüzü*" adını taşıyan kitap İzmir Suikast Girişimi davasını konu alan eserlerin başında gelmektedir. Bu sebeple ayrıca bir öneme haizdir.⁷

Osman Selim Kocahanoğlu'nun yazdığı "*Atatürk'e Kurulan Pusu*" eseri İzmir Suikast Girişimi'nin perde arkasını, İzmir yargılamalarını ve İttihatçılar davasını belgelere dayalı olarak kronolojik bir çizgide anlatması bakımından literatürde kapsamlı bir çalışmadır.⁸ Yine Osman Selim Kocahanoğlu'na ait "*İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası*" adlı eser de Ankara yargılamalarını aynı kronolojik düzlemde belgelere dayalı olarak anlatan önemli bir eserdir.⁹

Sabahattin Özel'in yazdığı "*Casustur Casus*" kitabı Ankara'da casusluk yaparken yakalanan ve Ankara İstiklal Mahkemesince idam edilen Mustafa Sagir'i ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nce yapılan duruşmaları konu ediniyor. Özel'in eseri Mustafa Sagir'in dışında İngilizlerin Ankara'daki ilk casusları hakkında da bilgi vermesinden dolayı farklı bir bakış açısına da sahip.¹⁰

İstiklal Mahkemeleri dava zabıtlarını temel alarak eserler veren Murat Çulcu mutlak surette değinilmesi gereken bir yazar olarak göze çarpmaktadır. "*Hilafetin Kaldırılması Sürecince Cumhuriyet'in İlanı ve Lütüfi Fikri Bey Davası*"¹¹ ve "*İstiklal Mahkemesi'nde Gazeteciler Davası (Hilafetin Sonu)*"¹² kitapları 1923 yılı sonu ve 1924 yılı başındaki gelişmelerin dikkate alınarak yazılması sonucu meydana gelen nadir eserlerdendir.

Yaşar Şahin Anıl'ın "*Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*" eseri hukukçu-yazar kimliğiyle tanınan Anıl'ın araştırmaya dayalı yazılan bir çalışmasıdır.

⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1981, Yurt Yayınları.

⁷ Feridun Kandemir, *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, 1955, Ekicigil Tarih Yayınları.

⁸ Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu*, 2012, Temel Yayınları.

⁹ Osman Selim Kocahanoğlu, *İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası*, 2017, Temel Yayınları.

¹⁰ Sabahattin Özel, *Casustur Casus*, 2009, Derlem Yayınları.

¹¹ Murat Çulcu, *Hilafetin Kaldırılması Sürecince Cumhuriyet'in İlanı ve Lütüfi Fikri Bey Davası*, 1992, Kastaş Yayınları.

¹² Murat Çulcu, *İstiklal Mahkemesi'nde Gazeteciler Davası (Hilafetin Sonu)*, 1993, Kastaş Yayınları.

Anılan eser mahkemenin tutanakları temel alarak yazılmış olmakla birlikte, yargılamaların oluşumu, gelişimi ve sonuçların üzerinde uzun yıllar hâkim ve savcı olarak görev yapan yazarın değerlendirmelerini ve incelemelerini içerir.¹³

Mahmut Akyürekli'nin “*Şark İstiklal Mahkemesi 1925-1927*” eseri Şeyh Sait İsyani'nin yanında mahkemenin yaptığı siyasi yargılamalara da değinen bir çalışma olmasının yanında kitabın giriş bölümünden itibaren Mustafa Kemal Atatürk'e ve İstiklal Mahkemeleri'ne yönelik art niyetli bir bakış açısıyla yazıldığı dikkat çekmektedir.¹⁴

Ahmet Nedim'in hazırladığı takdimini Hasan Mezarıcı'nın yaptığı “*Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926*” başlıklı çalışma biraz önce bahsedilen Mahmut Akyürekli'nin art niyetli bakış açısını bir adım daha ileri götürerek İstiklal Mahkemeleri'ni Hilafete karşı yapılan savaşta kullanılan bir araç olarak nitelendiriyor. Eserin başında İstiklal Mahkemeleri konusunun dışına çıkılarak Cumhuriyet rejiminin temelinde kan, zulüm ve ihanet olduğuna değinen eserin akademik bir kimlik taşımadığı ve ne derece önyargılarla ve suçlamalarla başlayarak okuyucuyu art niyetli bir şekilde etkilemeye çalıştığı ortadadır.¹⁵

Ahmet Turan Alkan'ın “*İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları*” eseri cumhuriyet inkılapları içerisinde en çok tepki alan Şapka İnkılabını ve buna yönelik eleştiriler sonucunda Sivas'ta yapılan İstiklal Mahkemeleri duruşmalarını temel almaktadır. Eserini iki kısımda ele alan Alkan ilk kısımda İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşları, faaliyetleri ve kaldırılışları hakkında bilgi verdikten sonra ikinci kısımda İstiklal Mahkemeleri'nin Sivas günleri hakkında bilgi vermektedir.¹⁶

2015 yılına gelindiğinde ise İstiklal Mahkemeleri üzerine iki önemli gelişme yaşandı. İlk olarak Atatürk Araştırma Merkezi 10-11 Aralık 2015'te Adıyaman'da İstiklal Mahkemeleri Sempozyumu düzenledi. Böylelikle ilk defa İstiklal Mahkemeleri sempozyum düzeyinde ele alınmış oldu. Daha sonra kitap haline de gelen İstiklal Mahkemeleri Sempozyumu toplamda 4 oturumda akademik olarak İstiklal

¹³ Yaşar Şahin Anıl, *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikasti Davası*, 2005, Kastaş Yayınları.

¹⁴ Mahmut Akyürekli, *Şark İstiklal Mahkemesi 1925-1927*, 2013, Kitap Yayınevi.

¹⁵ Ahmet Nedim (haz.), *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926*, 1993, İşaret Yayınları.

¹⁶ Ahmet Turan Alkan, *İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları*, 2011, Ötüken Neşriyat.

Mahkemeleri'ne yönelik farklı alanlardan önemli bildirilerin sunulduğu dikkate değer bir çalışma oldu.¹⁷

2015 yılındaki diğer ve asıl önemli gelişme ise uzun yıllardır TBMM Arşivi'nde muhafaza edilen İstiklal Mahkemeleri'ne ait karar ve mahkeme zabıtlarının kitap haline getirilip satışa sunulması oldu. Fiziki olarak satışa sunulmasının yanında meclisin internet sitesi aracılığıyla elektronik sürümlerine de ulaşılabilen İstiklal Mahkemeleri Kararlar ve Mahkeme Zabıtları, Osmanlıca bilen araştırmacıların faydalanabileceği en önemli kaynak olarak literatüre girdi.

Bütün bu çalışmaların yanında eserlerinin içinde İstiklal Mahkemeleri hakkında bilgiler aktaran yazarlardan Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Nutuk*", İsmet İnönü'nün "*Hatıralar*", Kazım Karabekir'in "*Paşaların Kavgası*", Rauf Orbay'ın "*Cehennem Değirmeni*", Şevket Süreyya Aydemir'in "*Suyu Arayan Adam*", Hüseyin Cahit Yalçın'ın "*Siyasi Anılar*", Halikarnas Balıkcı'nın (Cevat Şakir Kabaağaçlı) "*Mavi Sürgün*", Tahir Olgun'un "*Matbuat Âlemindeki Hayatım İstiklal Mahkemesi Hatıraları*", Falih Rıfkı Atay'ın "*Çankaya*" ve Kemal Tahir'in "*Kurt Kanunu*" vb. eserler İstiklal Mahkemeleri hakkında önemli bilgiler içeren kaynaklardır.

İstiklal Mahkemeleri hakkında yapılan tezler arasında en önemlisi ve kapsamlısı ise daha sonradan kitap haline de getirilen Ergün Aybars'ın "*İstiklal Mahkemeleri 1920-1923*" başlıklı doktora tezi ve "*Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*" başlıklı doçentlik tezidir.

Ergün Aybars'ın haricinde Gülten Savaşal Salvan'ın yazdığı Prof. Dr. Ergün Aybars'ın danışmanlığında hazırlanan "*1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*" başlıklı yüksek lisans tezi, Ahmet Hilmi Balcı'nın yazdığı Prof. Dr. Haluk Geray'ın danışmanlığında hazırlanan "*İzmir İstiklal Mahkemesi ve İzmir Basını (1906-1926 Cumhuriyetin de facto Kuruluşu: Ahenk Gazetesinde Söylem/İktidar)*" başlıklı doktora tezi, Hakan Kutlu'nun yazdığı Doç. Dr. Sabit Duman'ın danışmanlığında hazırlanan "*Şark istiklal mahkemesinde 1925-1927 Döneminde Takrir-i Sükûn Kanununun Uygulanması*" başlıklı yüksek lisans tezi ve Eyüp Ertüren'in yazdığı Dr. Öğr. Üyesi Sayim Türkman'ın danışmanlığında hazırlanan "*Şark İstiklal Mahkemesi: Şeyh Said*

¹⁷ Aynur Yavuz Akengin (haz.), *İstiklal Mahkemeleri*, 2016, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

İsyanı” başlıklı yüksek lisans tezi bu hususta yazılan değerli akademik çalışmalar olarak göze çarpmaktadır.

“*Cumhuriyet Rejiminin Tesisi ve Devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin Rolü 1923-1927*” başlığı altında hazırlanan bu tez çalışması yıllardır süregelen “Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri rejimi ve inkılapları korumak için çalıştı” söylemini belgelere dayalı bir şekilde işleyerek söylem olmaktan çıkarmayı amaç edinmiştir. Yukarıda bahsedilen cümle tarih çevresi tarafından İstiklal Mahkemeleri konusu üzerine çokça dile getirilmiş fakat bu hususta söylemleri destekleyecek hiçbir akademik çalışma yapılmamıştı. Bu tez çalışmasını hazırlamakla biz aynı zamanda bu eksikliği de kapatmayı görev saydık.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi vesikaları tez çalışmasının temel ayağını oluşturduğundan bu arşiv kaynaklarından oldukça yoğun bir şekilde faydalanıldı. Resmi yayın niteliği taşıyan İstiklal Mahkemeleri Kararlar ve Mahkeme Zabıtları, bunun haricinde Hâkimiyet-i Milliye¹⁸, Tanin, Vakit, Tevhid-i Efkâr gibi dönem gazeteleri ve son olarak yargılanan sanıklara ait hatıratın kullanılmasıyla üç yan materyal de değerlendirilerek tez çalışması, arşiv vesikaları haricindeki kaynaklarla da desteklenmiş ve zenginleştirilmiş oldu.

Tez çalışması toplamda iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kendi içerisinde üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda devlet-toplum ilişkileri bağlamında kontrol meselesine değinilecektir. Dünyada veya Türkiye’de (Osmanlı dâhil) mahkemeleri sosyal kontrol aracı olarak değerlendiren bağımsız bir çalışma maalesef bulunmamaktadır. Bu kısımda tarihsel arka planı Osmanlı Devleti’nin son dönemine indirgeyerek 19. yüzyılda iktidar-muhalefet ilişkileri ve bu bağlamda iktidarın muhalefeti kontrol/sindirme araçlarına vurgu yapabilmek amaçlanmıştır. İkinci kısımda, Osmanlı’nın son dönemlerindeki ceza mahkemeleri hakkında bilgi verilecektir. Şüphesiz tezin asıl içeriğini oluşturan konu İstiklal Mahkemeleri olsa da bu mahkemelere neden ihtiyaç duyulduğu konusunun tam olarak aydınlatılabilmesi için Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki ceza mahkemelerini tanımamızın gerekliliği yadsınamaz. Bu çalışmadan önceki İstiklal Mahkemeleri’ni konu alan tez, makale vb. akademik çalışmalarda bu mahkemelere neden ihtiyaç duyulduğu konusunun Osmanlı mahkemelerinin yetersizliği

¹⁸ Duruşma tutanakları ve mahkeme kararlarının haber edildiği Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin nüshaları, gazetenin yarı resmi bir hüviyeti olmasından ve bu sebeple hükümetin yargılamalardaki görüşünü yansıtması bakımından önem haiz ettiği için dikkatle incelendi.

olarak ifade edilmesi ve birkaç satırla açıklanmış olması sebebiyle bu bölümde öteden beri gelen bu eksikliği doldurmak ve son dönem Osmanlı ceza mahkemelerinin varlıkları ve yetersizlikleri üzerine okuyucunun aklındaki soru işaretlerini silmeyi hedeflenmiştir. Üçüncü ve son kısımda da Millî Mücadele Dönemi İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluş sebepleri, çalışma şekli, kuruldukları bölgeler, faaliyetleri, etkileri ve kaldırılışları hakkında bilgi verildikten sonra mahkemelere duyulan ihtiyaç irdelenecek olup, daha sonradan ise bu mahkemelerin cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte cumhuriyet rejiminin tesisine etkileri yargılamalarla birlikte incelenecektir.

Baştan ifade edilmelidir ki İstiklal Mahkemeleri yasal dayanağı olmayan meşruiyeti belirsiz bir mahkeme değildir. Şartların gerektirdiği, ihtiyaca yönelik kurulan devrim mahkemeleridir. Bu açıdan mahkemelerin kuruluşuna giden yolda, çıkan kanunların varlığı yapılacak yargılamaların dayanağı olmuştur. Şartlar normale dönüp, ihtiyacın artık kalmaması ve olağanüstü hâl durumu sona ermesi üzerine de bu mahkemeler görevlerini icra etmiş sayılmış ve varlıklarına son verilmiştir. İlk başta kurulan mahkeme sayısı sekizdir. Sayı ilerleyen dönemlerde değişmiştir.

İkinci bölüm de kendi içerisinde 3 kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki grupların cumhuriyetin ilanı sürecinde hangi olaylar ve gelişmeler sonucunda muhalefet hareketine dönüştükleri aktarılmaya çalışılacaktır. İkinci kısımda Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluş sebepleri, çalışma şekli, kuruldukları bölgeler, faaliyetleri, etkileri ve kaldırılışları hakkında bilgi verilecektir. Üçüncü kısımda ise 1923-1927 yılları arasında mahkemelerin yaptığı yargılamalar ve verdikleri kararların cumhuriyet rejiminin devamına ne derece etkisi olduğu kategorize edilerek irdelenecektir. Bu bölümde yargılamalar ayrıntıya girilmeden belgelere dayanılarak okuyucuya aktarılacak olup verilen kararlar paylaşılacaktır. Dava dosyaları seçilirken rejime karşı ne derece tehdit sayılıp sayılmadığı ve etkileri bakımından önem derecesi esas alınmıştır. Hem tezin başlığına hem de amacına uygun olarak bu çalışmada cumhuriyet rejimi ile ilgili olmayan yargılamalardan bahsedilmemiştir. Aksi takdirde burada Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri'nin yargılamalarını yaptığı her davayı ve olayı ele almamız mümkün değildir. Seçilen davalarda bu hususa özellikle dikkat edildi. İkinci bölümün sonunda tüm tez boyunca paylaşılan süreç akabinde İstiklal Mahkemelerinin 1923-1927 yılları arasında yaptığı yargılamaların cumhuriyet rejiminin devamlılığına ne derecede etki ettiği ve rejimin devamlılığındaki rolü ifade edilmeye çalışılacak ve tez bu amaçla sonlandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE CUMHURİYET REJİMİNİN TESİSİNDEKİ ROLLERİ

1920 yılı Türk tarihi için oldukça kritik bir yıldır. Bu yılda milletin iradesini temsil edecek olan Büyük Millet Meclisi açılmış, İstanbul Hükümeti'nin her türlü bozguncu ve isyan tertipleyici tavrına karşı durulmaya çalışılmış¹⁹, Anadolu'nun dört bir yanında çıkan isyan girişimlerine²⁰ son verilmeye gayret edilmiş ve askerlerin cepheden firar etmesinin önüne geçilmeye çalışılıp düzenli ordunun kurulması çalışmalarına başlanılmıştı. BMM işe ilk olarak meşruiyetini tanıtarak başladı. Bu amaçla BMM tarafından öncelikle meşruiyetine yönelik yazılı ve sözlü şekilde muhalefet eden ve bozgunculuk çıkaranların vatan haini olarak adlandırılacağını belirten Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve daha sonra ise asker kaçaklarının önlenmesi amacıyla Firariler Hakkında Kanun çıkartıldı. Şu aşamada İstiklal Mahkemeleri'ne geçmeden önce sosyal kontrol geleneği üzerine Osmanlı ve dünya tarihinden örnekler vermek ve bu geleneğin Türkiye'de İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla temsil edilip edilmediği konusuna değinmek istiyoruz.

1.1 Sosyal Kontrol Geleneği ve İstiklal Mahkemeleri

Sosyal kontrol, kavram olarak bir toplumda düzenin tesisine yönelik kişi veya grupların toplumsal kurallara uygun şekilde davranmalarının sağlanması amacıyla denetlenmesini ifade eder. Bu kontrolü veya denetimi sağlamak amacıyla kullanılan araçlara da sosyal kontrol aracı denir. Osmanlı'nın son döneminden başlayarak dünya tarihini de kapsayacak şekilde günümüze kadar gelen ve yoğun bir şekilde gözlemlenmeye başlanan toplumun kontrol edilmesi durumu zamanla gelenek halini almış ve her siyasi aktör tarafından sonraki siyasi aktörlere adeta miras olarak bırakılmıştır.

İktidarı elinde bulunduran güçler toplumu kontrol altına alma veya faaliyetlerini denetleme maksadıyla bu araçları sıklıkla kullanmışlardır. Polis örgütü, hafiye teşkilatı,

¹⁹ Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 65-257.

²⁰ Kemal Çelik, "Milli Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, Ankara, 2007, ss. 591-597.

istihbarat örgütü, basın veya silahlı kuvvetler tarihsel süreç içerisinde kullanılan sosyal kontrol araçlarının başında gelmektedir.

19. yüzyıldan başlayarak tarihsel süreç içerisinde toplumu kontrol amaçlı uygulamaların genellikle II. Abdülhamit'in hafiye teşkilatıyla başladığına yönelik bir kanı vardır. Bilinenin aksine II. Abdülhamit'ten önce, 1840-1845 yılları arasındaki "havadis jurnalleri" adı verilen belgelerden anlaşılacağı üzere sultan Abdülmecit devrinde de hafiye teşkilatı toplumu kontrol etme noktasında önemli bir yere sahipti.²¹

1845 yılına kadar emniyet görevini üstlenen Seraskerlik kurumuna, bu yıldan sonra ise Zaptiye Müşirliğine bağlı olarak çalışan hafiyeler, toplumsal yaşama kolayca karışabilen, sokakta veya kamusal alanlarla yapılan dedikodu ve sohbetleri üst birimlere raporlayarak jurnalleyen kişilerdir. Devletin uygulamakta olduğu kontrol mekanizması ve uygulanma düzeyi hiçbir dönemde statik kalmamış, tarihsel süreç içerisinde değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Yaşanan değişim ve dönüşümün etkisiyle toplumun kontrol edilmesi durumu toplum-devlet arasındaki ilişkiyle doğru orantılı olmuştur.²²

1840'dan önceki döneme bakıldığında ise toplumun kontrol edilmesi noktasında belirli bir teşkilatın varlığından söz edilemeyeceği gibi bu görevin kurumlar veya kişiler aracılığıyla düzenli bir şekilde tatbik edildiği konusu da şüphelidir. Bu dönemde toplumun kontrol altına alınması durumu daha çok kıyafet değiştirerek halkın arasına karışan padişah veya diğer devlet görevlileri tarafından yapılmaktaydı. Padişahın veya devlet görevlilerinin kıyafet değiştirerek halkın arasına katılmasındaki amaç toplumun devlete veya padişaha karşı tutumlarının öğrenilmesiydi. Bu yolla yönetim mekanizması toplumun tutumu sonucunda oluşabilecek muhalefeti kontrol altına almak istemiştir.²³

19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Jandarma teşkilatının kurulduğuna şahit olmaktayız. Kurulan teşkilatın görevlerini iki başlık altında toplayabiliriz. Birincisi, polis teşkilatının şehir içerisinde üstlendiği toplumun denetlenmesi ve kontrolünün sağlanması görevlerini Avrupa-i Osmani'de üstlenmek suretiyle hükümet otoritesini sağlamlaştırmak; ikincisi ise özellikle imparatorluğun uzak coğrafyalarındaki kırsal bölgelerde Tanzimat reformları ile meşrutiyet rejiminin tesis edilmesini sağlamaktı. Nadir Özbek'in ifadesiyle ilk zamanlardan itibaren Jandarma, kırsal alandaki kesimin kontrol

²¹ Cengiz Kırılı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 83, İstanbul, ss. 58-79.

²² Kırılı, agm., ss. 58-79.

²³ Kırılı, agm., ss. 58-79.

altında tutulması amacıyla meydana getirilmiş bir iç güvenlik teşkilatıdır.²⁴ Lakin ifade etmek gerekir ki bu amaçla özellikle sınır bölgelerinde faaliyetlerde bulunan Jandarma teşkilatının kuruluşundan başlayarak Balkanların Osmanlı elinden çıkmasına kadarki süreçte sosyal kontrol aracı olarak ne derece kullanıldığına dair elimizde net bir veri bulunmamaktadır.

Padişah II. Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı 14 Şubat 1878'de süresiz tatil etmesiyle birlikte başlayan II. Abdülhamit - İttihat ve Terakki mücadelesi beraberinde yoğun bir kargaşayı getirmiştir. II. Abdülhamit devrinde çoğunluğu İstanbul ve Avrupa-i Osmani 'de faaliyet gösteren geniş bir hafiyе-jurnal teşkilatının kurularak İttihat ve Terakki başta olmak üzere sultana muhalif olanların sıkı şekilde kontrol altına alındığı bilinmektedir.²⁵

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde merkezileşme uygulamalarının hayata geçirilmeye başlandığı bilinmektedir. Devlet üzerindeki merkezileşme olgusunun bir yansıması olarak 1864'te yayınlanan Vilayet Nizamnamesi taşradaki Valilerin geniş yetkilerini kısıtladı. Burada amaçlanan devletin taşradaki kontrolünü daha da sağlamlaştırmaktı. Bununla birlikte 1876'da açılan Meclis-i Mebusan, imparatorluğun dört bir yanındaki başat güçlerin merkezde temsil edilmesinde ve pek tabii kontrol edilmesinde bir araç olarak rol üstlendi.²⁶

24 Temmuz 1908'de padişah tarafından meşrutiyet idaresi yeniden topluma iade edildi. Meşrutiyetin yeniden iadesindeki en önemli güç olan İttihat ve Terakki, 1908-1913 arası iktidarı eline almak yerine dışarıdan denetlemekle yetindi. “Denetleme iktidarı” adı verilen bu süreçte İttihat ve Terakki gerek meclis içerisindeki mebuslarıyla gerekse de basın aracılığıyla hükümetin politikalarına sıklıkla müdahale etti. Gazeteci Hasan Fehmi'nin 6 Nisan 1909'da Galata Köprüsü'nde öldürülmesi bir bakıma İttihat ve Terakki'nin kendisine karşı olan muhalif basına gözdağı vermesinden başka bir şey değildi. Bu yolla kesin iktidara giden süreçte toplumu ve basını kontrol altına alıp muhalefetin sesi bir nebze de olsa kesilmiştir.

²⁴ Nadir Özbek, “Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 40, No. 1, 2008, p. 62.

²⁵ Süleyman Kani İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Temel Yayınları, 1999, İstanbul, ss. 5-8.

²⁶ Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, 2004, İstanbul, s.169.

1908'den itibaren “denetleme iktidarı” görevi üstlenen ve II. Mahmut'un başlattığı merkezileşmeyi sürdürmeye kararlı olan İttihat ve Terakki bunun için esnaf teşkilatlarıyla ve meslek örgütleriyle halkı kendi tarafına çekmek ve toplumu bu teşkilat ve örgütlerle kontrol etmeyi amaçladı. 1910'da ilan edilen Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi ile birlikte meslek örgütleri kuruldu ve yurt genelinde özellikle de Selanik'te teşkilatlanma başladı. Selanik'in haricinde başkent İstanbul'da da Esnaf Cemiyeti adı altında teşkilatlanan meslek örgütleri toplum hayatındaki kontrol mekanizmasında İttihat ve Terakki'nin gözü kulağı olmaya başladı.²⁷

İttihat ve Terakki'nin toplumun kontrol altına alınması ve denetlenmesinde meslek örgütlerine neden bu denli bel bağladığı sorusu cevaplanması gereken bir husustur. Burada Abdülmecit devrinden itibaren gelen halkın içerisinde dikkat çekmeyecek kişilerin hafiyeye olarak kullanılması durumunun -çoğunlukla halkın yoğun şekilde toplanma alanı olduğundan kahvehane sahipleri halkı iyi tanıdığı için hafiyeye seçilirdi- cemiyet tarafından da uygulanmak istenmiş olması fikri ağırlık kazanıyor. Meslek örgütleri toplumun her kesiminden çalışanın üye olduğu ve yoğun sokak diplomasinin döndüğü alanlardı. Bu sebeple İttihat ve Terakki'nin de buralarda kendisine bağlı meslek örgütlerini toplumun kontrol altına alınması ve denetlenmesinde sıklıkla kullanmasından daha doğal bir şey olamaz.

Meslek örgütleri kuşkusuz İttihat ve Terakki'nin toplumu kontrol amaçlı kullandığı tek araç değildi. Bu görevi uzun zamandır önceki dönemlerde de polis teşkilatı üstleniyordu. Lakin, İttihat ve Terakki iktidarı ile birlikte polis teşkilatının görev anlayışı ile alakalı içyapısında değişiklik yaşandığı gözükmemektedir. Vakalar yaşandıktan sonra harekete geçen polislik yapısından yaşanmadan önce önlemeye yönelik harekete geçen polisliğe geçildi. Polisliğin görev algısındaki bu değişiklik İttihat ve Terakki'ye yönelen muhalefet sesinin artmasından kaynaklanmaktaydı. Bu yolla cemiyet kendi iktidarına karşı artan muhalefet sesinin farkına vararak polislik teşkilatıyla muhalefeti denetim altına almakta geç kalmıyordu.²⁸

Demokrasi ve özgürlük vaadiyle toplumda kendisine yer edinen İttihat ve Terakki kesin iktidarda olduğu 1913-1918 arası dönemde Enver, Talat ve Cemal Paşa'nın “triumvirlik” yönetimi altında istibdattan aşağı kalmayan bir yönetim sergiledi ve gücünü

²⁷ Ergut, *age.*, s. 170-171.

²⁸ Ergut, *age.*, ss. 172-173.

muhafaza edebilmek ve toplumda kendisine karşı muhalefeti kontrol altına almak amacıyla “Teşkilat-ı Mahsusa” adında gizli bir istihbarat teşkilatı kurmaktan da geri kalmadı. Toplum yakından hissettiği bu büyük baskı ve kontrol karşısında hayal kırıklığına uğradı. Geçmişte 1908’de hürriyet kahramanı olarak gördükleri Enver Bey onların gözünde artık baskıcı, yalnız iktidarını düşünen diktatör Enver Paşa idi. Süleyman Nazif’in de deyişiyle “Enver Paşa, Enver Bey’i öldürdü.” görüşü toplum tarafından genel kabul görmüştü.²⁹

Bilindiği gibi II. Abdülhamit’in istibdat devrinde İttihat ve Terakki’nin savunduğu fikir “İttihad-ı Anasır” idi. Kelime anlamı olarak “ittihad” birlik, bir arada bulunma demek iken “anasır” ise unsur kelimesinin çoğuludur. Unsurdan kastedilen ise Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan ve devleti meydana getiren Yunan, Arap, Sırp, Bulgar, Arnavut, Yahudi, Ermeni, Çerkez vb. her bir millet idi. İttihat ve Terakki 1908 yılına kadar mezkûr fikri resmi politikası olarak belirledi. Lakin 1908 İhtilali ile birlikte Bosna-Hersek’in Avusturya tarafından ilhakı ve 1912-1913 Balkan Savaşları ile unsurların Osmanlı’dan ayrılmaları üzerine İttihat ve Terakki kesin bir siyasi fikir değişikliğine giderek milliyetçi/Türkçü bir siyaset izlemeye başladı. Yaşanan değişiklik aslında şaşırtıcı değildi. Avrupa’da 1800’lü yıllardan itibaren ulus devlet inşası başlamıştı. Bu sonuçla da Avrupa’daki topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti geç olsa da ulus devlet akımını benimsemek zorunda kaldı.

Şüphe yok ki imparatorluk kimliğinden ulus devlet kimliğine geçiş sancılı bir süreci beraberinde getirdi. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte sonraki dönemlerde de devam eden bu sancılı süreç “ulus devlet inşası sırasında imparatorluk görüşünü savunanların susturulması” olarak yansdı. Aynı dönemde yine hatırlanmalıdır ki Millî Mücadele Dönemi’nin askeri safahatı da başlamış bulunuyordu. 1911’den bu yana 10 yıldır arsız savaştan halkın gözünde yeni bir mücadele destek bulamıyordu. Halkın ve asker in bıkkınlığı ve pek tabii tükenmişliği cepheden kaçan asker sayısının 300.000’e dayanmasına yol açtı.³⁰ Yeni bir devletin inşası sürecinde toplumda bozulan asayiş düzeninin yeniden tesisine yönelik çalışmalara başlayan BMM, 11 Eylül 1920’de Firariler Hakkında Kanun’a dayanarak İstiklal Mahkemeleri’ni kurdu. İstiklal Mahkemeleri ilk başta asayiş bozan asker kaçaklarını kontrol altına almak amacıyla sert

²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt: I, Remzi Kitabevi, 32. Baskı, 2011, İstanbul, s. 207.

³⁰ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, 2001, İstanbul, s. 164.

ve caydırıcı cezalar verilmesi gayesiyle kurulmuştu. Asker kaçaklarının kontrol altına alınmasından sonra BMM'nin bazı yargılamalarda toplumu ve muhalefeti kontrol etme amacıyla İstiklal Mahkemeleri'ni araç olarak kullandığından bahsedebiliriz. 1923 Gazeteciler Davası sonucunda hilafet taraftarı basınını, 1925 Şeyh Sait İsyanı Davası ile TCF'nin kapatılması sonucunda parti üyelerinin hareketlerinin emniyet siyasi polisi aracılığıyla takip edilmesiyle siyasi muhalefetin³¹ ve 1926 İzmir Suikast Girişimi Davası sonrası Millî Mücadele Dönemi paşalarının saf dışı bırakılması sonucunda da askeri muhalefetin kontrol altına alındığı yorumları yapılabilir. Fakat, bu konularda eldeki vesikalarla kesinleşmiş bir hükümde bulunmak imkansızdır. Buna rağmen Mete Tunçay³², Hasan Mezarıcı³³ ve Mahmut Akyürekli³⁴ gibi yazarlar eserlerinde İstiklal Mahkemeleri'nin genelinin yetkisi dışına çıkarak hukuksuz bir yargı organı olarak çalıştığına değinerek İstiklal Mahkemeleri'ni sert dille eleştirmişlerdir.

Mahkemelerin sosyal kontrol geleneğindeki yeri meselesinde Türk tarihinden ayrılarak dünya tarihine göz atıldığında ise olağanüstü dönemlerde, özellikle de ihtilal zamanlarında sosyal kontrol ve baskı aracı olarak mahkemelerin sıklıkla kullanıldığına şahit olmaktayız. İhtilallerde kesin olan bir şey vardır. O da ihtilali kabul ettirebilmek için yeri geldiğinde “kuvvete başvurulabileceği” gerçeğidir. İhtilallerin pek azı kansız bir şekilde nihayete ermiştir. Dünyayı etkilemiş önemli ihtilallere baktığımızda her birinde kan aktığını ve ihtilalin şiddetle desteklediğini görürüz. 1776 Amerikan İhtilali (Bağımsızlık Hareketi), 1789 Fransız İhtilali ve 1917 Rus Bolşevik İhtilali bu hususta değerlendirebileceğimiz ihtilallerin en önemlileri ve ünlüleridir. Bahsi geçen üç ihtilalde de ağır şiddet dönemleri yaşanmıştır.

Mutlak yönetime karşı bir hareket olarak başlayan 1789 Fransız İhtilali'nde ağır ve kanlı hesaplaşmalar görülmüştür. İhtilalden sonra ülke yönetime hâkim olan Jakobenlerin, Ekim 1793-Temmuz 1794 arası dönemde ihtilal karşıtlarına yönelik yürüttüğü mücadele Fransız İhtilali'nde “Terör Rejimi” adı verilen kargaşa ve savaş dönemi başlatmıştır.³⁵ Robespierre'in önderliğindeki Jakobenler, ihtilali sağlamlaştırmak

³¹ 14 Şubat 2019 tarihinde İstiklal Mahkemeleri üzerine Ergün Aybars ile gerçekleştirilen sözlü mülakat.

³² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, 1981, Ankara, ss. 78-175.

³³ Hasan Mezarıcı, *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926*, İşaret Yayınları, Haz. Ahmed Nedim, 1993, İstanbul, Takdim kısmı, ss. ix-x (9-10).

³⁴ Mahmut Akyürekli, *Şark İstiklal Mahkemesi 1925-1927*, Kitap Yayınevi, 2013, İstanbul, ss. 9-10.

³⁵ Muhammet Emin Ruhi, *Fransız Devrimi İkinci Kitap: Fransa'da 1793 Jakoben Devrimi, Robespierre Jakobenizm ve Terör Rejimi*, On İki Levha Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2017, ss. 148-167.

için kurdukları İhtilal Mahkemeleri'nde (Revolutionary Tribunal) binlerce monarşi taraftarı ihtilal karşıtını giyotinde infaz ettirmiştir. Jakobenlerin kesin hakimiyetinden önce Paris İhtilal Mahkemesi'nin 13 ay içerisinde verdiği idam cezası 1220 iken, Jakobenlerin iktidarı kesin olarak ele geçirip yönetimde Robespierre hakimiyetinin başlamasıyla 49 gün içerisinde verilen idam cezası 1376 olmuştur.³⁶ İhtilal Mahkemeleri'nin kurulmasını teklif eden kişi devrimin ve Jakobenlerin önemli kişilerinden biri olan Danton'dur.³⁷ Fransız İhtilal Mahkemeleri toplam dört üyeden oluşmaktaydı ve bu üyeler Konvansiyon Meclisi tarafından tayin edilmekteydi. İhtilal Mahkemeleri'nin verdiği kararlar kesin ve temyiz hakkı mevcut değildi.³⁸ Üye sayısı, üyelerin meclis tarafından seçilmesi, verdiği kararların kesinliği ve temyiz hakkının mevcut olmaması gibi benzerliklerden de anlaşıldığı gibi Fransız İhtilal Mahkemeleri'nin, İstiklal Mahkemeleri'ni kat'i surette etkiledikleri bir gerçektir. Bilindiği gibi İstiklal Mahkemeleri'nin de üye sayısı 3-5 kişiyi geçmemekle beraber mahkeme üyeleri BMM tarafından seçilirdi ve mahkemelerin verdikleri kararlar kesin olmakla beraber temyiz edilemezdi.

İstiklal Mahkemeleri, Fransız İhtilal Mahkemeleri'nin dışında Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin başta olmak üzere bazı kimseler tarafından da Rusya'daki Çeka Mahkemeleri'ne benzetilmiştir.³⁹ İki kurumun da ihtilal mahkemesi hüviyeti taşıması dışında Çeka Mahkemeleri ile İstiklal Mahkemeleri arasında benzerlik kurmak oldukça güçtür, bir bakıma da imkansızdır. Zira Çeka Mahkemeleri'nin yargılamaları gizli bir şekilde yapılır, halk bilgilendirilmez ve mahkemelerin hangi kanuna göre yargılamalarda bulunup kararlar verdiği yani yasal dayanağının ne olduğu belirsizdir. Oysa İstiklal Mahkemeleri'nin yargılamaları halka açık şekilde yapılır, sanığın suçu ve aleyhinde hangi delillerin olduğu halkla paylaşılırdı. Yargılamayı izleyen vatandaş sanığın hangi suçtan yargılandığını ve ne derece suçlu olduğu bilirdi. Kaldı ki İstiklal Mahkemeleri, Hıyaneti Vataniye Kanunu, Firariler Hakkında Kanun ve İstiklal Mahakimi Kanunu'nu temel alarak yargılamasını yapardı, mahkemenin yasal dayanakları belliydi. Bu bakımdan Çeka Mahkemeleri ile İstiklal Mahkemeleri arasında benzerlik kurulamaz.

Ülkemizde ise ihtilal hareketinde şiddet dönemine 1908 İhtilali'ni (II. Meşrutiyet) örnek verebiliriz. İhtilalden sonra Derviş Vahdeti liderliğindeki İttihad-ı Muhammedi

³⁶ Taha Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, Doğan Kitap, 6. Baskı, İstanbul, 2012, s. 123.

³⁷ Taha Akyol, *Atatürk'ün ... , age.*, s. 123.

³⁸ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s. 88.

³⁹ Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, ss. 8-9.

Cemiyeti ve monarşi taraftarlarının başlattığı 31 Mart İsyanı, meşrutiyet rejimini yıkarak yeniden monarşiye geçme niyeti taşımaktaydı. Monarşi taraftarlarının İstanbul'da bulunan meşrutiyet rejimi destekçilerine karşı giriştiği hunharca katliamlar karşısında Selanik'teki 3. Ordu isyanı bastırmak üzere harekete geçti. Hareket Ordusu adı verilen bu ordunun isyanı bastırdıktan sonra isyana karışan monarşi taraftarlarını Divan-ı Harbi'de yargılayarak cezalandırılması⁴⁰, ülkeden ülkeye değişmeksizin ihtilallerde kansız değişimin yaşanmadığını ispatlar niteliktedir.

Daha yakın zamandan 1917 Bolşevik İhtilali -Ekim Devrimi olarak da adlandırılır- örneğine gelirse 1917 başlarında devrilen Çarın geride bıraktığı hükümet boşluğunu Lenin liderliğindeki Bolşeviklerin ele geçirmesi yine kanlı bir süreç sonunda olmuştur. 1917-1922 yılları arası iktidarı ele geçirmek isteyen Bolşevikler ile muhalifleri olan Çarlık yanlıları arasında yaşanan Rusya İç Savaşı sırasında “Beyaz Terör” dönemi yaşanmış ve katliama kadar varan hareketler sonucunda iktidarı ele geçiren Bolşevikler, Sovyetler Birliği'nin temelini atmışlardır.⁴¹ Beyaz Terör döneminde Beyaz Ordu'nun kurduğu askeri mahkemeler Bolşeviklere karşı ihtilal düzenini yıkmak için sayısız yargısız infaz yapmıştır. Bunun karşılığında Bolşevikler ise Romanov Hanedanı'ndan olan Rusya İmparatorluğu'nun son çarı II. Nikolay ve aile üyelerini toplu şekilde katletmiştir.⁴² Böylelikle ihtilallerde acılar ve şiddetler daima yaşanır sözü tarihte bir kez daha kendine yer bulmuştur.

Özetle, İstiklal Mahkemeleri'ni sosyal kontrol geleneğinin tarihsel süreçteki bir ürünü olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Osmanlı'nın klasik döneminde padişahın veya devlet görevlilerinin kılık değiştirerek halkın arasına karışmasından başlayarak daha sonraki dönemlerde hafiyeler, polis, jandarma, basın ve en nihayetinde dünya tarihinde de örneklerini Fransız İhtilal Mahkemeleri ve Rus Çeka Mahkemeleri ile gördüğümüz sosyal kontrol geleneği içerisinde İstiklal Mahkemeleri'ni de bu geleneğin 1920'li yıllardaki tezahürü olarak görmek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

⁴⁰ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2015, ss. 231-233.

⁴¹ Marcel Liebman, *Rus Devrimi Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, ss. 211-307.

⁴² Emre Öktem, “Son Çarıçenin Gamalı Haç Merakı”, *Atlas Tarih Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul, 2010, s. 45.

1.2 İstiklal Mahkemeleri'nin Kuruluşuna Kadar Osmanlı Ceza Mahkemeleri

Osmanlı mahkeme sistemi incelenirken karşımıza çıkan en önemli sorun hukuk sisteminin defalarca değişmesi ve belirli ana mahkemeler haricinde karşımıza çıkan irili ufaklı onlarca mahkemenin varlığıdır. Bu mahkemeleri kısaca Şer'iyeye Mahkemeleri, Ticaret Mahkemeleri, Cemaat Mahkemeleri, Konsolosluk Mahkemeleri, Nizamiye Mahkemeleri, Bidayet Mahkemeleri, Divan-ı Harp Mahkemeleri vb. mahkemeler olarak sayabiliriz. Konumuzun içeriği nedeniyle İstiklal Mahkemeleri'nin görev alanına denk düşen idari, dini ve askeri mahkemeler hakkında bilgi verilecektir.

1.2.1 Nizamiye Mahkemeleri

Nizamiye Mahkemeleri, Ahmet Cevdet Paşa tarafından Şer'iyeye Mahkemelerinin görev alanı dışında davalara bakması için, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin yeniden düzenlenmesi sonucunda kurulmuş olan mahkemelerdir. Mahkemenin yapısına göz atıldığında Müslüman ve Gayr-i Müslim vatandaş için kurulmuş ortak mahkemeler olduğu gözükmemektedir.⁴³ Örgütlenme olarak ise Fransız yargı teşkilatı örnek alınmıştır.⁴⁴

Nizamiye Mahkemeleri'nin kuruluşuna göz atıldığında temelinin Tanzimat Fermanı ile atıldığı söylenebilir. 1854'te kurulan Meclis-i Tahkik, Nizamiye Mahkemeleri'nin ilk yapısını oluşturmuştur.⁴⁵ Yeni düzenin içerisinde Batı tarzı mahkemeleri ifade etmek amacıyla kullanılan Nizamiye Mahkemeleri tek mahkemeden oluşan bir mahkeme değildir. Kendi içinde idari ve coğrafi bölümlere göre yeniden düzenlenen birden fazla mahkemeyi temsil etmektedir. Nahiyelerde İhtiyar Meclisleri, kazalarda Meclis-i Deavi, sancaklarda Meclis-i Temyiz ve Hukuk, vilayet meclislerin de ise Temyiz Meclisi yargılamalarda Nizamiye Mahkemelerinin bütünü oluşturmuştur.⁴⁶

Nizamiye Mahkemelerinin kuruluşu ile Gayr-i Müslimlerin davalarına bakan Cemaat Mahkemeleri ve Müslümanların davalarına bakan Şer'iyeye Mahkemeleri kaldırılmamıştır. Bu mahkemeler görev yapmaya devam etmiştir. Nizamiye Mahkemeleri iki mahkemenin yerine kurulmamış, görev alanı Şer'iyeye Mahkemeleri, Cemaat Mahkemeleri ve Ticaret Mahkemelerinin sınırları dışında kalan adli, idari ve ticari

⁴³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2003, s. 167.

⁴⁴ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukun Türkiye'de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 119.

⁴⁵ M. Macit Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33. Cilt, İstanbul, 2007, s. 185.

⁴⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, *age.*, s. 167.

davalara bakmak olmuştur.⁴⁷ Nizamiye Mahkemeleri'nin verdiği kararlar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de temyiz edilebilmekteydi.⁴⁸

Nizamiye Mahkemelerinde görev yapacak hâkimler Adliye Nezaretinden tayin edilen kadılardır. Bilindiği gibi kadılar şeyhülislam tarafından tayin edilen Şer'îye Mahkemesinin yargıcı idi. Şu haliyle Batı tarzı karma üyeli mahkeme kurmak amacıyla teşekkül edilen Nizamiye Mahkemelerinin başına kadının tayin edilmesi kendi içerisinde tezat bir durumu gözler önüne sermektedir.

Nizamiye Mahkemelerine kadıların tayin edilmesinin nedeni bu tür mahkemeler için Batı tarzında hukuk eğitimi almış hâkimlerin yetiştirileceği bir kurumun bulunmamasıdır. Bu sebeple Batı tarzında yargılama kurumunu temsil eden Nizamiye Mahkemelerine kadılar atanmıştır.⁴⁹

Mahkemenin hâkim dışındaki üyeleri ise halk tarafından seçilmiştir. Üye sayısında eşit davranılmaya özen gösterilmiştir. Seçilen üyelerin yarısı Müslüman kalan kısmı da Hristiyan halktan seçilmiştir. Şüphesiz eşitliğin bu kadar sıkı takip edilmesinin altında Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın önemle üzerinde durduğu "eşitlik" ilkesinin etkisi bulunmaktadır.⁵⁰

Nizamiye Mahkemelerinin yapısına ilişkin yapılan çok sayıda düzenleme göze çarpmaktadır. Bunlardan en önemlileri 11 Ocak 1872 tarihli Mehakim-i Nizamiyye Hakkında Nizamname ve 18 Haziran 1879 tarihli Mehakim-i Nizamiyyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati'dir. Çıkarılan bu nizamname ve kanun ile mahkemelerin yapısı düzenlenmiştir.⁵¹

Nizamiye Mahkemeleri'nin yetkileri her ne kadar yapılan düzenlemelerle belirlenmeye çalışılmış olsa da görev alanı Şer'îye ve Cemaat Mahkemeleri'nin yetki ve görev alanı ile sık sık çakışmıştır. Yetki karmaşasının önüne geçebilmek için hangi mahkemenin hangi davalara bakacağı sık sık ilan edilmiştir. Lakin alınan önlemler de

⁴⁷ Karal, Osmanlı Tarihi, VII. Cilt, *age.*, s. 167.

⁴⁸ Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Yeni Türkiye*, Sayı: 31, Ankara, 2000, ss. 764-773.

⁴⁹ Karal, Osmanlı Tarihi, VII. Cilt, *age.*, s. 169.

⁵⁰ Karal, Osmanlı Tarihi, VII. Cilt, *age.*, s. 169.

⁵¹ Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", *agm.*, ss. 186-187.

fayda getirmemiş ve özellikle Şer'îye Mahkemesi ile sık sık görev alanı hususunda uyuşmazlıklar çıkmaya devam etmiştir.⁵²

29 Şubat 1888 tarihinde yayınlanan irade Nizamiye Mahkemeleri'nin görev alanını Şer'îye Mahkemeleri'nin bakmadığı alanlar olarak belirlenmiş ve bunun haricinde kalan davaların eğer taraflar anlaşırsa Şer'îye Mahkemeleri'nde eğer anlaşamazlarsa Nizamiye Mahkemeleri'nde görülmesinde karar kılınmıştır.⁵³

1.2.2 Şer'îyye Mahkemeleri

Yenileşme devrine kadar Osmanlı'nın klasik yargı sistemini Şer'îyye Mahkemeleri oluşturmaktaydı. Şer'îyye Mahkemeleri yalnız dini temelli şer'î davalara bakmaz aynı zamanda Batı eksenli mahkemeler kurulana kadar ceza ve hukuk davalarına da bakmakla görevlendirilmişti.⁵⁴ Şer'îyye Mahkemeleri'nin başında karar veren kişiler kadılar olmuştur. Kadılar, Osmanlı Devleti'nde adaletin sağlanması hususunda tek yetkili kişi olduğu için devletin tüm idari birimlerinde görevler almışlardır. Lakin nüfus olarak küçük veya kadının gitmesini gerektirmeyecek durumlarda kadınların yolladığı "naib"ler de kadılar adına adaletin sağlanmasına yardımcı olmuşlardır.⁵⁵

Kadılar başkanlığında Şer'îyye Mahkemeleri aynı zamanda gelenek ve göreneklere göre koyulan örfi hukuk konularında da yargılamalar yapardı. Bu sonuçla Şer'îyye Mahkemeleri, klasik Osmanlı yargı düzeninde şer'î veya örfi fark etmeksizin her türlü hukuki yargılamayı yapmakla görevli yegâne yargı kurumuydu.⁵⁶ Yenileşme devrinde özellikle de Tanzimat'tan sonra modern mahkeme düzeninde kurulan Nizamiye Mahkemeleri ile birlikte yargı alanları daralsa da varlıklarını devam ettirmişlerdir. Kaldı ki Nizamiye Mahkemeleri'nin yargıçlığını da o zamanlar modern tarzda hâkim yetiştiren bir kurum olmamasından dolayı kadılar üstlenmekteydi.⁵⁷

Nizamiye Mahkemeleri'nin kuruluşu ile birlikte Şer'îyye Mahkemeleri'nin ve yargıç olan kadınların yetkileri gittikçe kısıtlanmıştır.⁵⁸ Buradaki amacın laik hukuk düzenini oturtmak olduğu söylenilebilir. Kısıtlamalar arasında 1837'de Şeyhülislamlık kurumuna yargı yetkisinin verilmesi ilk göze çarpan değişikliktir. Yapılan bu değişiklik

⁵² Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", agm., s. 187.

⁵³ Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", agm., s. 187.

⁵⁴ Bozkurt, *age.*, s. 114.

⁵⁵ Mehmet Akif Aydın, "Mahkeme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27. Cilt, Ankara, 2003, s. 343.

⁵⁶ Aydın, "Mahkeme", agm., s. 342.

⁵⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, *age.*, s. 169.

⁵⁸ Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", agm., ss. 764-773.

ile birlikte yargı erki yalnız kadıya ait olmaktan çıkmış, şeyhülislama da verilerek denge sağlanması hedeflenmiştir.⁵⁹ Diğer değişiklik ise tüm ilmiye sınıfı, yargı kurumu olan Şer'iyye Mahkemesi ve şer'i eğitim kurumlarının şeyhülislama bağlanmasıdır.⁶⁰ Son olarak belki de en büyük değişiklik ise kadıların görev ve yetkilerine yönelik olmuştur.

Bilindiği gibi kadıların asli görevleri Şer'iyye Mahkemeleri'nde yargıçlık yapmak ve hüküm vermektir. Yargı yetkisinin yanında aynı zamanda idari ve mali işlerde de yetkili olan kadılar zamanla Osmanlı bürokratik sisteminin kilit rollerinden biri üstlenmişlerdir. Değişiklik ile birlikte kadıların yalnız yargılama yapmaları, idari ve mali işlerdeki yetkilerinin kendilerinden alınması kararlaştırılmıştır.⁶¹

Şer'iyye Mahkemeleri'nin yapısına, görev ve yetki alanına ilişkin karmaşalar özellikle Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulmasıyla artmıştır. Yetki gaspı ve karmaşanın önüne geçebilmek için çeşitli düzenlemeler yapıldıysa da kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır.⁶² İki mahkemenin de görev alanının tespitine ilişkin 1887'de çıkartılan "Mehakim-i Şer'iyye ve Nizamiyyenin Tefrik-i Vezaiifi hakkında irade-i seniyye" de Şer'iyye Mahkemeleri'nin miras ve kişi hukukuna ait davalara bakmasına karar verilmiştir. Bunun yanında "Bilumum Mehakim-i Şer'iyye hakkında müceddeden kaleme alınan nizamname" adıyla 1859'da yayımlanan nizamname ile Şer'iyye Mahkemeleri'nin yetkileri ve görevleri ile harçları belirlenmiştir.

1862 yılında Şer'iyye Mahkemeleri'nin verdiği kararların temyizi ve incelenmesi amacıyla üst derece mahkeme olarak Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye kurulmuştur. Meşihat adı verilen Şeyhülislamlık makamına bağlı olarak kurulan bu mahkeme daha sonraları Adliye Nezareti'ne bağlı olarak görev yapmaya devam etmişse de bir süre sonra yeniden Meşihat (Şeyhülislamlık) makamına bağlanmıştır.

1917 yılında Şer'iyye Mahkemeleri, Şeyhülislamlık kurumundan alınarak Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır.⁶³ Böylelikle kısmen meşruti rejimin gereği hareket edilmiş ve laik hukuk düzeni sağlanmak istenmişse de 1919'da Şer'iyye Mahkemeleri yeniden Şeyhülislamlığa bağlanmıştır.

⁵⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 550

⁶⁰ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, *age.*, s. 550.

⁶¹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, *age.*, s. 550.

⁶² Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, Atlas Akademi Yayınevi, 7. Baskı, Konya, 2018, s. 164.

⁶³ Aydın, "Mahkeme", *agm.*, s. 344.

Şer'iyye Mahkemeleri, cumhuriyetin ilanı sonrası varlıklarını kısa zaman da olsa devam ettirmiş, lakin 8 Nisan 1924'te çıkarılan "*Mehakimi şeriyenin ilgasına ve Mehakimin teşkilatına ait ahkâmı muaddil kanun*" ile tamamen kaldırılmıştır.⁶⁴ Cumhuriyet rejiminin yapısı itibariyle modern ve laik bir hukuk düzenini benimsediği ve özellikle Lozan'da bu düzenini sıklıkla vurgulamasından dolayı Şer'iyye Mahkemeleri'nin kaldırılışını yerinde ve doğal bir sonuç olarak görmek gerekmektedir.

1.2.3 Askeri Mahkemeler

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde askerlerin karıştığı her türlü suçta bakmakla görevli mahkemelerdir. Askeri Mahkemeler kimi zamana ordu seferdeyken kimi zamanda barış ortamında kurulan geçici veya daimî mahkemelerden oluşmaktaydı. Sefere çıkan ordu içerisinde asayişin bozulması durumunda yargı yetkisine sahip Kazasker yargılamaları yapar ve cezaları uygular. Kazaskerin haricinde Beylerbeyi ve Yeniçeri Ağası'nın da ordu içerisindeki davalara bakıp yargılama yetki bulunmaktaydı.

Yüksek rütbeye sahip ordu mensuplarının yargılanması Divan-ı Hümayun'da olurdu. Daha düşük rütbeli askerlerin yargılanmaları mensup olduğu birliğin rütbece büyük zabiti tarafından yapılırdı. Osmanlı Devleti klasik dönemde askeri yargılamalarda yukarıda bahsedilen sistemi benimsemişti. Lakin yenileşme devrinde görülen hukuki gelişmeler eksenin de askeri yargılamalarda da hukuki düzen yerleşmiştir.

Nizam-ı Cedid devri padişahlarından III. Selim devrinde çıkartılan Nizam-ı Cedid Askeri Kanunnamesi ile birlikte yargılamaların yapısı ve ceza uygulamaları kanunname halinde yazılı hale getirilmişti. Böylelikle teamül gereği verilen ceza çeşitleri belli bir sisteme oturtulmuştur. Bu gelişmenin bir benzeri hemen akabinde II. Mahmut devrinde yaşanmış, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerlerinin ceza yönetmeliğinin belirlenmesi amacıyla Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında askeri ceza kanunnamesi çıkartılmıştır.⁶⁵

Tanzimat devrinde de askeri ceza kanunnameleri ile yönetmelikleri çıkmaya devam etmiştir. Tanzimat'ın hemen öncesinde 1837'de çıkan Kanunname-i Ceza-yı Askeriye ve 1838'deki düzenlemeler adeta Tanzimat devrinde çıkarılacak kanunnamelerin habercisi olmuştur. 1837 tarihli Kanunname-i Ceza-yı Askeriye'ye göre

⁶⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 8, s. 443.

⁶⁵ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 339.

askeri yargılamalara bakmak için kurulmuş Divan-ı Harb-i Daimî, Divan-ı Harb-i Mahsus ve Divan-ı Harb-i Tecessüs adında üç mahkemenin varlığından söz edilmektedir.⁶⁶

Divan-ı Harbi askeri yargılamaları yapmak ve karar vermekle yükümlü iken Divan-ı Tecessüs'ün görevi, Divan-ı Harbi'nin verdiği kararların askeri kanunnamelere uygunluğunu incelemektir. Fakat Divan-ı Tecessüs'ün yetkisi arasında kararları bozmak yoktur.

1870 tarihli Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu'na göre Divan-ı Harp üyesi olabilmek için Osmanlı vatandaşı olmak, 25 yaşından büyük olmak, yargılanacak olan sanık ile üyelerden birinin husumeti bulunmaması gerekmektedir. Divan-ı Harp üyelerinin görevleri altı ay ile sınırlıydı. Asayişsizlik yaşanan bir yerde Divan-ı Harp kurulması için Harbiye Nezareti'nin arzı şart idi.⁶⁷

Divan-ı Harp tarafından verilen kararlar önce Seraskerlik'e, sonra Dar-ı Şuray-ı Askeri'ye gönderilirdi. Dar-ı Şuray-ı Askeri eğer yaptığı temyiz incelemesinde kanunnameye aykırı bir karar görmezde karar bu sefer Babıali'ye havale edilir ve oradan gönderilecek irade-i seniye'ye göre kararlar icra edilirdi.⁶⁸

Dar-ı Şuray-ı Askeri bir süre sonra kaldırılıp görevini yeni kurulan Divan-ı Temyiz kurumu üstlenmiştir. Böylelikle Divan-ı Harp kararlarının hukuka uygunluğunu kontrol etmek ve eğer eksiklik mevcutsa kararı bozma yetkisi Divan-ı Temyiz'e verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken 1916'da Divan-ı Temyiz-i Askeri'nin Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Kanun-u Muvakkat ile Divan-ı Temyiz-i Askeri adında askeri temyiz mahkemesi kurulmuştur. Yalnız bu mahkemenin varlığı dört yıl sürmüş, 1920 yılında yayınlanan kararname ile kaldırılmıştır.

1918 itibarıyla Birinci Dünya Savaşı'na girişin sorumlularını ve savaş esnasında icra edilen Ermeni Tehciri'nin araştırılması için sıkıyönetim mahkemesi olarak Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuştur. Divan-ı Harb-i Örfi olağanüstü koşullar dahilinde kurulan mahkemeler oldukları için işlenen her suça bakmaktaydı. İlk olarak 1918'de kurulan mahkeme biraz önce bahsedilen her suça ait yargılamaları yapması sebebiyle iş yükü artınca yargılamalarda yavaş kaldığı ileri sürülerek 16 Aralık 1918'de kaldırıldı. 8 Mart

⁶⁶ Zekeriyâ Türkmen, "Divaniharp", *TDV İslam Ansiklopedisi*, EK-1. Cilt, Ankara, 2016, ss. 337-340

⁶⁷ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, *age.*, s. 343.

⁶⁸ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, *age.*, s. 343.

1919'da yayınlanan kararname ile yeni Divan-ı Harb-i Örfi kuruldu. Bu sıkıyönetim mahkemesinin ilk icraatından biri ise İTC üyelerini, “*Osmanlı Devleti’ni Birinci Dünya Savaşı’na sorumsuzca sokmak, Ermeni Tehciri’ndeki faaliyetleri ve sorumlulukları*” dair yargılamak oldu.⁶⁹

18 Eylül 1919'da Divan-ı Harp'lerin yapısını düzenleyen yeni bir kararname kabul edildi. Buna göre Savcı ve Sorgu Hâkiminin mahkeme heyetine dahil edilmesine, mahkeme heyetinin başkanı ve üyelerinin askeri sınıftan seçilmesine, verilen kararlara temyiz hakkının gelmesine, idam kararlarında 3'te 2 çoğunluk aranmasına karar verildi. Lakin 7 ay sonra 23 Nisan 1920'de İstanbul Hükümeti tarafından çıkartılan Divan-ı Harb-i Örfilerin Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Kararname ile 18 Eylül 1919'de verilen yetkilerden geri dönüldü. Yeniden düzenlenen yetkilere göre; başkan ve üyelerin seçiminin bizzat Harbiye Nezareti'ne bırakılmasına, verilen kararlara temyiz hakkının kaldırılmasına, mahkemelerin açık yargılamaların olmayacağı ve mahkeme sırasında sanık avukatlarının bulundurulamayacağı karara bağlandı.⁷⁰

Divan-ı Harb-i Örfi yakın tarihte Kuvay-ı Milliye Hareketi mensuplarına yönelik verdiği idam cezalarıyla hatırlanmaktadır. Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Kara Vasıf Bey, Salacaklı Fuat Paşa, Alfred Rüstem, Dr. Adnan (Adıvar) ve Halide Edip (Adıvar) Hanım'a yönelik mahkemenin 11 Mayıs 1920'de verdiği idam cezası kararları 24 Mayıs 1920'de padişah VI. Mehmet (Vahdettin) tarafından onaylanmıştı. Millî Mücadele Hareketi'ni sindirmeye yönelik davranışların faydasız kalması ve I. ve II. İnönü Savaşları'nda Ankara Hükümeti'nin aldığı zaferler üzerine Divan-ı Harb-i Örfi 24 Nisan 1921'de Kuvay-ı Milliye'ye katılanların suçlu sayılmayacağına dair karar almak zorunda kaldı.

Divan-ı Harb-i Örfi yukarıda bahsedilen kararları almakla meşgul iken Ankara Hükümeti, 29 Nisan 1920'de kabul edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu gereğince yapılacak yargılamaların Bidayet Mahkemeleri tarafından yapılmasını karara bağlıyordu. Lakin mezkûr mahkemelerin yaptığı yargılamaların uzun sürmesi ve verilen cezaların hafif olması, cezalarda caydırıcılık etkisinin kaybolmasına ve meclisin suçlulara vermek istediği mesajın etkisinin azalmasına sebebiyet veriyordu.

⁶⁹ Erol Şadi Erdiñç, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları 8 mart 335 [1919] tarihli kararname ile kurulan Divan-ı Harb-i Örfi Yargılaması*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Cilt, İstanbul, 2018, ss. 7-523.

⁷⁰ Türkmen, agm., ss. 337-340.

Bütün bu süreç sonunda var olan Osmanlı Ceza Mahkemeleri'nin yetersizlikleri BMM tarafından görüldüğünden 11 Eylül 1920'de kabul edilen Firariler Hakkında Kanun'a binaen İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Yine meclis tarafından alınan karara göre İstiklal Mahkemeleri'nin bulunduğu bölgelerde faaliyet gösteren Divan-ı Harplere ait dosyaların İstiklal Mahkemeleri'ne verilmesi kararlaştırıldı.⁷¹

1.3 İstiklal Mahkemeleri'nin Yasal Dayanakları

20. yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı Devleti için savaşların ve büyük toprak kayıplarının olduğu bir dönemdir. Birbiri ardını izleyen 1911 Trablusgarp, 1912-1913 Balkan ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı sınırları toprak bakımından oldukça küçülmüş durumdaydı. Birinci Dünya Savaşı'nı, Osmanlı Devleti için resmen bitiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi (Ateşkes) ile iyice zayıflamış olan devletin toprakları İtilaf Devletleri'nin işgaline açılmış oldu. Devletin düşman işgali altında parçalanmasını kabullenemeyen Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki vatansever subaylar Millî Mücadele Hareketi'ni başlattı. Döneminde yaptığı her işin meşruiyetini sağlama zorunluluğu hisseden Millî Mücadele Hareketi kadrosu bunun için birtakım genelgeler yayınladı ve kongreler tertip etti. Bütün bunların sonunda 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgaliyle birlikte kapatılan Osmanlı Mebusan Meclisi yerine halkın mukadderatını yeniden temsil edecek olan BMM (BMM) 23 Nisan 1920'de Ankara'da büyük merasimlerle açıldı.⁷²

BMM açıldığı ilk günden itibaren halkın iradesini temsil etme yetkisini kullanmaya başladı. Bununla birlikte İstanbul'da padişah olan VI. Mehmet (Vahdettin) milletini düşünmeksizin yalnız tahtını ve saltanatını koruyabilmek için çeşitli girişimlere başlamıştı. Padişaha bu hususta yardımcı olan kişilerin başında ise sadrazamı -aynı zamanda damadı- olan Damat Ferit Paşa geliyordu. İstanbul'daki saltanat makamı, Ankara'da açılmış olan meclisi "kendi hâkimiyetine karşı yapılmış isyan hareketi" sayarak Millî Mücadele Hareketi'ni tarumar etmek için İngilizlerin de desteği ile Anadolu'da dini ve siyasi nitelikli sayısız isyan çıkartmaya başladı.

İç isyanlar, Millî Mücadele Hareketi'nin merkezi sayılan Ankara ve BMM'yi tehdit ederken diğer taraftan da İstanbul'un gönderdiği hilafet ordusu Kuvay-ı İnzibatiye, milli direniş cephesi olan Kuvay-ı Milliye'yi bozguna uğratıp Millî Mücadele Hareketi'ne

⁷¹ Türkmen, agm., ss. 337-340.

⁷² Yunus Nadi, *Birinci BMM*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, ss. 33-35.

son vermek istiyordu. İç isyanların sayıca fazla olmasının arkasında yatan en önemli etkenler; halkın padişaha ve halifeye olan bağlılıklarının çıkarları olan bozguncular tarafından kışkırtılarak kullanılması ve 10 yıllık savaş sürecinin halkta yarattığı bezginliktir. Yapılan her savaş ile birlikte halkın omzuna daha ağır vergi yükü yüklenmiş, bununla birlikte cepheye yollanan erkek aile üyelerinin şehit veya gazi olması sebebiyle halk cepheye asker göndermekten kaçınmıştır. Bunun sonucunda da kaçak olan kişiler yakalanmamak için çareyi isyancılara katılmakta bulmuştur.

Millî Mücadele devrinde Anadolu'da pek çok isyan hareketi baş göstermiş, bu isyan hareketleri büyük tehlikeler oluşturmuştur. Şüphesiz her biri oldukça tehlikeli ve kuvvetli olan iç isyanlar içerisinde görece en önemlisi ve tehlikelisi Düzce İsyanı'dır. Düzce ve çevresinde Çerkezler ile Abazalardan oluşan dört bin kişilik isyancı grubu Düzce'de hapisaneleri basarak suçluları serbest bırakmış ve ordu birliklerine saldırarak cephaneye ele geçirdi. Bu isyan hareketi Çerkez Ethem liderliğindeki Kuvay-ı Seyyare ile Binbaşı Nazım Bey, Yarbay Ali Bey ve Binbaşı İbrahim Bey'in birlikleri tarafından bastırıldı.⁷³

Bu aşamada BMM dâhili bozgunculara ve harici düşmana karşı savaşılabilmek için asker toplama yoluna gitti. Lakin asker toplama işi kolayca halledilebilecek gibi gözüküyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda cepheden kaçan askerlerin sayısı üç yüz bini aşmıştı.⁷⁴ Sayının fazlalığı asker kaçakları sorununun ne denli büyük olduğunu göstermekteydi. Bununla birlikte cepheden kaçan asker yalnızca cephe hattını boş bırakmış olmuyor aynı zamanda kanun kaçağı sayıldığını bildiği için kanunsuz işlere giderek daha fazla katılarak bazı bölgelerde gasp, yol kesme, adam kaçırma, haydutluk vb. asayiş suçları da işlemeye devam ediyordu. Gittikçe güçleşen şartlar altında BMM meşruiyetini tanıtmaya zorunluluğu hissetti. Bunun için öncelikle 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye kanunu çıkarıldı.

1.3.1 Hıyanet-i Vataniye Kanunu

Kanun teklifi Karahisar-ı Sahib (günümüz Afyonkarahisar) mebusu Mehmet Şükrü Bey tarafından 25 Nisan'da iki madde teklifi şeklinde yapıldı. Teklifte, BMM'nin kuruluş amacına ulaşması için verilecek mücadeleye bütün Osmanlı halkının uyması

⁷³ Atatürk, *age.*, ss. 304-305.

⁷⁴ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erklere ve İdare, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2001, s. 164.

gerektiği, bu sebeple uymayanların ve aleyhte davrananların vatan haini olarak adlandırılması gerektiği yazıyordu.

Mehmet Şükrü Bey daha sonra söz alarak konuşmasının devamında, bütün yurttaki kargaşanın yaşandığı ve bu kargaşaya bilerek veya bilmeyerek katılanların olduğunu, bilerek katılanların vatan haini olduklarını ve vatan hainlerinin cezasının da idam olduğunu belirtti. İdam cezaları için yürürlükteki ceza kanununun yetersiz olduğunu ve cezaların uygulanmasında yaşanan gecikmelerden bahsettikten sonra eski ceza sistemine göre yargılanırlarsa, yargılamaların uzamasından dolayı ibret yönünün kalmayacağını ifade etti. İbret olması açısından cezaların kararlılıkla ve hızla uygulanmasının gerekliliğini, bu sebeple böyle bir tavrı hazırladığını beyan ederek sözlerine son verdi. Daha sonraları söz alan mebuslardan bir kısmı kanun teklifinin Layiha Encümeni'ne gönderilmesini talep ederken bir kısım mebuslar da kanun teklifine casusluk suçunun da eklenmesini istedi. Karşılıklı söz alan mebuslardan sonra Reis Celalettin Arif Bey teklifin Layiha Encümeni'ne gönderildiğini belirterek celseye son verdi.⁷⁵

26 Nisan'da Layiha Encümeni'nden gelen kanun teklifi müzakere edilmeye başlandı. Layiha Encümeni'nin yaptığı değişiklik ile kanun teklifi, BMM'nin meşruiyetine yönelik yazılı ve sözlü şekilde muhalefet eden ve bozgunculuk çıkarıcıların vatan haini olarak adlandırılacağı şeklinde genişletildi. Değişiklik üzerine söz alan Sinop mebusu Hakkı Hami Bey, Ceza Kanunu'nun milletin ruhundan doğmadığını, Fransa ve benzeri ülkelerden alınarak yapıldığını ifade ettikten sonra kanunun bu hususta BMM'nin yapısına uygun olacak biçimde herkes tarafından anlaşılacak şekilde kaleme alınmasını istedi. Daha sonra söz alan Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, şartların olağanüstü olmasından dolayı boşa kaybedilecek en küçük zamanın bile değerli olduğunu, bu sebeple çıkarılacak kanuna göre verilen cezanın uygulanması için eski kurumlara başvurularak vakit kaybedilmemesi gerektiğini, hızlı bir uygulamaya duyulan ihtiyaçtan dolayı yeni mahkemelerin kurulmasını ve yargılamaların hemen suçun işlendiği yerde yapılmasını teklif etti. Bunun üzerine değişikliklerin düzenlenmesi için kanun teklifi meclis tarafından yeniden Layiha Encümeni'ne gönderildi.⁷⁶

27 Nisan günü ilk olarak söz alan Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, müzakere edilen kanunun ismi olmadığını belirterek "Hıyaneti Vataniye" isminin verilmesini teklif

⁷⁵ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 1, ss. 63-66.

⁷⁶ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 1, ss. 79-84.

etti. Erzurum mebusu Necati Bey ise maddenin içeriği ile ilgili çekincelerini belirtmek üzere söz alarak, maddede yer alan “muhalefet eden” kelimesinin suç karşılığının “vatan haini” olamayacağını belirtti. Görüşmelerden sonra maddenin ismi, içeriği ile ilgili birçok değişiklik teklif edildi ve Ceza Kanunu’nun 45. 46. ve 56. maddeleri yeniden yorumlanmaya çalışıldı.

28 Nisan’da kanun teklifinin müzakeresine devam edildi. Yapılan müzakere neticesinde kanun teklifine üçüncü madde eklendi. Üçüncü madde, sözlü ve yazılı muhalefette bulunarak vatan hainliği suçunu işleyenlerin cezasını küreğe konulmak olarak belirliyordu. Daha sonra kanun teklifine dördüncü madde de eklenerek cezaların Bidayet Mahkemeleri tarafından uygulanacağı ve yargılamanın suçun işlendiği yerde yapılacağı karara bağlandı.⁷⁷

Kanunun çıkacağı 29 Nisan günü ise ardı ardına yeni maddeler teklif edilerek görüşülmesine başlandı ve hızlıca yapılan oylama sonunda yeni eklenen maddeler kanun teklifine kabul edildi. Böylelikle toplamda 14 madde olacak şekilde kanun teklifinin geneli meclis oylamasına sunuldu ve oylama sonunda teklif kabul edilerek kanunlaştı.⁷⁸ Hıyaneti Vataniye Kanunu 14 madde ile şu şekilde kabul edilmiştir.

“

Hıyaneti Vataniye Kanunu

1) Makamı muallâyi hilâfet ve saltanatı ve memaliki mahrusai şahaneyi yedi canipten tahlis ve taarruzatı def maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesan, haini vatan addolunur.

2) Bilfiil hıyaneti vataniyede bulunanlar şaiben idam olunur. Feranzimethal olanlar ile müteşebbisleri Kanunu cezanın kırk beşinci ve kırk altıncı maddesi mucibince tecziye edilirler.

3) Vaiz ve hitabet suretiyle alenen veya ezminei muhtelifede eşhası muhtelifeyi sırren ve kavlen hıyaneti vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerl işbu tahrik ve teşviki suver ve vesaiti muhtelifede ile tahriren ve

⁷⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 1, ss. 115-122.

⁷⁸ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 1, ss. 137-145.

tersimen irtikâp eyliyenler muvakkat küreğe konurlar. Tahrikat ve teşvikat sebebiyle maddei fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar.

4) Hiyaneti vataniye maznunlarının mercii muhakemesi ikai cürüm edilen mahaldeki bidayet ceza mahkemesidir. Ahvali müstacele ve fevkalâdede maznunun derdest edildiği mahal mahkemesi de icrayi muhakeme ve itayi karara salâhiyettardır.

5) Hiyaneti vataniye maznunlarının muhakemesi bidayet ceza mahkemelerinden verilecek gayri muvakkat tevkif müzekkeresi üzerine her halde mevkufen icra edilir.

6) Zabıtai adliye memurlarının tanzim edecekleri tahkikatı iptidaiye evraki dairei istintaka tevdi olunmaksızın mahallin en büyük mülkiye memuruna ita olunur ve onun tarafından dahi müddeiumumiler vasıtasıyla yirmi dört saat zarfında mahkemeye verilir.

7) Hiyaneti vataniye maznunlarına ait muhakemat, bir sebebi mücbir olmadıkça âzami yirmi günde hükme raptolunacaktır. Bu müddeti bilâsebebi mücbir tecavüz ettiren mahallî zabıtası ile mahkeme heyeti Kanunu cezanın yüz ikinci maddesi zeyli mucibince cürmünün derecesine göre tecziye edilmek üzere mafevki mahkemesince muhakemesi bilicra âzami yirmi gün zarfında hükme raptedilecektir.

8) İşbu kanuna tevfikan mehâkimden sâdır olacak mukarrerat katî olup Büyük Millet Meclisince badettasdik mahallerinde infaz olunur. Tasdik edilmediği takdirde Meclisçe ittihaz edilecek karara tevfigi muamele olunur.

9) İşbu ceraimin emri muhakemesi için mahkemelerce istenilen şahsa, celp ve davete hacet kalmaksızın bilâ; hüküm ihzar müzekkeresi tastir kılınır.

10) İsyana iştirak etmeyen eşhas hakkında ligarezin isnadatta bulunanlar isnat ettikleri cürmün cezasıyla mücazat olunurlar.

11) Haklarında gıyaben hüküm sâdır olan eşhas, derdestlerinde işbu kanuna tevfikan yeniden ve vicahen muhakemeleri icra olunur.

12) *İşbu kanun her mahallin idare âmiri tarafından nahiye ve kaza, liva ve vilâyat merkezlerine ve köy heyeti ihtiyariyeleri, müçtemian celbedilerek ifnam ve sureti tebliği mutazammın heyeti mezkûre âzalarının imzalarını hav zabıt varakaları tutularak idare meclislerince hıfzedilmekle beraber kavaninin neşir ve ilânı hakkındaki kanuna tevfiikan ayrıca neşir muamelesi dahi yapılacaktır.*

13) *Kanunun icrayi ahkâmına Büyük Millet Meclisi memurdur.*

14) *İşbu kanun her mahalde tarihi tebliğ ve ilânından kırk sekiz saat sonra mer'i olacaktır.*

29 Nisan 1336 ve 30 recep 1338

„79

2 numaralı kanun olarak çıkan Hıyaneti Vataniye Kanunu ile birlikte Millî Mücadele Hareketi ve BMM, isyancılara, bozgunculara, soygunculara, vb. suçlulara karşı kesin tavrını aldı. BMM'nin meşruiyetini tanıtmaya ve memlekette huzurun sağlanması hususunda böylelikle önemli bir adım atıldı. Düzce, Çapanoğlu ve Milli Aşireti gibi etkisi büyük ve tehlikeli isyanların bastırılmasında Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun etkisi hemen hissedildi.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile meclis varlığını tanıtmaya ve isyanları bastırma yolunda ilerleme kaydetti ve kanun çıktıktan sonra meclis otoritesi bir nebze de olsa sağlamlaştı. Lakin İstanbul Hükümeti'nin ve İngilizlerin tertiplemediği isyanlar ile birlikte İstanbul Hükümeti'nin tertip ettiği diğer bir haince girişim olan Kuvay-ı İnzibatiye birliği Millî Mücadele Hareketi'ni tehlikeye atıyordu. 1919 - 1921 yılları itibariyle Anadolu'nun dört bir yanını isyanlar sarmıştı.

Mustafa Kemal (Atatürk) o günlere dair: *“Efendiler, 1919 yılı içinde, milli teşebbüslerimize karşı başlayan iç isyanlar, sür'atle memleketin her tarafına yayıldı. ... Alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve bağınazlık dumanları bütün vatan göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyân dalgaları, Ankara'da karargahımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargahımızla şehir arasındaki*

⁷⁹ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Cilt: 1, ss. 2-3.

telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşçasına kasıtlar karşısında kaldık.”⁸⁰ demektedir.

Bu “ateşten gömlek” içerisinde düzenli ordunun kurulması artık zaruri idi. Kuvayı Milliye hareketi düşmana karşı nihai bir zafer kazanmaktan uzaktı. Dahası meclis içerisinde bile düzenli orduya gerek olmadığı, dağınık çeteler düzeninin düşmana karşı netice alma noktasında daha başarılı olduğu inancı hakimdi. Düzenli ordu olmadan Meclis ne hâkimiyetini tam olarak tesis edebilirdi ne de düşmana karşı silahlı mücadeleye girişebilirdi. Düzenli ordunun kurulması yolundaki en büyük engel ise asker kaçaklarıydı. Bunun yanında iç huzuru bozanların yargılanmalarında aksaklıkların yaşanması da devam ediyordu. Yargılamaları yapan Bidayet Mahkemeleri’nin davaları karara bağlama süresinde gecikmeler yaşanıyor bu durum da olağanüstü şartlar altında mücadele veren BMM’yi zor durumda bırakıyordu. Bu sebeple asker kaçaklarının önüne geçebilmek, düzenli ordu kurulmasını sağlamak ve asayişî tesis etmek amacıyla 11 Eylül 1920’de Firariler Hakkında Kanun çıkartıldı.

1.3.2 Firariler Hakkında Kanun

İstiklal Mahkemeleri’nin kuruluşuna yasal dayanak sağlayan Firariler Hakkında Kanun’un çıkış sürecine değinmek gerekirse; Müdafaa-i Milliye Vekâletince (Millî Savunma Bakanlığı) 2 Eylül’de hazırlanan kanun teklifi 8 Eylül 1920’de Müdafaa-i Milliye Encümeni Reisi Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey tarafından meclise verildi ve aynı gün teklif üzerinde görüşmeler başladı.

İlk olarak söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili (Milli Savunma Bakanı) Fevzi Paşa (Çakmak) orduda yaşanan firar olaylarının vatanın güvenliğini tehlikeye düşürecek bir hal aldığını belirterek yaşanan sıkıntının önüne hızlıca geçmek vaktinin geldiğini ifade etti. Konuşmasının devamında Birinci Dünya Savaşı sonlarında firar olaylarının arttığından, Mondros Mütarekesi ile birlikte firar olaylarının da iyiden iyiye keyfi bir durum haline geldiğinden, buna sebebiyet veren durumun da cezalardan birçoğunun affedilmesi kalan kısmına da birkaç ay hapis cezası verilmesinden dolayı cezaların firar olayları üzerinde hiçbir tesir yaratmaması olarak açıkladı. Firar olaylarının askeri birliklerde yol açtığı zor duruma da örnekler veren Fevzi Paşa, Sivas çevresinde bazı taburların mevcudunun 80-100 asker iken şimdiki mevcudun 3-4 askere kadar düştüğünü ifade etti. Son günlerde yaşanan bir olayda ise taburdan bir gecede 24’ü silahlı 52’si

⁸⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, 29. Baskı, Ankara, 2016, ss. 303.

silahsız olmak üzere toplam 76 askerin, yine Tokat'ta 34 askerin bu sefer yanlarında silah, cephanesi ve hayvanlarla birlikte firar ettiğini belirtti.

Fevzi Paşa'nın konuşmasının ardından Firariler Hakkında Kanun Layihası mecliste okunmaya başladı. 5 maddeden oluşan layihanın birinci maddesinde; hükümetin belirlediği süre içerisinde teslim olmayan firarilerin hanesinin zorla ellerinden alınacağı ve tahrip edileceği, ikinci maddesinde; cephanesi ve hayvanıyla birlikte firar edip kendisini tutuklamaya gelen memura silahlı direniş gösteren firarilerin idamla cezalandırılacağı, üçüncü maddesinde; sefer sırasında firar olaylarına müsamaha gösteren ve görevlerini suiistimal eden mülki, askeri, jandarma, sivil idare temsilcileri ve Kumandanların Hıyaneti Harbiye Kanunu ile cezalandırılacağı, dördüncü maddesinde; firarilerin beraberinde götürdükleri silah, cephanesi ve hayvanların piyasa bedelleri karşılığının hükümet tarafından firariden tahsil edileceği yazılmaktaydı. Kanunun beşinci ve son maddesinde ise; uygulanmasından Müdafaa-i Milliye (Milli Savunma), Adliye, Dahiliye (İçişleri) ve Maliye bakanlarının sorumlu tutulacağı yazılmaktaydı.

5 maddelik bu layiha üzerinde daha sonraları değişiklikler yapıldı. Yapılan değişikliklerden bazıları şunlardır. Birinci maddedeki firarilere ait hanelerinin tahrip edileceği hükmü kaldırılmış yerine firarinin birlikte yaşadığı ailesinin de cezalandırılacağı hükmü getirildi. Üçüncü maddede yer alan firarilerin kaçmasına müsamaha gösterenlerin Hıyaneti Harbiye Kanunu'na göre cezalandırılacağı hükmü yerine idam ile cezalandırılır hükmü getirildi. Dördüncü maddede ise firarilerin beraberinde götürdükleri silah, cephanesi ve hayvanların maddi bedel karşılığının hükümet tarafından firariden tahsil edileceği hükmü yerine bedellerinin firarinin mahallesi ve köy ahalisinden tahsil edileceği hükmü getirildi.

Kanun layihasının beşinci ve altıncı maddeleri olarak ise içerisinde bulunan sürecin ve durumun olağanüstülüğüne vurgu yapılarak, bu zamana kadar yargılamaları yapan mahkemelerin yetersiz kaldığı belirtilerek yargılamaların hızlı ve etkili bir şekilde yapılabilmesi için meclis içerisinde seçilecek üç kişiden oluşacak olan yeni fevkalade mahkemelerin kurulması teklif edilmiştir. Bu surette beşinci maddede firar suçunu işleyenlerin meclis tarafından seçilen üçer kişiden oluşan İstiklal Mahkemeleri tarafından cezalandırılacağı, altıncı maddede ise İstiklal Mahkemeleri'nin vereceği hükümlerin kesin olduğu ve her makamın hükmü yerine getirmekte mecbur olduğu ifade edildi. Yedinci maddede ise bu kanunun uygulanmasından Müdafaa-i Milliye (Milli Savunma), Adliye, Dahiliye (İçişleri), Maliye ve İstiklal Mahkemeleri sorumlu tutuldu.

Kanun layihası üzerinde çeşitli tartışmalar yaşanırken daha sonraları Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki en büyük muhalifi haline gelecek ve Topal Osman tarafından şehit edilecek olan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey hükümetin teklifine en büyük desteği verdi. Konuşmasında BMM'yi ihtilal meclisi olarak niteleyen Ali Şükrü Bey, dahili ve harici düşmanlara karşı büyük bir mücadele verildiğini, fakat gerek İngilizlerin propagandaları gerekse uzun yıllardan beri savaşmanın getirdiği bıkkınlıkla akılları karışan askerlerin cepheden firar etmelerinden dolayı zor durumda kalındığını ifade etti. Yunanlılara karşı harp etmenin yanında verilen mücadelenin bütün cihana ilan edilmesinin de gerekli olduğunu belirterek sözlerine devam etti ve kanunun çıkması için bütün mebusları hükümete destek vermeye çağırarak sözlerine son verdi. Ali Şükrü Bey'in destekleyici ve etkileyici konuşması meclisteki mebusların tamamı tarafından alkışlandı. Müzakerenin devamında kanunun lehinde ve aleyhinde konuşmalar yapıldıktan müzakerenin devamına ertesi gün karar verilerek celse tatil edildi.⁸¹

9 Eylül günü kanunun görüşülmesine devam edildi. Görüşmelerde mebusların çoğunlukla düzeltilmesini istedikleri şey firarının teslim olmaması durumunda ailesinin cezalandırılmaması oldu. Oldukça uzun süren tartışmalardan sonra kanunun ilgili maddesinin düzenlenmesi için çok sayıda teklif yapıldı. Bunun üzerine kanun maddesi üzerinde gerekli düzenlemelerin yapılması için Layiha Encümeni'ne geri gönderilerek kanunun görüşülmesi ertelendi.⁸²

11 Eylül günü Layiha Encümeni'nden düzenlenmiş haliyle meclise gelen kanun teklifi üzerinde yeniden görüşmeler başladı. Mebuslar sırasıyla söz alıp firar edenlere verilecek cezalar yerine askerinin neden firar ettiğinin tespit edilmesini, ceza verilerek firar etmelerin önüne geçilemeyeceğine yönelik konuşmalar yaptılar. Tartışmalardan sonra Saruhan (Manisa) mebusu Refik Şevket Bey'in 8 maddelik teklifi üzerine görüşmeler yeniden başladı.

Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey mahkemenin isminin İstiklal Mahkemeleri yerine "Millet Mahkemeleri", Aydın mebusu Tahsin Bey "Jüri Heyeti" denilmesini teklif etti, lakin iki teklifte dikkate alınmayarak reddedildi. Millet Mahkemeleri ve Jüri Heyeti'nin yanında mahkemelere verilmek istenen diğer bir isim de "Terreur Mahkemesi" yani Terör Mahkemesi idi.⁸³ Bunun yanı sıra beş kişiden oluşması düşünülen mahkemelerin üye

⁸¹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 4, ss. 22-33.

⁸² TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 4, ss. 46-57.

⁸³ Ali, *İstiklal...*, *age.*, s. 7.

sayılarının mecliste mebus sayısının önemli ölçüde azalacak olmasından dolayı yine Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey tarafından üç kişiden oluşması ve yapılacak oylama ile kendi aralarından birinin başkan olarak seçilmesi teklif edildi. Meclis tarafından bu teklif kabul edildi. Bazı mahkeme üyelerinin hasta olup görevi yapamayacak halde olmalarından dolayı mahkemelerin faaliyetleri aksayıp iş göremez hale gelince meclis mahkemelerin üye sayısını artırdı. Diğer maddelerin üzerinde de görüşmelere devam edilmesinin akabinde toplamda 9 madde kabul edilerek Firariler Hakkında Kanun meclis tarafından kabul edildi.⁸⁴

İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşuna yasal dayanak oluşturan Firariler Hakkında Kanun şu şekildedir.

“ ***Firariler Hakkında Kanun***

1) Muvazzaf ve gönü ile hizmeti askeriyeye dahil olupta firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinde tekâsül gösterenler ve firarileri ihfa ve iaşe ve ilbas edenler hakkında mülki ve askerî kavaninde mevcut ahkâm ve indelicap diğer gûna mukarreratı cezaiyeyi bağımsızlen hüküm ve tenzif etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep (İstiklâl mahkemeleri) teşkil olunmuştur.

2) Bu mahkemeler azasının adedi (üç) olup Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti ârasiyle intihap ve içlerinden birisi kendileri tarafından reis addolunur.

3) İşbu mahkemelerin adedini ve muntakalarını Heyeti Vekilenin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi tâyin eder.

4) İstiklâl mahkemelerinin kararları katî olup infazına bilûmum kuvayi müsellâha ve gayri müsellâhai Devlet memurdur.

5) İstiklâl mahkemelerinin evamir ve mukarreratını infaz etmiyenler veya infazda taallül gösterenler işbu mahkemeler tarafından tahtı muhakemeye alınır.

⁸⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 4, ss. 84-101.

6) Her istiklâl mahkemesi ketebe ve müstahdemin maaşatı şehri yüz lirayı geçmiyecektir.

7) Her istiklâl mahkemesi vazifeye mübadereti anında firari ve bakaya efradının bir müddeti muayyene zarfında icabetini teminen her türlü vesaiti tebliğiyeye müracaat eder.

8) İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

9) Kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur.

11 Eylül 1336 ve 28 zilhicce 1338

»85

1.4 İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu, Çalıştıkları Bölgeler ve Üyeleri

İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşuna yasal dayanak sağlayan Firariler Hakkında Kanun'un çıkmasıyla birlikte geride halledilmesi gerekenler olarak İstiklal Mahkemeleri'nin nerelerde kurulacağı, nasıl kurulacağı, kaç tane kurulacağı gibi meseleler kaldı. 16 Eylül'de İstanbul (Üsküdar) mebusu Salahattin Bey ve 10 arkadaşı bunların belirlenmesi amacıyla BMM'ye taktir sundu. Yalnız bu meseleler hakkında Vekiller Heyeti görüşünün önemli olmasından dolayı celseye reislik eden Vehbi Efendi tarafından taktir Vekiller Heyeti'ne havale edildi.⁸⁶

18 Eylül günü Vekiller Heyeti adına Erkânı Harbiye Umumiye (Genelkurmay) Reisi İsmet Bey tarafından meclise sunulan tezkereye göre; İstiklal Mahkemeleri tüm yurt coğrafyasını kapsayacak şekilde Kastamonu, Eskişehir, Konya, Isparta, Ankara, Kayseri, Sivas, Maraş, Mamuretülaziz (Elâzığ), Diyarbakır, Bitlis, Refahiye (Erzincan), Erzurum ve Van olmak üzere toplam 14 ayrı bölgeye ayrıldı.⁸⁷ Her bölge kendi içerisinde birden fazla şehri de barındırmaktaydı. Örneğin, Isparta İstiklal Mahkemesi bölgesi Isparta, Antalya ve Denizli şehirlerini kapsıyordu ve buralardaki asayiş olayları Isparta İstiklal Mahkemesi'nin yetki sahası altındaydı. Teklifi getiren İsmet Bey 14 mahkemeden 7'sinin acele 7'sinin ise koşullara göre sonradan kurulabileceğini belirterek mahkemelere üye seçimlerinin yapılmasını istedi. İzmit mebusu Hamdi Namık Bey, 14 mahkemenin her birine üç mebus üye verilmesiyle sayının kırk iki kişi olacağını ve bu miktarın eksikliğiyle

⁸⁵ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Cilt: 1, s. 22.

⁸⁶ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 4, ss. 157-158.

⁸⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 4, ss. 192-193.

meclis çalışmalarının zorlanacağı gerekçesiyle dört mahkemenin şimdilik yeterli geleceğini belirttiyse teklif reddedildi.⁸⁸

20 Eylül günü yapılan üye seçiminin sonucu 21 Eylül günü açıklandı. Buna göre ilk seçimde Necati Bey 89 oy, Refik Şevket Bey 80 oy, Hamid Bey 76 oy, Tevfik Efendi 73 oy, Hüsrev Sami Bey 73 oy ve Muhiddin Baha Bey 73 oy almak üzere yalnız altı mebus çoğunluğu aşarak üye seçilmeyi başardı.⁸⁹ Kalan on beş üye için yeniden seçim 22 Eylül'de yapıldı.

22 Eylül'de on beş üye için ikinci kez seçim yapıldı, ancak hiçbir mebus yeterli oyu alamadığı için üçüncü seçime gidildi. En çok oyu alanın seçilmesi suretiyle yapılan üçüncü seçim sonunda kalan 15 üye de belirlendi. Bu üyeler ve aldıkları oy; Rasih Efendi 65 oy, Kılıç Ali Bey 58 oy, Osman Nuri Bey 57 oy, Necati Bey 56 oy, Emin Bey 55 oy, Tevfik Rüştü Bey 45 oy, İhsan Bey 45 oy, Hüseyin Bey 41 oy, Atıf Bey 37 oy, Fikret Bey 37 oy, Zekai Bey 35 oy, Besim Bey 34 oy ve Hacı Tahir Efendi 31 oy şeklinde oldu.

Üye seçimi tamamlandıktan sonra Dr. Fikret Bey, Hüseyin Bey, Zekai Bey, Dr. Suat Bey gibi bazı seçilmiş üyeler aldıkları oyun 67 çekimser oy sayısının yarısından bile az olmaları sebebi ile bu denli ağır ve sorumluluk isteyen bir görevde bulunmak istemediklerini belirterek istifa etti. Bunun üzerine Antalya mebusu Hamdullah Suphi Bey, 11 Eylül'de çıkartılan Firariler Hakkında Kanun'a duyulan güvenin de düştüğünü belirterek kanun aleyhine muhalefete başladı. Uzun süren tartışmalardan sonra Vekiller Heyeti mesele hakkında görüşülmesinin bir süre ertelenmesini teklif etti ve kabul edildi.⁹⁰

26 Eylül günü Firariler Hakkında Kanun'un birinci maddesine yapılan ek düzenlemeyle kapsamı genişleyerek asker kaçakları haricinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun suçları ekseninde de yargılamaya yapma yetkisine sahip oldu. Aynı düzenleme ile birlikte İstiklal Mahkemeleri'nin buldukları bölgelerde Hıyaneti Vataniye Kanunu neticesinde yargılananların dosyaları ile birlikte Bidayet Mahkemesi'nden İstiklal Mahkemeleri'ne sevk edilmesi ve davaların İstiklal Mahkemeleri'nde görülmesi kararı alındı.

Yapılan düzenlemelerden sonra İstiklal Mahkemeleri'nin üçüncü turda seçilen üyelerin istifa etmeleri meselesi müzakere edilmeye başlandı. Sonuç olarak üyelerin

⁸⁸ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 4, ss. 197-201.

⁸⁹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 4, ss. 239-240.

⁹⁰ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 4, ss. 261-301.

istifası meclis tarafından kabul edilmedi ve kendilerine güvenoyu verilerek konu kapandı. Böylelikle toplamda 8 bölge ve 30 üye ile İstiklal Mahkemeleri'nin hangi üyelere oluşacağı ve nerelerde kurulacağı karara bağlanmış oldu.

Mahkeme bölgeleri ve üyeleri şu şekildedir:⁹¹

Tablo 1: Ekim 1920 - Şubat 1921 Arası İstiklal Mahkemeleri ve Mahkeme Heyeti

Mahkemeler	Mahkeme Heyeti			
Ankara İstiklal Mahkemesi	Kılıç Ali Bey	İhsan Bey	Hüseyin Bey	Cevdet Bey
Eskişehir İstiklal Mahkemesi	Rasih Efendi	Muhittin Baha Bey	Haydar Bey	Yusuf Bey
Konya İstiklal Mahkemesi	Tevfik Efendi	Osman Nuri Bey	Hacı Tahir Efendi	
Isparta İstiklal Mahkemesi	Hamit Bey	Hamdi Bey	Hüsrev Sami Bey	Tahsin Bey
Sivas İstiklal Mahkemesi	Emin Bey	Mustafa Necati Bey	Necat Bey	Mustafa Zeki
Kastamonu İstiklal Mahkemesi	Refik Şevket Bey	Doktor Fikret Bey	Yusuf Ziya Bey	Necip Bey
Pozantı İstiklal Mahkemesi	Atıf Bey	Abdülkadir Kemali Bey	Şevki Bey	Sırrı Bey
Diyarbakır İstiklal Mahkemesi	Sıtkı Bey	Şeyh Servet Efendi	Sıddık Bey	
Gitmeyenler	Nafiz Bey	Vehbi Bey		

Kaynak: Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s. 93.

27 Eylül günü toplanan mahkeme üyeleri, Refik Şevket Bey'in liderliğinde hazırlanmış olan beyannameyi kabul etti ve kendi mahkeme bölgelerine göndererek ilan etti. Beyanname de asker kaçaklarının teslim olmaları durumunda affedilecekleri, vatanın tehlikede olduğu, Hıyaneti Vatanîye Kanunu'nun içeriği, suç sayılan davranışlar ve cezaların infazı ile herkesin eşit bir şekilde yargılanıp kararların derhal infaz edileceği hakkında bilgi veriliyordu.⁹²

⁹¹ Aybars, *age.*, s. 93.

⁹² Aybars, *age.*, s. 94.

1.5 Çalışma Şekilleri ve Faaliyetleri

İstiklal Mahkemeleri'nin önemli bir özelliği gezici türde mahkemeler olmalarıdır. 1920 Ekim ayı itibariyle faaliyete geçen mahkemelerin çalışma şekilleri; bir yerde ihtiyaç duyulması halinde İstiklal Mahkemeleri'nin o bölgeye intikal edip yargılama yapması şeklindeydi. Bunun en önemli sebebi yargılanacakların sayıca fazla olmasından dolayı buldukları yerlerden mahkemenin bulunduğu bölgeye taşınmasının o zamanın şartlarına göre oldukça zor olmasıdır.

Taşıma işlemi sırasında sanıkların firar etme olasılıkları, taşıma işleminin maddi külfet olması, güvenli bir şekilde taşınacak karayolu ve demiryolu eksikliği gibi sebepler düşünüldüğünde sanıkların mahkeme bölgesine taşınması yerine sayıca az olan mahkeme heyetinin asayiş bölgelerine gitmesi daha kolay ve maddi açıdan daha ekonomiktir. Bunun yanında mahkeme heyetinin isyan bölgesine gitmesi ve asayiş kısa sürede temin etmesi bölgenin üzerinde BMM otoritesinin hissedilmesini de sağlıyordu. Bölge halkı böylelikle sahipsiz olmadığını hissediyor ve meclisin otoritesine yakından şahit oluyordu.

İstiklal Mahkemeleri'nin verdikleri kararlar kesindi. Kararlar hiçbir şekilde temyiz edilemezdi. Bununla mahkemeler dava sürecinin uzamadan adaletin en kısa sürede tesis edilmesi amacını taşıyorlardı. Temyiz edilememesinin bir diğer önemli sebebi ise mahkeme üyelerinin halkın temsilcisi olan mebuslardan oluşmasıydı. Böylelikle mahkeme heyeti verdikleri kararlarda halkın iradesini ve gücünü de temsil ediyordu. "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ilkesinin temel alınarak milletin üstünde bir güç olmadığı kabul edildiğinden kararlar temyiz edilemiyordu. Bununla birlikte mahkeme üyelerinin mebuslar tarafından seçilmesi cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte Büyük Millet Meclis'inin benimsediği yasama, yürütme ve yargı eklerini kendinde toplayan kuvvetler birliğini temel alan Meclis Hükümeti Sistemi'nin de açık bir tezahürü olarak dikkat çekmektedir. Yasama ve yürütme erki gibi yargı erkini de elinde bulunduran BMM'nin bu yetkisini İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla kullanmasında herhangi bir yasadışılık veya kanunsuzluk yoktur.

İstiklal Mahkemeleri yaptıkları yargılamalar sonunda kararlarını vermek için delile ihtiyaç duymazlardı. Mahkeme heyeti üzerinde sanığın suçlu olduğuna dair vicdani kanaat oluşursa bu karar verilmesi için yeterliydi. İstiklal Mahkemeleri'nin tamamında "İstiklal Mahkemeleri kararlarını vicdanından alır." ve "İstiklal Mahkemeleri

mücahededinde yalnız Allah'tan korkar.” prensibi hakimdi. Mahkeme eğer sanığın suçluluğuna dair delil bulamazsa çoğunlukla ceza vermekten kaçınmıştır.

İstiklal Mahkemeleri, kimseden emir almadıkları gibi hatır ve gönül de tanımazdı. Kılıç Ali bu hususta “*İstiklal Mahkemeleri'nin memleket vazifesinde, vatanın selamet ve istiklali endişesiyle, en ağır hükümlerini verirken hatır ve gönül tanımadığına, hiç kimsenin tesiri altında bulunmadığına, bununla beraber elindeki ölçüleri hassasiyetle, dikkatle, titizlikle kullandığına, salahiyetlerini kullanırken zulümden kaçındığına, fakat memlekete zararlı ve fasid olduklarına kanaat getirdiği kimselere karşı da amansız davrandığına dair misaller pek çoktur.*”⁹³ diyerek mahkemenin tarafsızlığını ve caydırıcılığını açıkça ortaya koymuştur. Tarafsızlık mahkeme heyeti için uygulanması o denli hayati bir ilke haline gelmiştir ki mahkeme üyelerinden Kılıç Ali askerlikte ihmalkâr davranışlar sergileyen sütkardeşi Yüzbaşı Kemal'e bile yeri geldiğinde acımamış ve cezalandırılmasını sağlamıştır.⁹⁴

İstiklal Mahkemeleri işlerine karışır tarzda hareketlere başvurulara karşı da oldukça sert önlemler almıştır. Örneğin, İzmir Suikast Girişimi davasında mahkeme heyeti, dava ile ilgisinin olduğundan şüphelenilen Kazım Karabekir'i tutuklamıştır. Bunun üzerine harekete geçen Başbakan İsmet Paşa (İnönü), Ankara Polis Müdürü Dilaver Bey'e emir vererek çocukluk arkadaşı Kazım Karabekir'i serbest bıraktırdıca mahkeme heyeti bu kez mahkemenin işine karıştığı ve yargılamayı zorlaştırdığı için Başbakan İsmet Paşa'yı da tutuklamak istemiş, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) durumu kontrol altına alıp tarafları sakinleştirdince mahkeme heyeti de İsmet Paşa hakkındaki eyleminden vazgeçmiştir.⁹⁵ Ekim 1920 - Şubat 1921 arasında faaliyetlerde bulunan İstiklal Mahkemeleri'nin baktığı davalar ve faaliyetleri şu şekildedir:

1.5.1 Ankara İstiklal Mahkemesi

Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri içerisinde görece en önemli mahkeme 1920-1927 arası kesintisiz faaliyetini sürdüren Ankara İstiklal Mahkemesi olmuştur. Mahkeme Ankara'da 3-4 odalı binada çalışmaya başladı.⁹⁶ Ankara İstiklal Mahkemesi soygun, casusluk, isyan, cinayet gibi adli olaylara baktığı gibi faaliyeti sürecinde baktığı en önemli

⁹³ Ali, İstiklal ..., *age.*, s. 13

⁹⁴ Ali, İstiklal ..., *age.*, ss. 13-15.

⁹⁵ Ali, İstiklal ..., *age.*, ss. 43-46.

⁹⁶ Ali, İstiklal..., *age.*, s. 8.

davalar İstanbul Ferit Paşa Kabinesi, Kuvay-ı Seyyare, Kuvay-ı İnzibatiye, Mustafa Sagir ve Komünizm davaları olmuştur.⁹⁷

Ferit Paşa Kabinesi davasında Sevr Barış Anlaşması'nı imzalamaları ve ülkeyi düşman işgaline sürüklemelerinden dolayı Ferit Paşa ile birlikte Hadi, Rıza Tevfik, Reşat Halis gıyaben idam cezasına çaptırıldı.⁹⁸

Kuvay-ı Seyyare'nin ihaneti neticesinde Yunan kuvvetleri saflarında savaşmalarından dolayı da Çerkez Ethem ve yakınları gıyaben yargılanmış ve idama mahkûm olmuşlardır. Kuvay-ı Seyyare'nin içine girdiği ihaneti gördükten sonra ayrılanlara ise daha az cezalar verilmiştir.⁹⁹

Kuvay-ı İnzibatiye yargılamalarında ise Ankara Hükümeti'ne karşı İngilizlerin desteği ile kurulmuş olan Süleyman Paşa kumandasındaki Kuvay-ı İnzibatiye mensupları yargılandı. Birinci derecede etkili rol oynayanlar idamla cezalandırılırken, önemli rollerde bulunmayanlar ise ya cepheye gönderildi ya da kürek cezasına çaptırıldı.¹⁰⁰

Mustafa Sagir davasında ise İngiltere adına casusluk yapan Mustafa Sagir adındaki Hintli casus yakalanmış ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nce yargılanmıştır. Yargılama sırasında casus olduğunu kabul eden ve faaliyetlerini itiraf eden Mustafa Sagir 24 Mayıs 1921'de idam edildi.¹⁰¹

Komünizm davalarının ekseriyetini ise Yeşil Ordu ve Komünist Parti yargılamaları oluşturmaktaydı. Türkiye'de Bolşevik rejim kurmak amaçlı faaliyetlere girişen Mustafa Suphi liderliğinde Komünist çevre bu amaç doğrultusunda çalışmalara başlamıştı. Mustafa Suphi öldükten sonra ise faaliyetleri Yeşil Ordu cemiyeti üstlendi. İlk olarak Yeşil Ordu ile Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası birleşti. Cemiyetin giderek artan yıkıcı çalışmaları sonucunda aralarında mebus olan bazı üyelerin yargılanması için meclis 21 Mart 1921'de gizli celse toplantısında Bursa mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü ve Tokat mebusu Nazım'ın dokunulmazlıklarını kaldırdı.¹⁰²

⁹⁷ Aybars, *age.*, s. 100.

⁹⁸ Aybars, *age.*, s. 101.

⁹⁹ Aybars, *age.*, ss. 102-106.

¹⁰⁰ Aybars, *age.*, ss. 101-102.

¹⁰¹ Sabahattin Özel, *Casustur Casus*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 215-405.

¹⁰² TBMM, *Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt: 2, ss. 14-26.

Yargılama sonucunda Tokat mebusu Nazım 15 sene kürek, Yeni Dünya gazetesi başyazarı Arif Oruç ise zorunlu ikamet cezasına çarptırıldı. Bursa mebusu Şeyh Servet ve Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü ise mahkeme kararıyla beraat etti.¹⁰³

1.5.2 Eskişehir İstiklal Mahkemesi

TBMM Arşivi içerisinde T5 rumuzuna sahip olan Eskişehir İstiklal Mahkemesi'ne ait arşiv kayıtları toplamda on sekiz adet klasör içerisinde yer alan iki yüz otuz dosyadan meydana gelmektedir.¹⁰⁴ Kayıtların tutulduğu yedi defter Eskişehir İstiklal Mahkemesi çalışmalarına 20 Ekim 1920'de başlayıp diğer İstiklal Mahkemeleri ile birlikte 17 Şubat 1921'de son vermiştir. Eskişehir'de bir mahkemenin kurulmasının önemi bölgenin İstanbul'dan gelen casusların ve bozguncuların faaliyet alanı olmasından kaynaklanıyordu. İzmit ve Adapazarı yolundan gelenler Geyve'de, Bursa ve Yenişehir yolundan gelenler ise Eskişehir, Kütahya ve Ertuğrul'da faaliyet gösteriyordu.¹⁰⁵

Eskişehir İstiklal Mahkemesi'nin baktığı davalar genellikle asker kaçakları, casusluk veya bozgunculuk davalarıydı. Kuvay-ı İnzibatiye mensuplarına yönelik görülen davalarda düzenli orduya katılanlar beraat ederken, suça karışmış olanlara ise kısmen idam cezası verildi. Mahkeme yargılamalara başlamadan önce bölge ahalisine bir beyanname göndererek mahkemenin görevinden ve asker kaçaklarına yönelik af tavrından bahsetti. Bu beyannamede:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Namına (.....) Mıntıkası İstiklal Mahkemesinin Beyannamesi

Üç yüz milyon Müslümanın ümit bağladığı vatanımızla hilafet makamı aleyhine zalim hükümetler tarafından tertip edilen suikast, İzmir, Adana ve İstanbul işgaliyle pek açık surette tahakkuk etti. Bunun üzerine milletimiz bir defa daha harekete geldi ve istiklaliyle varlığını muhafaza için her fedakârlığı göze alarak talihini, kendisinin intihab ettiği vekillerden mürekkebe Büyük Millet Meclisine teslim etti.

Fi'l-hakika vatanın fedakâr evladı, yer yer, cephe cephe hürriyet ve İstiklalimizin harici ve dahili düşmanlarıyla arslanlar gibi çarpıştılar ve çarpışıyorlar. Büyük Millet Meclisi de öldürülmek istenilen şu mazlum, fakat büyük milletimizi kurtarmaya çalışıyor

¹⁰³ Aybars, *age.*, s. 109.

¹⁰⁴ TBMM, *Eskişehir İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 4, Ankara, 2015, s. 3.

¹⁰⁵ Aybars, *age.*, s. 122.

ve bu maksatla bir taraftan memlekette halk idaresini kuracak en emin esaslara müstenid kanunlar vaz ve tesisine uğraşırken bir taraftan da düşmanlarla el ele vermek münafikliğini irtikab eden alçakları ve düşman karşısında firar eden hainleri kahr ve tedip etmek üzere fevkalade salahiyeti haiz İstiklal Mahkemeleri teşkil etmiş ve muntikalarına göndermiştir.

Bu münasebetle Büyük Millet Meclisinin 11 ve 26 Eylül 336 tarihlerinde kabul etmiş olduğu kanununun mevadd-ı asliyesini aynen derc ediyoruz.

İstiklal Mahkemeleri Hakkında Kanun

Madde 1- Muvazzaf ve gönlü ile hizmet-i askeriyeye dahil olup da firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinde tekasül gösterenler ve firarileri ihfa, iaşe ve ilbas edenler hakkında mülki ve askerî kavaninde mevcut ahkam ve inde'licab diğer gûna mukarrerat-ı cezaiyeyi bağımsız hukm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep "İstiklal Mahkemeleri" teşkil olunmuştur.

Madde 2- Bu mahkemeler azasının adedi üç olup Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i ârasiyle intihab ve içlerinden birisi kendileri tarafından reis addolunur.

Madde 3- İstiklal Mahkemelerinin kararları kati olup infazına bi'l-umum kuva-yı müselleha ve gayrı müselleha-i devlet me'murdur.

Madde 4- İstiklal Mahkemelerinin evamir ve mukarreratını infaz etmeyenler veya infazda teallül gösterenler işbu mahkemeler tarafından taht-ı muhakemeye alınır.

Madde-i zeyl- Kumandanların silsile-i meratib-i askeriyeye arasında itaat ve inzibat teminine ma'tuf hukuk ve salahiyetleri mahfuz kalmak üzere istihlas ve istiklal-i vatan ve hilafet için mücahede eden Büyük Millet Meclisinin âmâl ve maksadına münafi olarak düşman maksad ve menfaatini terviç yollu teşvikat ve tahrikat ve ifsadatta bulunanlar ve memleketin kuva-yı maddiye ve maneviyesini her ne suretle olursa olsun kesr ve tenkise sa'y edenler ve düşmanlar hesabına askerî ve siyasi casusluk edenlerle 29 Nisan 36 tarihli Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun muhtevi olduğu mevaddan dolayı mazmunun aleyh bulunanların icra-yı muhakeme ve tenfiz-i hüküm salahiyeti İstiklal Mahkemeleri teşekkül eden muntikalarda mehakim-i mezkureye verilmiştir.

Kardeş!

İşte bizler bu kanunu tatbik için bu muntıkaya geldik. Şimdi de bu cihetleri biraz daha izah edelim. İstiklal Mahkemeleri zîrde münderiç mevaddı takip ve muhakeme edecektir:

1- Milletle hilafet makamını düşmanlar elinde esir bırakan muahedenameyi kabul ve terviç edenlerle bu gibilere uyanlar,

2- Gerek gönüllü ve gerek muvazzaf olsun askerliğe dahil olan bi'l-cümle efrad ve zabitanadan firar edenler,

3- Ahali ve efrad ve zabitanadan firara sebebiyet verenler, yani askerini kaçmasını kolaylaştıracak bir surette söz söyleyen, yazı yazan, iltimas eden veya rüşvet alan vesair her türlü harekatta bulunanlar,

4- Firarileri derdest ve sevkte tekasül ve iltimas gösteren bi'l-umum mülki ve askerî jandarma, memurîn ve efrad ve zabitan,

5- Firari efrad ve zabitanı saklayanlar, besleyenler, elbise verip giydirenler,

6- Büyük Millet Meclisinin ve Meclis dolayısıyla millet hakimiyetinin düşmanlarını takdir veya onları ister yollu teşvikat ve ifsadatta bulunanlar,

7- Memlekette yekdiğeri aleyhine nifak çıkararak devlet ve milletin işini bozanlar, kuvvetini azaltanlar,

8- Milletin zihnini yalan yanlış havadisle çelenler,

9- Büyük Millet Meclisinin haberi olmaksızın millet namına düşmanlarla görüşenler,

10- Düşmanlarımıza milletimizin ahvali hakkında her ne suretle olursa olsun malumat verenler.

Bunlardan maada herkes bilmelidir ki;

a- İstiklal Mahkemeleri nokta-i nazarında bütün efrad-ı millet, her ne rütbe ve derecede, memuriyet ve meslekte bulunursa bulunsun müsavidir.

b- İstiklal Mahkemelerinin kararı katidir. Verilir verilmez derhal icra olunur.

c- *İstiklal Mahkemelerinin verdiği emirleri yapmayanlar bu mahkemeler tarafından derhal taht-ı muhakemeye alınır. Ve azl, tard, haps, nefy, kalebendlik, kürek ve icabında idam cezalarına mahkûm edilir.*

d- *İstiklal Mahkemeleri seyyardır. Lüzum gördüğünde kazaları, nahiyeleri, köyleri dolaşarak muhakemesini yapar ve icra eder.*

Hülâsa İstiklal Mahkemeleri vatani bugünkü ağılatıcı vaziyetten kurtarıp evvelki şerefli mevkiine çıkarmak için elini vicdanının üzerine koyarak Allah'ın inayetine sığınır, vatan hainleri hakkında ceza verir ve vatan ve millet istiklali kaygısından başka bir şeyi düşünmez, yalnız Allah'tan korkar, içtihadında fevkalade bağımsız bir heyettir.

Vatandaşlar! Size son bir defa daha ilan ediyoruz. İşbu beyannamenin tebliğinden ...gün zarfında hemen askerliğinize koşunuz, mücahede kuvvetimizi zaafa uğratacak yolsuzluklardan, tecavüzlerden ictinab ediniz, boşboğazların sözlerine inanmayınız, sizi fesada sevk edenlere uymayınız, vatani vazifelerinizi takdir ediniz ve daima biliniz ki başınızda vatani ve sizi düşünen Büyük Millet Meclisi ve o Meclisin maksadını temine çalışan İstiklal Mahkemeleri vardır.”¹⁰⁶

Mahkemenin baktığı önemli davalardan olan Karzak Süleyman Paşa'nın davasında mahkeme paşayı BMM aleyhine çalışmalarda bulunduğu için idam etti. Yenişehirli Ethem Paşa davasında ise mahkeme paşayı düşmanla iletişimde bulunarak Yenişehir'deki hükümeti değiştirmeye çalışmasından sonra önce idama mahkûm etti sonra cezasını 15 gün kürek olarak değiştirdi.¹⁰⁷

Bir başka yargılamada ise yargılanması istenen kişi Refet (Bele) Bey idi. Yozgat bölgesinde halk üzerinde bir takım olumsuz uygulamalarda bulunduğu için Çerkez Ethem tarafından Eskişehir İstiklal Mahkemesi'ne şikâyet edilen Refet Bey, Mustafa Kemal ile İsmet Paşa'nın araya girmesi sonucu yargılanmaktan kurtuldu.¹⁰⁸

¹⁰⁶ TBMM, *Eskişehir İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 4, Ankara, 2015, ss. 8-10.

¹⁰⁷ Aybars, *age.*, s. 123.

¹⁰⁸ Aybars, *age.*, s. 124.

1.5.3 Isparta İstiklal Mahkemesi

TBMM Arşivi içerisinde T7 numaralı IV-7-B rumuzuna sahip olan Isparta İstiklal Mahkemesi'ne ait arşiv kayıtları toplamda on adet klasör içerisinde yer alan yüz kırk dosya ve eklerinden meydana gelmektedir.¹⁰⁹ Isparta İstiklal Mahkemesi çalışmalarına 21 Ekim 1920'de başlayıp 22 Şubat 1921'de son vermiştir. Mahkeme heyeti bu süreç içerisinde Isparta, Antalya ve Denizli'de yargılamalar yaptı. Baktığı dosyalar arasında casusluk, hükümet aleyhine faaliyet, düşmanla iş birliği, isyan, soygun ve gasp olmasına rağmen mahkeme ceza aşamasında oldukça hafif cezalarla yetinmiştir. Genellikle hapis cezası vermiş veya sürgüne yollamıştır.¹¹⁰

1.5.4 Diyarbakır İstiklal Mahkemesi

Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Kasım 1920'de BMM'ye verdiği önergeyle kurulmasını istediği Diyarbakır İstiklal Mahkemesi hakkında en az bilgi sahibi olunan mahkemedir. Bunun sebebi 6 Aralık 1920 tarihi itibarıyla bile üyelerinin seçilememesinden dolayı göreve başlayamamasıdır. Bu tarihten sonra mahkeme üyeleri seçilmiş ve görev yerlerine gitmiş olsalar bile 17 Şubat 1921'de mahkemelerin faaliyetlerinin ertelendiğini hesaba katarsak ve mahkeme heyetinin 10-15 gün sürede Diyarbakır'a ulaştıklarını düşünürsek mahkeme 1-1,5 ay hizmette kalmıştır.¹¹¹

1.5.5 Konya İstiklal Mahkemesi

Konya İstiklal Mahkemesi, Konya çevresinde çıkan Delibaş İsyanı üzerine kuruldu. Mahkemenin görevi bölgede asayişini yeniden tesis etmek ve isyanın neden çıktığını araştırarak meclise bilgi vermektir. Bunun için 8 Kasım 1920'de faaliyete başladı. Bunun yanında hükümet isyanı kapsamı bir şekilde araştırmak için üç kişilik bir kurul da göndermiş bulunuyordu. Mahkeme heyeti isyan bölgesine varduktan sonra bölgede bulunan Divan-ı Harp'lerden ellerindeki dosyaları kendilerine teslimini istedi. Ayrıca bölge ahalisine bir beyanname göndererek mahkemenin görevinden ve asker kaçaklarına yönelik af tavrından bahsetti.

Konya İsyanı'na katılanların sayısı binlere ulaştıkça mahkeme bu kadar fazla sanığın yargılanmasıyla başa çıkamadı ve meclisten isyan bölgesine yeni İstiklal

¹⁰⁹ TBMM, *Isparta İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 5, Ankara, 2015, s. 3.

¹¹⁰ Aybars, *age.*, ss. 125-126.

¹¹¹ Aybars, *age.*, ss. 127-128.

Mahkemeleri göndermesini istedi. İsyana karışanları çoğu asker kaçaklarıydı. Bunun yanı sıra kandırılmış olan halk da önemli bir katılım sağlıyordu. Mahkeme isyana katılanları 1) zorlamayla katılanlar, 2) kandırılarak katılanlar, 3) Kişisel ve mali destekle katılanlar olarak 3'e ayırıyordu. İsyan bastırıldıktan sonra mahkeme şiddetli bir cezalandırma yolunu takip etmedi. Şüphesiz bu tavrı takınmasındaki en önemli gerekçe bölge halkının BMM'ye karşı kin gütmemesini istememesiydi.¹¹²

1.5.6 Pozantı İstiklal Mahkemesi

Dahiliye Vekili Adnan Bey'in teklifiyle bölgede mühimmatıyla birlikte firar eden asker ve casusların yargılanmaları için 15 Kasım 1920'de kurulan Pozantı İstiklal Mahkemesi'nin baktığı davaların büyük kısmını asker kaçakları ve casusluk davaları oluşturuyordu. Mahkeme heyeti 20 Aralık 1920'de bölge halkına yayınladığı bildiriyle ihanet faaliyeti içerisinde bulunanların şiddetle cezalandırılacağını bildirdi. Mahkeme asker kaçaklarından hiçbirine idam cezası vermedi. Yalnız cinayet, soygun ve eziyet gibi çeşitli suçlardan dolayı 7 kişinin idamına hükmetti.¹¹³

1.5.7 Sivas İstiklal Mahkemesi

Sivas İstiklal Mahkemesi'nin baktığı davalar arasında kuşkusuz en önemli dava bölgede kendisini kuvvetle hissettiren Pontuşçuluk idi. Bunun haricinde bölgenin genel olarak sıkıntısı bölge eşkıyalarının halk üzerindeki baskısı ve memurların yolsuzluklarıydı. Yolsuzluk olayları bazen komutanlar tarafından yapılıyor askerlerin hakkı gasp ediliyordu. Bölge siyasi çetelerden bıkmış durumdaydı.

Aynacıoğulları, Postacı Nazım, Çerkez Hasan ve Çapanoğulları gibi çeteler İstanbul Hükümeti ile birlikte çalışarak her tarafta huzursuzluk çıkartıyordu. Mahkeme yaptığı yargılamalar sonunda asker kaçağı suçundan yargılanan kimseye idam cezası vermedi. İdam cezası verilen ağır suçlar işlemiş olan sanıklardı. Sivas İstiklal Mahkemesi diğer Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri gibi 17 Şubat 1921'de faaliyetlerine ara verdi.¹¹⁴

¹¹² Aybars, *age.*, ss. 128-132.

¹¹³ Aybars, *age.*, ss. 132-133.

¹¹⁴ Aybars, *age.*, ss. 133-135.

1.5.8 Kastamonu İstiklal Mahkemesi

12 Ekim 1920’de görev yerine gitmeden önce Çankırı’ya giden ve işe beyanname dağıtarak başlayan Kastamonu İstiklal Mahkemesi, 2 Kasım’da Kastamonu’ya vardı. 22 Kasım’da Açık Söz gazetesiyle bir görüşme gerçekleştiren mahkeme heyeti faaliyetleri ve çalışmaları hakkında halkı bilgilendirdi.

Bu süreçte birden fazla beyanname yayınlayan Kastamonu İstiklal Mahkemesi’nin en çok tepki çeken ve meclis tarafından Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri’nin kapanışa da zemin hazırlayacak olan ikinci beyannamenin ikinci maddesinde “asker kaçaklarına on gün zaman tanınıyor, eğer bu süre içerisinde teslim olmazlarsa kaçak yerine sırasıyla babası, erkek kardeşleri, amcası gibi ailenin erkek üyelerinin silahaltına alınacağı” ve dördüncü maddesinde “*kaçığın teslim olmaması durumunda köy veya mahallesinden iki yüz lira ceza alınacağı, kaçağa ait mal ve mülkün yakılacağı veya müsadere edileceği*” ifade ediliyordu.

Bu iki madde üzerine meclis içerisinde şiddetli tartışmalar yaşandı ve mahkemelerin hukuksuz, keyfi ve başıboş uygulamaları şiddetle eleştirilmeye başlandı. Bunun üzerine Kastamonu İstiklal Mahkemesi de dahil olmak üzere diğer mahkemelerin faaliyetlerine (Ankara İstiklal Mahkemesi hariç) son verildi.¹¹⁵

Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri’nin faaliyetlerini toparlayacak olursak; Ankara, Isparta, Diyarbakır, Konya, Pozantı, Sivas, Kastamonu İstiklal Mahkemeleri buldukları bölgelerde başta asker kaçakları olmak üzere 26 Eylül günü Firariler Hakkında Kanun’un birinci maddesinde yapılan değişiklik kapsamındaki soygun, casusluk, isyan, cinayet gibi suçlarda yargılamalar yaptı. Ankara İstiklal Mahkemesi hariç diğer mahkemelerin faaliyetlerine 17 Şubat 1921 tarihinde ara verildi.

Kesin bir hüküm olmamasına rağmen 1920-1923 yılları arası görev yapan Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri amacı ve gayesi asker kaçaklarının sayısını azaltmak ve düzenli ordunun kurulmasına yardımcı olmak iken, 1923-1927 yılları görev yapan İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri’nin amacı ve gayesi çoğunlukla 29 Ekim 1923’te ilan edilen Cumhuriyet rejimini korumak ve kollamak olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri’nin baktıkları en önemli davalar ise Şeyh Sait Davası, İzmir Suikast Girişimi Davası, Gazeteciler Davası ve İnkılaplara karşı

¹¹⁵ Aybars, *age.*, ss. 135-140.

girişilen isyan davalarıdır. 1923-1927 yılları görev yapan İstiklal Mahkemeleri, Cumhuriyet rejimini korur ve devamlılığını sağlarken bazı davalarda kuruluş amacından sapmış ve kendisinin tarafsızlığına gölge düşürecek yargılamak yaptığı günümüzde kuvvetli bir yargıdır. Yaptığı yargılamalarda bazı davalarda bilerek veya bilmeyerek siyaseten muhalif olan kişileri “susturma” politikası gütmüş, bazı zamanlarda da rejim için büyük bir tehlike olmayan davalarda aşırı kararlar vermiştir.

Millî Mücadele Dönemi içerisinde Ekim 1920 - Şubat 1921 arasında faaliyet gösteren İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetleri sürecinde verdikleri cezalar şu şekildedir:¹¹⁶

Tablo 2: Ekim 1920 - Şubat 1921 Arası İstiklal Mahkemeleri ve Kararları

Mahkemeler	Kararlar			
	Beraat	İdam ¹¹⁷	Diğer Cezalar	Toplam
Ankara İstiklal Mahkemesi	470	435	12.191	13.096
Eskişehir İstiklal Mahkemesi	470	671	11.542	12.683 ¹¹⁸
Isparta İstiklal Mahkemesi	248	13	294	555 ¹¹⁹
Diyarbakır İstiklal Mahkemesi ¹²⁰	-	-	-	-
Konya İstiklal Mahkemesi	575	3	3.022	3.600
Pozantı İstiklal Mahkemesi	-	7	24	31
Sivas İstiklal Mahkemesi	23	122	135	280
Kastamonu İstiklal Mahkemesi	69	182	329	580 ¹²¹

Kaynak: Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2014, ss. 95-146.

¹¹⁶ Aybars, *age.*, ss. 95-146.

¹¹⁷ İdam sayısının içerisinde salben idam, müeccelen idam ve gıyaben idam kararlarının toplamı bulunmaktadır. Salben idam: Asılarak infazın gerçekleştirildiği idam. Müeccelen idam: İdam cezası verilmiş lakin uygulanması sanığın aynı suçu bir daha işlemesi şartına bağlanmış olan ertelenmiş idam.

¹¹⁸ Ergün Aybars toplam sanık sayısını 13.489 olarak veriyor. Sehven yazılmış olabilir.

¹¹⁹ TBMM, *Isparta İstiklal Mahkemesi Kararları ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 5, Ankara, 2015, s. 10'a göre Isparta İstiklal Mahkemesi'nde 18.09.1920 - 22.02.1921 tarihleri arasında toplamda 591 kişi yargılanmıştır. 128 kişi beraat etmiş, 18 kişi idam cezası, 445 kişi başka cezalar almıştır.

¹²⁰ Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nin çalışmaları ve verdiği cezalar hakkında bilgi bulunamamıştır.

¹²¹ Ergün Aybars toplam sanık sayısını 584 olarak veriyor. Sehven yazılmış olabilir.

1.6 İstiklal Mahkemeleri'nin İkinci Kez Kuruluşu

Kütahya-Eskişehir Savaşı'nda alınan yenilginin üzerine firar olayları ve bozgunculuk olayları yurttta etkisini yeniden göstermeye başladı. Kütahya-Eskişehir Savaşı'ndan sonra asker kaçakları sayısı 39.809, Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra ise sayı artarak 48.335'e çıktı.¹²² BMM sayıca giderek artan asker kaçaklarına önlem almak amacıyla 23 Temmuz 1921'de Samsun, Konya ve Kastamonu olmak üzere üç yerde İstiklal Mahkemesi kurulması kararı aldı.¹²³ Bu sırada meclis içerisinde yükselen muhalif seslerin de etkisiyle 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa tek yetkili sayılarak ordunun başına başkomutan olarak seçildi ve hemen akabinde meclisin yetkilerini 3 ay üzerine aldı.¹²⁴ Meclisin 3 ay geçici süreli olarak Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği olağanüstü yetki ilk kez 5 Ekim 1921'de, ikinci kez 5 Şubat 1922'de ve üçüncü kez ise 5 Mayıs 1922'de olmak üzere 3 defa uzatıldı.

Başkomandanlık Kanunu'nun çıkması ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği ve emrettiği her direktif kanun sayıldı. Başkomutan olan ve meclisin yetkilerini kendinde toplayan Mustafa Kemal Paşa çalışmalarına hemen başladı. İlk olarak Tekalif-i Milliye Emirlerini yayınladı. Kurulan İstiklal Mahkemeleri'ni de yayınlanan emirlerin tatbik edilmesini sağlamakla görevlendirdi. Bu aşamada İstiklal Mahkemeleri de doğrudan Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine bağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa daha sonra ise gördüğü lüzum üzerine 8 Eylül 1921'de Yozgat'ta da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasını emretti. Böylelikle bu zamana kadar meclis tarafından kurulan İstiklal Mahkemeleri ilk kez Başkomandan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile kurulmuş oldu. Sonuç olarak baştan beri faaliyetine devam eden Ankara İstiklal Mahkemesi'nin yanına yeni kurulan dört mahkemenin de eklenmesiyle mevcut mahkeme sayısı beş oldu.

1.6.1 Konya İstiklal Mahkemesi

11 Ağustos 1921'de Konya'ya ulaşan mahkeme heyeti geldikten bir gün sonra göreve başladığını bildiren ve kaçakların teslim olmasını belirten beyanname yayınlamaya başladı. Mahkeme ilk aşamadan bu yana ceza vermek niyetinde olmadığını ağır suç işleyenler hariç kalan suçluları af edebileceğini, asker kaçaklarına ise teslim olmaları durumunda cezaya çarptırılmayacaklarını beyan etti.

¹²² Aybars, *age.*, s. 149.

¹²³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 11, ss. 348-353.

¹²⁴ Atatürk, *age.*, ss. 414-415.

Mahkemenin bu kadar ısrarlı bir şekilde aftan bahsetmesinin sebebi Millî Mücadele'ye asker desteği sağlamaktı, idamların cepheye kuvvet olarak katkısı yoktu.

Konya'daki işleri bitiren mahkeme heyeti 1 Ekim 1921'de itibariyle uzun bir geziye çıktı. Sırasıyla Karaman, Ereğli, Anamur, Silifke ve Niğde'ye uğrayıp orada yargılamalarda bulunduktan ve asayiş tesis ettikten sonra 9 Aralık'ta kendi bölgesi Konya'ya dönüş yapan mahkeme heyeti burada bir ay kadar kaldıktan sonra Ocak 1922'de yeniden geziye çıktı. Bu sefer de Akşehir, Burdur, Isparta ve Antalya'da yargılamalarda bulunan mahkeme heyeti Haziran 1922 itibariyle Burdur'a geldi. Gelmelerinden kısa süre sonra da 1 Ağustos 1922'de mahkemelerin faaliyetlerine meclis tarafından son verildi.¹²⁵

1.6.2 Kastamonu İstiklal Mahkemesi

12 Ağustos 1921'de çalışmalarına başlayan Kastamonu İstiklal Mahkemesi heyeti 19 Ağustos'ta Kastamonu'ya geldi. Bir süre çalışan mahkeme heyeti 3 Eylül'de İnebolu'ya gitti. Burada soygun, asker kaçağı, ihanet vb. suçların yargılamalarını yaptı. Bir hafta İnebolu'da çalışan mahkeme sonra asıl bölgesine döndü. Eylül sonu itibariyle Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit gezilerine çıkan mahkeme heyeti buralarda çalışmalarda bulunduktan 1 Aralık'ta Kastamonu'ya döndü ve 1 Ağustos 1922'ye faaliyette kaldıktan sonra meclis tarafından diğer İstiklal Mahkemeleri ile birlikte kaldırıldı.¹²⁶

1.6.3 Samsun İstiklal Mahkemesi

17 Ağustos'ta 1921'de çalışmalara başlayan mahkemenin faaliyet alanı Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Ordu ve Giresun olarak belirlendi. Mahkemenin ana kuruluş sebebi Pontus hareketi idi. Pontuşçuluk hareketinde bölgede bu amaçla asayişin sağlanması için kurulmuş olan Merkez Ordusu ile birlikte çalışan Samsun İstiklal Mahkemesi bunun haricinde Koçgiri İsyanı ile ilgili de davalara da baktı.

Mahkeme heyeti Samsun'dan çok Amasya'da bulunup çalışmalar yaptığı için resmi evraklarda bile zaman zaman Amasya İstiklal Mahkemesi olarak geçmiştir. Tokat ve havalisindeki asker kaçaklarına yönelik beyannameler yayınladıktan sonra asker

¹²⁵ Aybars, *age.*, ss. 158-170.

¹²⁶ Aybars, *age.*, ss. 154-158.

kaçağı sayısında önemli azalmalar görüldü. Asker kaçağı sayısındaki önemli düşüş mahkemenin ne derece etkili olduğunun bir göstergesidir.¹²⁷

1.6.4 Yozgat İstiklal Mahkemesi

Yozgat İstiklal Mahkemesi yukarıda bahsi geçen üç mahkemeden farklı bir niteliğe sahiptir. Konya, Kastamonu ve Samsun İstiklal Mahkemeleri 23 Temmuz 1921'de Büyük Millet Meclis'i tarafından kurulması kararlaştırılmışken Yozgat İstiklal Mahkemesi 8 Eylül 1921'de meclis inisiyatifine bırakılmadan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile kurulmuştur.

Mahkeme başta asker kaçakları olmak üzere Yozgat ve Koçgiri İsyanlarının yargılamaları ile de ilgilendi. Bunun yanında soygun, casusluk ve düşmana hizmet etme gibi suçlara da baktı. Asker kaçaklarından ağır suç işlememiş olanlar değnek cezasına çarptırılıp cepheye geri gönderiliyordu. İdam cezası mümkün olduğunca verilmemeye çalışıldı ve bu hususa özellikle dikkat edildi. Diğer mahkemeler ile birlikte çalışmalarına Ağustos 1922 itibariyle son verildi.¹²⁸

1.6.5 Elcezire İstiklal Mahkemesi

TBMM Arşivi içerisinde T4 rumuzuna sahip olan Elcezire İstiklal Mahkemesi'ne ait arşiv kayıtları toplamda on iki adet klasör içerisinde yer alan yetmiş yedi dosyadan meydana gelmektedir.¹²⁹ 8 Mart 1923'de çalışmasına başlayan Elcezire İstiklal Mahkemesi'nin üstte bahsedilen dört mahkemeden farkı dayanak aldığı kanunun diğerlerinden farklı olmasıdır. Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat İstiklal Mahkemesi yaptığı yargılamalarda Hıyaneti Vataniye Kanunu ve Firariler Hakkında Kanun'u yasal dayanak olarak alırken Elcezire İstiklal Mahkemesi kendisine yasal dayanak olarak 1 Ağustos 1922'de kabul edilen İstiklal Mahkemesi Kanunu'nu almıştır. Elcezire İstiklal Mahkemesi aynı zamanda cumhuriyetin ilanından önce kurulmuş olan son İstiklal Mahkemesi'dir.

Yargılama alanı olarak Elcezire cephesinin sahasını kabul eden mahkemenin baktığı bölgeler arasında Mardin, Urfa, Malatya, Siverek, Erganimadeni, Genç, Muş ve

¹²⁷ Aybars, *age.*, ss. 170-175.

¹²⁸ Aybars, *age.*, ss. 175-177.

¹²⁹ TBMM, *Elcezire İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 3, Ankara, 2015, s. 3.

Siirt bulunmaktaydı. 10 Mart'ta askerlik şubelerine gönderilen bildiri ile on gün içinde teslim olan asker kaçaklarının affedileceği belirtildi.

Bildiri yayınladıktan sonra yargılama alanlarında çalışmalarda bulunmak üzere geziye çıkan mahkeme heyeti Diyarbakır, Elaziz (Elâzığ), Urfa, Mardin, Siverek ve Malatya'da yargılamalar yaptı ve dosyaları karara bağladıktan sonra 14 Mayıs 1923'te faaliyetlerine son verdi.¹³⁰

Tablo 3: Temmuz 1921 - Mayıs 1923 Arası İstiklal Mahkemeleri ve Mahkeme Heyeti

Mahkemeler	Mahkeme Heyeti				
Konya İstiklal Mahkemesi	Hacim Muhittin Bey	Muhittin Baha Bey	Saib Bey	Yusuf Bey	Ali Efendi
Kastamonu İstiklal Mahkemesi	Mustafa Necati Bey	Neşet Bey	Hamdi Bey	Mahmut Esat Bey	Hamdi Bey
Samsun İstiklal Mahkemesi	Emin Bey	Necati Bey	Veli Bey	Şevket Bey	Bahri Bey
Yozgat İstiklal Mahkemesi	Refik Bey	Mazhar Bey	Ziya Hurşit	Mazhar Müfit Bey	Necip Bey
Elcezire İstiklal Mahkemesi ¹³¹	Hacim Muhittin Bey	Halil İbrahim Bey	Hakkı Paşa	Şevki Bey	Yasin Bey

Kaynak: Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2014, ss. 153-193.

1.7 İstiklal Mehakimi Kanunu

23 Temmuz 1921'de Konya, Kastamonu ve Samsun'da yeniden kurulan İstiklal Mahkemelerinin 1 Ağustos 1922 itibarıyla kaldırıldığından yukarıda bahsedilmişti. Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılması sonrası BMM'ye ve onun düzenli ordusuna artan güven neticesinde asker kaçaklarının sayısında önemli azalmalar yaşanması ve ayaklanmaların büyük oranda bastırılması mahkemelerin kaldırış sürecine gelinmesinde önemli roller oynadı.

¹³⁰ TBMM, *Elcezire İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 3, Ankara, 2015, ss. 7-9.

¹³¹ İstiklal Mehakimi Kanunu'ndan sonra kurulmuştur. Mahkeme üye listesi: TBMM, *Elcezire İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 3, Ankara, 2015, s. 4. 'ten alınmıştır.

Bunun yanında İstiklal Mahkemeleri'nin yasal dayanağı olan Firariler Hakkında Kanun'un olağanüstü dönemde çıkartılmış bir kanun olmasından dolayı İstiklal Mahkemeleri'ne oldukça geniş yetkiler tanınması ve mecliste belirmeye başlayan muhalefetin “olağanüstü durumun bitmesinden dolayı mahkemelerin de bu kadar geniş yetkilere sahip olmasının artık gereksiz olduğu” inancı mahkemelerin kaldırılmasında diğer önemli etkendi.

İstiklal Mahkemeleri'nin kendisine ait kanununun olması ve yetkilerin daha açık belirlenmesi amacıyla 27 Temmuz 1922'de kanun çalışmalarına başlandı. 1 Ağustos 1922'de mecliste kabul edilen İstiklal Mahakimi Kanunu ile gelen en büyük değişiklik İstiklal Mahkemeleri tarafından verilen idam cezalarının hemen uygulanması durumunun mahkemelerin verdikleri idam cezasının meclisçe onayladıktan sonra uygulanmasını karara bağlanması oldu. Onay kararının alınmasında meclisi “olağanüstü durumun kısmen iyileşmesinden ve acele karar verilecek bir süreç bulunmaması” fikri oldukça etkiledi. Yapılan diğer dikkate değer değişiklik ise savcılarının yetkilerinin genişletilmesi oldu. 1 Ağustos 1922'de kabul edilen İstiklal Mahakimi Kanunu'nun içeriği şu şekildedir:

“

İstiklal Mahakimi Kanunu

1) *İcra Vekilleri Heyetince gösterilecek lüzum ve Büyük Millet Meclisince ekseriyeti mutlaka ile verilecek karar üzerine icabeden mahallerde İstiklâl mahkemeleri teşkil olunur.*

2) *Bu mahkemeler Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakası ve reyî hafî ile kendi âzası meyanından müntahap bir reis ve iki âza ve bir müddeiumumiden teşekkül eder. Ancak heyeti mahkemeye tari olacak noksanın ikmalini teminen ayrıca bir âza daha intihap olunur.*

3) *İstiklâl mahkemelerinin vezâifi berveçhi âtidir:*

A) *Muvazzaf ve gönlü ile hizmeti askeriyeye dahil olupta firar edenler ve firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve şevkinde tekâsül gösterenler ve firarileri bilihtiyar ihfa ve iâşe ve ilbas edenler hakkında Ceza kanunnamesiyle askerî kavanininde muayyen cezayî hüküm ve esbabı muhaffefe ve müşeddede mevcut olduğu takdirde yalnız bu fıkradaki ceraime münhasır olmak üzere tensip edeceği diğer güna mukarreratı ittihaz eylemek;*

B) 29 nisan sene 1336 tarihli Hiyaneti vataniye kanununun muhtevi olduğu ceraimi;

C) Devletin emniyeti hariciye ve dahiliyesini ihlâl edenler hakkında Ceza kanununun birinci babının birinci ve ikinci fasıllarında muharrer ceraimi;

D) Askerî ve siyasi casusluk ve suikast siyasi ve asker ailelerine taarruz ve tecavüz ceraimi;

H) Seferberlikte tedariki vesaiti nakliye komisyonlarının suiistimalât ve müsamahatı hakkında Askerî ceza kanununa müzeyyel 12 şevval 1332 ve 21 ağustos 1330 tarihli kanunu muvakkatin birinci maddesini muaddil 28 rebiyülâhır 1332 ve 2 mart 1331 tarihli kanunda musarrah ceraimi rüyet etmek;

K) İhtilasta bulunan, rüşvet alan bilûmum memurini mülkiye ve askeriyeyi ve bunlara hangi sınıftan olursa olsun iştirak ve vesayet eyliyenleri;

S) Nüfuzu memuriyetinden istifade ederek halka zülüm ve işkencede bulunan memurini mülkiye ve askeriyeyi muhakeme etmek.

4) Büyük Millet Meclisi lüzum gördüğü istiklâl mahkemeleri için üçüncü maddede muharrer vezaiften bir kısmının istisnasına karar verebilir.

5) İstiklâl mahkemelerinin idamdan gayri hükümleri katî olup infazına, bilûmum kuvayi müselleha ve gayri müsellehai devlet memurdur. İdam hükümleri Büyük Millet Meclisince bilûmum mesaile tercihan tetkik ve tasdik olunduktan sonra infaz olunur. Şu kadar ki müstacel ve müstesna hal ve zamanda idam hükümlerinin dahi Meclisçe tasdik edilmeksizin infazına Meclis kararıyla mezuniyet verilebilir.

6) İstiklâl mahkemeleri kararlarına bu mahkeme müddei-umumisinin hakkı itirazı vardır. Müddeti itiraz yevmi tefhimin ferdasından itibaren üç gündür ve itirazı vâkı Büyük Millet Meclisince katiyen hallolunur.

7) İstiklâl mahkemesi heyetleri her altı ayda bir intihap olunur ve bu müddetin hitamından evvel heyet tamamen veya kısmen meclis kararıyla tebdil edilebileceği gibi esbabı teşkilin zevaliyle faaliyeti dahi tatil olunur.

8) *Müddeiumumiler işbu kanun ahkâmına tevfikân muttali olacakları ceraim hakkında takibatı kanuniyede bulunurlar. Tevkif ve tahliye kararlarında müddeiumumilerin mütalâası alınmadıkça tevkif ve tahliye yapılamaz. İstiklâl mahkemelerinin vasıtai muhabere ve tebliğ ve tebellüğü müddeiumumileridir. İstiklâl mahkemelerinin mukarreratının infazı hususunda kuvvei müselleha ve gayri müsellehaya müddeiumumiler âmirdir.*

9) *İstiklâl mahkemelerinin evamir ve mukarreratını infaz etmeyenler veya infazda taallül gösterenler müddeiumumilerinin talep ve sevki üzerine aynı mahkemeler tarafından tahtı muhakemeye alınırlar.*

10) *İstiklâl mahkemeleri Askerî ceza kanununun yedinci faslındaki hukuku emiriyeden maada hukuku şahsiyeye hükmedemezler.*

11) *İstiklâl mehakimi ile mehakimi sair arasında tahaddüs edecek ihtilâfi merci Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliye encümenince bilcümle umuru takdimen hallolunur.*

12) *Her istiklâl mahkemesi ketebe ve müstahdemîn maaşatı asliyesi şehri yüz lirayı geçmeyecektir.*

13) *Her istiklâl mahkemesi ayda bir defa Heyeti Umumiyyeye hulâsai hüküm ve mesai cetveli göndermeğe mecburdur.*

14) *Firariler hakkındaki 11 Eylül 1336 tarihli kanun ile İstiklâl mahkemeleri kanununun birinci maddesine müzeyyel 26 Eylül 1336 tarihli kanun ve firariler hakkındaki 11 Eylül 1336 tarihli kanunun 2'nci maddesini muaddil 6 Rebiyülevvel 1339 ve 28 Teşrinisânî 1336 tarihli kanun mülğadır.*

15) *İşbu kanun tarihi neşrinin ferdasından itibaren mer'idir.*

16) *İşbu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.*

31 Temmuz 1338 ve 4 Zilhicce 1340

”132

¹³² TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Cilt: 1, ss. 295-296.

1.8 Mahkemelerin Kaldırılışları

Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri başta asker kaçakları, casuslar, bozguncular olmak üzere çeşitli davalara baktı. Bu dönemde I. İnönü Savaşı ile birlikte alınan zaferden dolayı milletin BMM'ye güveni arttı. Asker kaçaklarının sayısında da azalma görülünce meclis Ankara İstiklal Mahkemesi hariç geri kalanının faaliyetlerine 17 Şubat 1921'de ara verildiğinden yukarıda bahsedilmişti.

Meclis kararında mahkemelere şimdilik lüzum kalmadığı lakin ihtiyaç duyulması halinde meclis tarafından yeniden kurulacakları belirtilerek mahkemelere ellerinde hâlihazırda baktıkları dosyaları diğer mahkemelere ve divan-ı harplere teslim etmeleri belirtildi.¹³³

Kütahya-Eskişehir Savaşı'nda alınan yenilgi üzerine Anadolu'da yeniden baş gösteren asker kaçakları ve bozgunculuk durumuna karşı 23 Temmuz 1921'de Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat'ta kurulan İstiklal Mahkemeleri yaptıkları başarılı çalışmalardan sonra asayişî yeniden tesis etmelerinden dolayı 20 Temmuz 1922'de meclis tarafından Ankara'ya çağrıldıklarından sonra 31 Temmuz 1922'de Ankara İstiklal Mahkemesi hariç geri kalanı kapatıldı.

İstiklal Mahakimi Kanunu'nun çıkartılmasından sonra kurulan ilk mahkeme olan Elcezire İstiklal Mahkemesi'nin faaliyetlerine ise 14 Mayıs 1923'te son verildi ve Millî Mücadele Dönemi İstiklal Mahkemeleri dosyası kapanmış oldu. Tüm bu süreç içerisinde Ankara İstiklal Mahkemesi 1920-1927 yılları arasında kapanmaksızın arsız olarak hizmette kalan tek mahkeme oldu.

Temmuz 1921 - Mayıs 1923 arası faaliyette kalan İstiklal Mahkemeleri ve kararları şu şekilde olmuştur:

¹³³ TBMM, *Zabit Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 8, s. 269.

Tablo 4: Temmuz 1921 - Mayıs 1923 Arası İstiklal Mahkemeleri ve Kararları

Mahkemeler	Kararlar			
	Beraat	İdam ¹³⁴	Diğer Cezalar	Toplam
Konya İstiklal Mahkemesi	7217	1645	5209	14071
Kastamonu İstiklal Mahkemesi	648	8 ¹³⁵	7546	8202 ¹³⁶
Samsun İstiklal Mahkemesi	395	622	1403	2420
Yozgat İstiklal Mahkemesi	862	60	1731	2653 ¹³⁷
Elcezire İstiklal Mahkemesi ¹³⁸	-	-	-	-

Kaynak: Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2014, ss. 154-195.

1.9 Cumhuriyet Rejiminin Tesisindeki Rollerini

Millî Mücadele Hareketi'nin lideri olan Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclis'inin meclis başkanlığına seçilmişti. Mustafa Kemal Paşa meclis başkanlığına seçilmesiyle birlikte Heyet-i Vekile'nin yani hükümetin de doğal başkanı oldu. Bu durum karşısında hem meclisi hem de hükümeti kontrol altında tutuyordu. Yetkilerin çoğunun Mustafa Kemal Paşa'da toplanmasını kabullenemeyen meclisteki muhalif grup onu tüm güçleri elinde toplayarak diktatör olmaya çalıştığı yönünde suçlamalarda bulunmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık Kanunu ile meclis yetkilerinin de devredilmesinden sonraki gelişen süreç üzerine muhalif grup açıktan açığa Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalif bir tutum takınmaya başladı. Meclis içerisinde "İkinci Grup" adını verdiğimiz muhalif grup bu zamanlarda ortaya çıkmıştır. ¹³⁹

¹³⁴ İdam sayısının içerisinde salben idam, müeccelen idam ve gıyaben idam kararlarının toplamı bulunmaktadır. Salben idam: Asılarak infazın gerçekleştirildiği idam. Müeccelen idam: İdam cezası verilmiş lakin uygulanması mahkûmun aynı suçu bir daha işlemesi şartına bağlanmış olan ertelenmiş idam.

¹³⁵ Ergün Aybars idam sayısının en az 35 olması gerektiğini belirtiyor. Mahkeme kaydında hata olabilir.

¹³⁶ İdam kararı sayılarındaki tutarsızlık vb. sebeplerden toplam sayı 9016 olarak verilmiş. Toplam sayı konusunda netlik yok.

¹³⁷ Ergün Aybars toplam sanık sayısını 2673 olarak veriyor. Sehven yazılmış olabilir.

¹³⁸ Elcezire İstiklal Mahkemesi'nin verdiği kararlar hakkında bilgi bulunamamıştır.

¹³⁹ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2015, ss.

23 Nisan 1920’de halkın kaderine ve yazgısına el koyan BMM’de şüphesiz birçok farklı görüş ve fikre sahip mebus bulunmaktaydı. Fikir çeşitliliğinin en büyük nedeni ise meclisin birden fazla siyasi yapıdan vücuda gelmesiydi. Birinci Meclis’te bulunan mebuslar bu özellikleriyle farklı görüşleri, toplumları temsil etmekteydiler. Meclis içerisindeki mebuslar; Saltanatçı, İslamcı, Ulusalçı, Hürriyetçi, İttihatçı, Komünist vs. gruplara ayrılmıştı. Demokrasinin temel direklerinden olan farklı düşüncelerin temsil edilmesi Birinci Meclis’te oldukça sık gözüken bir olguydu. Bu sebeple Birinci Meclis’in fikri açıdan en demokratik meclis olduğunu ifade etmek sanıyorum yanlış olmayacaktır.

Cumhuriyet rejimi Birinci Meclis’te dillendirilmekten çekinilen bir rejimdi. O dönemle ilgili Çankaya kitabında Falih Rıfkı Atay şu tespiti yapar: *“Meclis’te hiç kimse Cumhuriyet kelimesinin ağza alınmasını istemez. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve fikirdaşları ise, sık sık, rejimdeki bu “gayr-i tabiiğin” çabuk nihayet bulması gerektiğini ileri sürmektedirler. ... Bir gün de Mustafa Kemal, galiba Avusturyalı bir gazeteci ile görüştüğü sırada “Cumhuriyet” kelimesini ağzından kaçırmaması üzerine Meclis’in ve İstanbul gazetecilerinin yüreği oynamıştır.”*¹⁴⁰ Görüldüğü gibi meclis içerisinde özellikle Mustafa Kemal Paşa’ya yakın olan I. Grup olarak adlandırdığımız grup için devletin rejimi “adı konulmamış cumhuriyet” idi. Halk egemenliğine dayanan, gücünü ve meşruiyetini millettan alan ve bunun yansımalarının 1921 Anayasası’nın ilk maddesinde de sonradan ifade edileceği gibi “hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait” olduğu bir yönetim sistemi halihazırda cumhuriyet rejimini tarif ediyordu. Yalnızca adı konmamıştı.

Millî Mücadele’nin askeri safhasında cumhuriyet rejiminin dillendirilmekten kaçınılmasının en büyük sebebi BMM’nin içerisinde bulunan Saltanatçı, İslamcı, Ulusalçı, Hürriyetçi, İttihatçı, Komünist vs. grupların tepkisini çekmek istememek, bu yolla da “düşmanın yurttan atılması” görüşünde birleşilen ortak amaca zarar verilmek istenilmemesidir. BMM’nin hükümet şekli uygulamada Meclis Hükümeti Sistemi idi. Fakat resmi açıdan devletin yönetim biçimi tanımlanabilir değildi.

Millî Mücadele Dönemi İstiklal Mahkemeleri’nin 1920-1922 yılları arası cumhuriyet rejiminin tesisine yönelik rollerini tek bir amaçta toplayabiliriz. O da Sovyet Rusya’nın desteğiyle Anadolu’da yeni kurulacak devlete Komünist ve Bolşevik devlet rejiminin dayatılması çalışmalarını engellemek. Böylelikle İstiklal Mahkemeleri yeni

---

233-381.

¹⁴⁰ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 433-434.

kurulacak devletin içerisinde Komünist hareketlere ve Bolşevik rejim girişimlerine izin vermeyeceğini mücadelenin en başında göstermiş olmakla beraber adı henüz konulmamış cumhuriyet rejiminin önündeki en önemli ve tehlikeli rejimi de bertaraf etmiştir.

Rusya destekli Sosyalist, Komünist ve Bolşevik rejim hareketlerinin Millî Mücadele Dönemi İstiklal Mahkemeleri tarafından bertaraf edilmesine yönelik yapılan yargılamalara geçmeden önce ilk aşamada Rusya destekli grupların Anadolu'daki örgütlenmeleri ve faaliyetleri hakkında bilgi vermek, daha sonra bu grupların kapatılmaları ve İstiklal Mahkemeleri yargılamalarına geçmek istiyorum.

1.9.1 Komünist ve Bolşevik Grupların Faaliyetleri

Büyük Millet Meclis'i açıldığında Anadolu'da birçok gizli örgüt faaliyet göstermekteydi. Bu örgütlerden bir kısmı casusluk faaliyetlerinde bulunurken bir kısmı da Sovyet Rusya'nın desteğiyle Anadolu'da kurulması artık gittikçe aşikâr olan¹⁴¹ yeni devletin Komünist rejimi benimsemesi için çalışmalarda bulunuyordu. Millî Mücadele Dönemi'nin başında Anadolu'da "Amele Cemiyetleri" ve "Sosyalist Partiler" in varlığını görmeye başlıyoruz. İlk aşamada kurulan sosyalist girişim Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi (TİÇSP) idi. 1921 yılında yayınlanmaya başlayan Aydınlık dergisi de TİÇSP'in yayın organı vazifesini üstleniyordu.¹⁴² TİÇSP'in haricinde bahsedilen dönemde Yeşil Ordu Cemiyeti, THİF ile Gizli Türkiye Komünist Partisi bu amaçla kurulan cemiyet, fırka veya grupların başını çekiyordu. Öncelikli olarak Yeşil Ordu'nun üzerinde durulmasının cemiyetin önemine binaen daha uygun olacağını düşünüyorum.

1.9.1.1 Yeşil Ordu Cemiyeti

Öncelikle baştan ifade edilmelidir ki bahsedeceğimiz cemiyet yani Yeşil Ordu Cemiyeti 1920 Mayıs ayında¹⁴³ kurulmuş olan yarı resmi niteliğe sahip bir cemiyettir. Anadolu'da kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti ile Rusya'da Müslüman tarafından Rusya'da kurulup Bolşeviklerle birlikte mücadele eden Yeşil Ordu birbirinden farklı iki oluşumdur. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ismen etkilenmesi haricinde Rusya'daki Yeşil Ordu ile bağlantısı yoktur.

¹⁴¹ Erzurum ve özellikle Sivas Kongresi ile birlikte dış ülkelerde özellikle ilk başlarda İngiltere basınında sonraları Rus basınında yeni bir devletin kurulmaya gittiği yolunda haberler yapılmaya başlanmıştı.

¹⁴² Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2009, s. 59.

¹⁴³ Necip Hablemitoğlu, *Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2006, s. 45.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşuna baktığımızda biri açık diğeri gizli iki gayenin olduğunu görürüz. Açık gayesi, Anadolu'da düzenli ordu kurulana kadar kısmi düzenli bir kuvvet meydana getirerek Anadolu'da isyanları bastırmak ve böylelikle yapılması planlanan devrimlerin önünü açıp destek sağlamaktı. Sonradan ortaya çıkan gizli gayesi ise Rus Bolşevikliğinin Anadolu'da nüfuz kazanmasına aracı olmak ve bu amaçla faaliyetlerde bulunmaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşu ve gayesi hakkında *“Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin kuruluşundan sonra, Ankara'da, Yeşilordu adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen ordu kuvvetlerinin ve millî müfrezelerin gösterdikleri bazı durum ve manzaraları hatırlamak gerekir. Asilerin, ordunun erlerine Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin meşru olmadığından bahsederek, onları kolaylıkla kandırdıkları defalarca görüldü. Gerçekten de, birçok yerde, bazı ordu erleri asilerle çarpışacak yerde, aksine silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı.*

Millî müfrezelerin inkılâbın gayesini daha kolay anladıkları ve asilerin aldatmacalarına kapılmadıkları anlaşılıyordu. Bu sebeple, Osmanlı ordusunun artıkları denebilecek olan, o tarihlerdeki yorgun, bezgin ve yeni inkılâp ülküsüne göre yetiştirilmemiş birliklerle inkılâbı başarma konusundaki güçlükler, hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni bir zihniyetle şuurlu bir duruma getirmenin, o günlerin şartları içinde pek güç olacağı sanılıyordu. Bu bakımdan aranılan vasıfları taşıyan, şuurlu kimselerden seçilmiş ve inkılâp için güvenilir bir teşkilât kurma düşüncesi, bazı kimselerin kafasında yer etmeye başlamıştı. Birbirini kovalayan, kanlı ve tehlikeli durumlar gösteren iç karışıklıklar karşısında, bu belirttiğim düşünceye eğilim kuvvetlendi. Nihayet, bazı kimseler, böyle bir kuruluş vücuda getirmek üzere fiilen teşebbüse geçtiler.

... Yeşilordu teşkilâtının ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım maksadıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri teşebbüse geçerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu teşebbüslerinden söz etmişlerdi. ... Teşkilâtın kurucuları arasına, milletvekili olan Çerkez Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkez Ethem

ve kardeşi Tevfik Bey`ler girmişler. Bundan başka Ethem ve Tevfik Bey müfrezelerinin bütün adamları Yeşilordu`nun âdeta temelini oluşturmuşlar.”¹⁴⁴ demektedir.

Ali Fuat Paşa cemiyet kurucularının zihninde “yeni zihniyete göre yetişmiş ordu kurulmadan başarı sağlanamayacağı, bu amaçla inkılapların amacını anlayabilecek bir ordu kurularak isyanların bastırılacağı” düşüncesinin bulunduğunu belirtiyor.¹⁴⁵ Özetlersek, Yeşil Ordu Cemiyeti`nin kuruluşunun altında “Millî Mücadele`nin başarıya ulaşmasının ancak onun gayesini anlamış yeni zihniyete sahip bir ordu kurulması ile mümkün olacağı” fikrinin yattığını söyleyebiliriz.

Cemiyet`in kesin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Bunun sebebi cemiyetin içerisinde vekillerin ve mebusların bulunması sebebiyle bunların Batı ülkeleri tarafından deşifre edilmelerini engellemek için cemiyetin resmi bir müracaatla kurulmamış olmamasıdır. Yine aynı amaçla gizli yapıda faaliyetlerini sürdürmesi cemiyetin kesin kuruluş tarihini bilmemize engel olmaktadır. Lakin cemiyet üyelerinin beyanlarından, Ankara İstiklal Mahkemesi zabıtlarından, çeşitli hatıratlardan cemiyetin kuruluşunu 1920 yılı Mayıs`ı kabul edebiliriz.¹⁴⁶

Yeşil Ordu Cemiyeti`nin kaç kişi tarafından kurulduğu konusunda ihtilafli sayılar vardır. Nazım Bey kurucuların 15 kişi olduğunu, Hakkı Behiç Bey ise 25 kişi olduğunu ifade etmiştir.<sup>147</sup> Cemiyetin genel sekteri BMM`de Tokat Mebusu olan Nazım Bey idi.¹⁴⁸ Cemiyetin açık gayesinden saparak Bolşevikliği Anadolu`da yaymak suretiyle taraftar bulmak amacına yönelmesinde Nazım Bey büyük rolü olmuştur. Yeşil Ordu Cemiyeti kurulduktan bir süre sonra Çerkez Ethem`in de aralarına katılmasıyla asıl gayenin dışına çıkarak yıkıcı faaliyetlere başladı. Mustafa Kemal Atatürk cemiyetin amacından sapması hakkında “Ben, gerçekten pek meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleri ile uzunca bir süre ilgilenemedim. Yeşilordu teşkilâtı bir bakıma gizli bir teşkilât olarak kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankara`daki yönetim kurulu önemli ve esaslı çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzükleri ve görevli memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilordu teşkilâtı ile meşgul olanlar, benim bu işi bildiğimi, uygun olduğumu ve istediğimi

¹⁴⁴ Atatürk, *age.*, ss. 319-320.

¹⁴⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2017, s. 501.

¹⁴⁶ Ahmet Altıntaş, “Yeşil Ordu Cemiyeti”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=353901> , Erişim tarihi: 12.03.2019.

¹⁴⁷ Emel Akal, *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 328.

¹⁴⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2012, s. 235.

söylediklerinden, her tarafta benim adıma teşkilâtı genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Faaliyete geçmiş olan teşkilât, yalnızca millî müfrezeler oluşturmak gibi sınırlı bir alandan çıkmış ve çok genel bir amaca da yönelmiş.” demektedir.¹⁴⁹

Cemiyetin üyeleri arasında başta İttihatçılar olmak üzere Sovyet taraftarları ve Mustafa Kemal Paşa'ya yakın kimseler de bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu Cemiyeti'ne yakın arkadaşlarını da sokarak cemiyeti kontrol altında tutmayı ve Bolşevik tehlikesine karşı önlem almayı düşünmüştür. Cemiyet kısa sürede Ankara ve Eskişehir'de şubeler açarak hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya ve taraftar kazanmaya başladı. Özellikle Eskişehir'de çıkartılmaya başlatılan Yeni Dünya gazetesi cemiyetin gizli amacına hizmet ediyordu. Şüphesiz taraftar kazanmasında İslam'ın rengi olan yeşil renginin kullanılması ve Bolşevik ile İslamiyet'in benzer prensipler taşıdığı propagandaları etkili olmuştur.

Şurası ilgi çekici bir noktadır ki yalnız halk Yeşilordu ve Bolşevikliğin etkisi altına girmemiş Millî Mücadele'nin Doğu'daki kudretli Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'da bu akımın etkisine girmişti. Kazım Karabekir'in kendi emri altındaki subayların rütbelerini Bolşevik ordusundaki subaylarda yok diye kaldırttığı söylenmektedir.¹⁵⁰ Kazım Karabekir'in Bolşevizm ile ilişkisi o derece dikkat çekecektir ki 22 Ocak 1921 tarihindeki meclis gizli celse oturumunda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey kendisi ile Kazım Karabekir arasında “*Ordunun başındaki Kazım Paşa Hazretlerine müracaat ettik, orduda bir şirazesizlik acaba olabilir mi; dedik. Mamefih dedi; kanaatıma gelince: Belki efendiler garip gelecektir sözüm, benim kanaatıma kalırsa, İslâmiyetle Bolşeviklik arasında pek az fark vardır, dedi. Bunda miras, zekât yok Paşam dedim; bizim akidemizle bu tevafuk etmez. Beni mi kandırılıyorsunuz, yoksa ne buyuruyorsunuz?.. Kâzım Paşa dedi ki, bugün iki siyaset vardır. Garp, şark siyaseti. Bizim garple, İngilizlerle anlaşmamız kabiliyeti var mıdır? Yoktur dedim. O halde bizim şark ile anlaşmamız zaruridir, şark siyasetini takibe mecburuz, dediler. Hattâ kendileri şu kanaatta idilerki; bu mutlaka bizim memlekete giriyor. Ruslar gibi aşağı taraftan başlar da zabitlere, neferler hükmetmek suretiyle ... Ben dedim ki, bunu bir tedbiri siyasi mahiyetinde anlarız. Politika mahiyetinde anlarım, dedim. Belki Hükümet garbe karşı bir gösteriş yapıyor. Sizi de böyle sevk ediyor. Bolşevik görünmemiz. Evet, biz Bolşevikliğe yakın görüldükçe*

¹⁴⁹ Atatürk, *age.*, ss. 319-320.

¹⁵⁰ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014, s. 288.

garpliler bize doğru geliyor. Hükümet böyle bir siyaset takip ettikçe İngilizler bize tekarrüp ettiler. Bolşeviklik sebebiyle bize müsait şeraitle sulh yapabilirler. Sulh yaptıkları zaman Ruslarla muhalif vaziyete girer miyiz? Evet girmemek için çaresi, herhalde Komünist görünmelidir. Hatta efendiler arkadaşlarınıza ... bundan başka bizim için çarei necat yoktur ve bana Bolşevikler söz verdi. Ben murahhası askerî tayin olundum. Bu teşkilâtı memleketi içinde yapacağım, buyurdular.”¹⁵¹ tarzında konuşma geçtiğini söylemiştir. Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir paşanın zeki, ahlaklı, namuslu ve tedbirli olarak yaptığı işin sorumluluğunu bilen bir Kumandan olduğu belirterek meclise karşı onu savunmuştur.¹⁵²

Yeşil Ordu Cemiyeti’ne yeniden dönersek, cemiyet, Çerkez Ethem’in aralarına katılmasıyla iyice güçlendi ve artık açıktan asıl gayelerine yönelik faaliyetlere girişmeye başladı. Bu durumun Millî Mücadele Hareketi için yarattığı tehlikeyi gören Mustafa Kemal Paşa cemiyetin kapatılması için çalışmalara başladı. Başlarda cemiyetin genel sekreteri Hakkı Behiç Bey duruma ayak diredi lakin Çerkez Ethem kuvvetlerinin I. İnönü Savaşı sonrası bozguna uğratılması sonra askeri dayanağından mahrum kalan cemiyet, Mustafa Kemal Paşa’nın da kararlı duruşu sonucunda kapatıldı.

1.9.1.2 Resmi Türkiye Komünist Partisi

Yeşil Ordu Cemiyeti dağıtıldıktan sonra başıboş kalan Bolşeviklerin yeniden gizli faaliyetlere girişmeleri ihtimali belirmeye başladı. Hükümet ve meclis başkanı olası ihtimalin tehlikesini görüp harekete geçirmeye karar verdi. Mustafa Kemal Paşa oluşabilecek bu tehlikeyi bertaraf etmek, geride kalan Bolşevikleri kontrol altına almak, faaliyetlerini takip etmek ve Ruslarla yapılan yardım anlaşmasının “gerekliliğini” yerine getirmek için hükümetin kontrolü altında 18 Ekim 1920’de Türkiye Komünist Partisi’ni kurulmasına önayak oldu.

Mustafa Kemal Paşa kurdurduğu bu resmi Komünist partisine en yakın ve güvendiği arkadaşlarından İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Ali Fuat Cebesoy gibi isimleri de üye yaptı ve partinin genel sekreterliğine Hakkı Behiç Bey getirildi.¹⁵³ Böylelikle Yeşil Ordu Cemiyeti örneğinde olduğu gibi bu oluşumunda sonradan amacından saparak gizli ihtilal faaliyetlerine girişmesini engelleme çalıştı.

¹⁵¹ TBMM, *Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt: 1, ss. 331-332.

¹⁵² Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, Tekin Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul, 1995, ss. 11-16.

¹⁵³ Goloğlu, Üçüncü ..., *age.*, ss. 291-292.

Türkiye Komünist Partisi kurulduktan sonra Dahiliye Vekili Adnan Bey bir bildiri yayınlarak Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Türkiye Komünist Partisi'ne dönüştüğünü ve Yeşil Ordu Cemiyeti'nde çalışmalarında bulunanların yeni partiye katılmalarını istedi. Bu bildiriden sonra Yeşil Ordu Cemiyeti'nin üyeleri ikiye bölündü. Bir kısım yasal bir şekilde çalışmalar yapmak üzere yeni partiye katılırken kalan kısmı ismi hükümetin kontrolündeki partiye katılmaktan uzak durarak gizli bir şekilde çalışmaya devam etme kararı aldı. Gizli çalışmalara devam edenlerin başında Yeşil Ordu Cemiyeti'nin de genel sekreteri olan Tokat mebusu Nazım Bey geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin askeri gücünü oluşturan Çerkez Ethem'e mektup yazarak Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Türkiye Komünist Partisi'ne dönüştüğünü, bu sebeple Eskişehir'de kendisinin himayesinde kurulan Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinin Ankara'ya taşınarak çalışmalarına burada devam etmesini istedi.¹⁵⁴ Açıkta cephe almak istemeyen ve o anki şartlarda Bolşevik örgütlerin ne yapacağını kesin olmaması üzerine Çerkez Ethem isteği kabul etti ve gazete Ankara'ya taşınarak aynı isimle yayınlanmaya devam etti.

1.9.1.3 Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

Çerkez Ethem'in Türkiye Komünist Partisi'ne girmesiyle birlikte Yeşil Ordu Cemiyeti'nin dağılmasından sonra partiye girmek konusunda uzakta duranların da partiye katılacağı bekleniyordu. Fakat, Nazım Bey'in liderliğindeki kendini Bolşevikliğe adanmış ve inanmış bir grup olan Halk Zümresi (Yeşil Ordu Cemiyeti'nin meclisteki temsilcisi) ile o sıralarda Bakü'de Mustafa Suphi liderliğinde kurulmuş olan Komünist Parti'nin temsilcileri bir araya geldi.¹⁵⁵ Sonuç olarak iki grup birleşerek 7 Aralık 1920'de "*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*"'nı kurdu.¹⁵⁶ Parti yöneticileri fırkanın siyasi fikrini anlatmak için Emek adında bir de gazete kurdu.¹⁵⁷ Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulması hükümetin hoşuna gitmedi. Ankara Hükümeti, Türkiye Komünist Partisi varken Bolşeviklerin yeni bir oluşumun içerisinde bulunmasının arkasında Ankara'da bulunan

¹⁵⁴ Turan, *age.*, 2. Kitap, s. 236.

¹⁵⁵ Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 290.

¹⁵⁶ Fırkanın ismi bazı belgelerde "Türkiye Halk İştirakiyun ve Bolşevik Fırkası" veya "Türkiye Halk İştirakiyun Bolşevik Fırkası" olarak geçmektedir. Lakin resmi kuruluş ismi Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'dır. Parti isminin başında halk kelimesi meclisteki mebusların bağlı olduğu Halk Zümresi'ni temsilen konulmuşken komünist kelimesi yerine iştirakiyun denilmesi ise fazla dikkat çekilmemek istenmesi nedeniyle.

¹⁵⁷ Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 29.

Bolşevik Heyeti'nin olduğunu düşünmüş olacak ki Ankara'da bulunan Bolşevik Heyeti'ne soğuk davranmıştır.¹⁵⁸

THİF kurulduktan hemen sonra Çerkez Ethem de fırkaya girdi.¹⁵⁹ Böylelikle Yeşil Ordu Cemiyeti'nin askeri gücünün oluşturan Kuvay-ı Seyyare birlikleri bu kez THİF'in askeri gücünü oluşturdu. THİF'i meydana getiren sadece Bakü'de kurulmuş olan Komünist Parti ve Halk Zümresi değildi. Partiyi meydana getirenler diğer oluşumlar TİÇSP, Rumların kurduğu TİU İşçi Birlikleri ve Ermeni Hınçak çetesinin sol grubuydu. Bu gruplara daha sonra Çerkez Ethem ve silahlı birliği Kuvay-ı Seyyare'de katılınca THİF bir anda yerli ve yabancı illegal örgütleri bünyesinde barındıran silahlı örgüte sahip bir Komünist fırka haline geldi. Partinin giderek tehlikeli bir hale gelmesi üzerine ise hükümet tarafından 2 Şubat 1921'de kapatıldı.

1.9.1.4 Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi

Bakü'de Mustafa Suphi liderliğinde kurulmuş olan Komünist Partisi (KP) bu dönemde kurulmuş ve Mustafa Suphi'nin etkinliğinde faaliyetlerde bulunan bir diğer Komünist partiydi. Parti çalışmalarının çoğunu yurtdışında özellikle de Moskova ve Bakü'de gerçekleştiriyordu. Bu sebeple denilebilir ki Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi'ne karşı en az tesirli olan girişimdi.

Sovyetler Birliği'nin Millî Mücadele Hareketi'ni dikkate alıp yakın ilişkilere girişmeye başlaması Erzurum ve akabinde Sivas Kongresi zamanlarına rastlar. Hatta Çiçerin, Sivas Kongresi sonrası bir beyanname yayınlarak İngiltere'nin emperyalist politikalarını eleştirirdi ve Anadolu halkına yakın hitapta bulundu.¹⁶⁰

Sovyetler Birliği'nin Anadolu'ya artan ilgisinin yansımaları Mustafa Suphi'nin faaliyetlerinde görebilmekteyiz. Sovyetler Birliği ile Mustafa Suphi'nin eş zamanlı olarak çalışmalara başlaması dikkate değer bir gelişmedir. Rusya'daki Komünist Parti'nin faaliyetlerine geçmeden önce partinin kurucusu ve en etkili siması olan Mustafa Suphi'yi tanımamız gerekir. Mustafa Suphi, 1883 senesinde doğmuş, lisede öğrendiği Fransızca sayesinde Paris'te üniversite eğitimi almış ve buradaki sosyalist fikirlerden etkilenerek bu amaç uğrunda çalışmaya başlamıştı.

¹⁵⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30.10.0.0, Kutu: 131, Gömlek: 936, Sıra: 1.

¹⁵⁹ Sayılğan, *age.*, s. 128.

¹⁶⁰ Sayılğan, *age.*, ss. 69-70.

II. Meşrutiyet ile birlikte İstanbul'a döndüğünde önce İttihat ve Terakki'ye katılmış lakin daha sonra anlayamarak İttihat ve Terakki'den ayrıldı. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine yazdığı bir yazıdan dolayı Sinop'a sürgüne gönderilince o da birkaç yıldır kendisini etkisi altına alan sosyalist fikirler konusunda daha rahat çalışmak ve hareket etmek için denizyolu ile Moskova'ya kaçtı. İşte bu olaydan sonradır ki Mustafa Suphi'yi Sovyetler Birliği topraklarında aktif olarak Bolşeviklik meseleleri ile ilgilenirken görüyoruz.¹⁶¹

Mustafa Suphi 6 yıl boyunca Sovyetler Birliği'nde çeşitli çalışmalarda bulunduktan sonra 27 Mayıs 1920'de Bakü'ye geldi. Mustafa Suphi'nin Bakü'ye geliş tarihi ile Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluş tarihinin aynı zamanlara denk gelmesi şüphesiz tesadüf değildi. Bakü'ye geldiğinde eski İttihatçılar ve onların önceden kurmuş oldukları Komünist Parti ile karşılaşan Mustafa Suphi, Sovyetlerin de desteğiyle Bakü ve çevresindeki Türk Komünistleri birleştirmek, onları kontrol altına almak ve İttihatçıların denetimindeki Komünist Partisi'nin etkisini kırmak amacıyla 10 Eylül 1920'de Komünist Parti'yi kurdu. Rusların, Mustafa Suphi'ye ve onun partisine destek vermeleri Anadolu'ya düzenli bir Bolşevik akımı sokmak istemelerinden kaynaklanıyordu.

Türkiye Komünist Partisi kurulmadan önce 1 Eylül 1920'de Bakü Doğu Milletleri Kongresi düzenlendi. Bu kongreye Mustafa Suphi ve onun Komünist Partisi'nin haricinde Enver Paşa dâhil Bolşevikliği benimsemiş görünen eski İttihatçıların birkaçı ile birlikte TBMM adına temsilci olarak İbrahim Tali, Trabzon vilayeti adına Hafız Mehmet ve Erzurum vilayeti adına da Binbaşı Arif Bey katıldı.¹⁶²

Enver Paşa ise kongreye Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp temsilcisi olarak katıldı.¹⁶³ Kongre'nin açılış konuşmasını Politbüro üyesi Grigoriy Zinovyev yaptı. Konuşmasında her ne kadar Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele Hareketi'nin Bolşevik taraftarı bir siyaset izlemediklerinin farkında olmalarına rağmen emperyalist İngilizlere karşı savaşmalarından dolayı destek verdiklerini söyledi.¹⁶⁴ Zinovyev'in bu durumu belirtmesinin altında aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Yeşil Ordu Cemiyeti aleyhine karşı sürdürdüğü mücadele etkili olmuş olabilir.

¹⁶¹ Sayılğan, *age.*, ss. 70-73.

¹⁶² Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 14-15.

¹⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, III. Cilt, Remzi Kitabevi, 14. Baskı, İstanbul, 2018, s. 542.

¹⁶⁴ Cebesoy, *Moskova ...*, *age.*, s. 18.

Bakü Doğu Milletleri Kongresi sona erdikten sonra 10 Eylül'de Komünist Parti'nin ilk kongresi Bakü'de yapıldı. Kongre fazla bir etki göstermeden sona erince, Mustafa Suphi ve 16 arkadaşı faaliyetlerini Anadolu'da yaymak için Ocak 1921'de Kars üzerinden Anadolu'ya geldi. Burada öncelikle 2 Ocak'ta Ali Fuat Paşa ile görüşen Mustafa Suphi, bu görüşmede Anadolu'ya ne amaçla geldiklerini ve Millî Mücadele'ye olan bakış açılarını Ali Fuat Paşa'ya anlattı.¹⁶⁵ Ali Fuat Paşa, Mustafa Suphi'nin anlattıklarından onun şöhret peşinde koşan ihtiraslarla dolu bir şahıs olduğunu anladı.¹⁶⁶ Mustafa Suphi'nin asıl amacının o sıralarda Ankara kurulan Resmi Türkiye Komünist Partisi'nin yerini almak ve bu yolla Ankara'daki Bolşevikleri etkilemek olduğu anlaşılıyor. Mustafa Suphi'nin gizli amacının farkına varan Ali Fuat Paşa'nın bu hususla ilgili olarak Kazım Karabekir Paşa'yı bilgilendirmiş olması olasıdır. Çünkü Kars'tan sonra Erzurum'a geçen Mustafa Suphi ve ekibi Erzurum'da oldukça sert karşılandı ve Bolşeviklik propagandası yapılması şiddetle engellendi.

Erzurum'da da engellerle karşılaşan Mustafa Suphi ve ekibi zor şartlar altında kalınca Ankara'ya gitmekten vazgeçip yeniden Rusya'ya gitmek üzere Trabzon'a gitti. Trabzon halkı da kendisini ve maiyetini hoş karşılamadı. Bunun üzerine küçük bir motorla Rusya'ya gitmek üzere Karadeniz'e açılan Mustafa Suphi ve ekibi, motorlarının bölgenin ileri gelenlerinden Yahya Kayha tarafından Batırılması sonucu 28 Ocak 1921'de öldürüldüler.¹⁶⁷ Yahya Kâhya'nın bu suikastları işleminin altında İttihat ve Terakki ile Mustafa Suphi arasında ihtilafın yatması muhtemeldir. Koyu bir İttihatçı olan Yahya Kâhya ile İttihat ve Terakki'ye 1908'den beri muhalif olan Mustafa Suphi'nin aralarında anlaşmazlık olduğu bilinen bir gerçektir. Mustafa Suphi ve onun gizli amaçlarla kurulmuş olan Komünist Partisi böylelikle tarih sahnesinden silinmiştir.

1.9.2 Komünist ve Bolşevik Grupların İstiklal Mahkemesinde Yargılanmaları

Yeşil Ordu Cemiyeti, THİF, Halk Zümresi, Resmi Türkiye Komünist Partisi, Bakü'deki Komünist Parti vb. cemiyet ve fırkalar 1920 yılı itibariyle Anadolu'da faaliyetlerini sürdüren önemli başlıca Komünist kesimlerdi. Bir kısmı gizli bir kısmı hükümetin bilgisi dahilinde kurulmuş olan bu yapılanmalar Sovyet Rusya'nın açıktan ve

¹⁶⁵ Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Bazı Dışarda Akımlar", *Bellekten*, Cilt: XXXV – Sayı: 140 – Yıl: 1971 Ekim, s. 639.

¹⁶⁶ Cebesoy, Moskova ..., *age.*, s. 38.

¹⁶⁷ Sayılğan, *age.*, s. 112.

gizliden desteğiyle bir süre sonra gerçek amaçlarından saparak Sovyet rejiminin Ankara’da tatbikine çalışan illegal yapılanma kimliğine büründü. Olağanüstü şartlar altına ölüm kalım mücadelesi veren BMM ve onun hükümeti çareyi tehlikeli yapıları kapatarak ve sorumlularını İstiklal Mahkemesi’ne havale etmekte buldu.

İlk olarak Yeşil Ordu Cemiyeti’nin kapatılma çalışmalarına başlandı. Cemiyetin kapatılması süreci Çerkez Ethem’in silahlı birlikleriyle bu cemiyetin askeri kanadını oluşturmasıyla başladı. Çerkez Ethem bilindiği gibi Millî Mücadele’de iç isyanların bastırılmasına büyük yararlılıkları görülmüş bir çete reisiydi. Lakin gerek iç isyanların bastırılmasının arkasındaki yegâne gücün kendisinin olduğuna inanması gerek silahlı kuvvetlerinin sayısının dikkati çekecek kadar kuvvetlenmesinin etkisiyle Çerkez Ethem kibrinin esiri oldu ve büyük hesaplar yapmaya başladı. Çerkez Ethem’in kibri o denli artmıştı ki Yozgat İsyanı’nı bastırdıktan sonra isyanla alakası olduğunu düşündüğü Ankara Valisi Yahya Galip’i huzuruna çağırıp cezalandırmak istedi. Lakin TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Çerkez Ethem’in haddini aşan isteğini reddedince sınırlanan Çerkez Ethem çevresindekilere hitaben Ankara’ya döndüğünde kararına muhalefet eden Mustafa Kemal Paşa’yı meclis binasının önünde sallandıracağını dahi söylemekten geri durmadı.

Çerkez Ethem’in giderek kontrolden çıktığı ve ileride daha büyük tehlikelere yol açabileceği düşüncesi hükümeti harekete geçmeye yönlendirdi. Mustafa Kemal Paşa öncelikle Yeşil Ordu Cemiyeti Genel Sekreteri Nazım Bey’den Çerkez Ethem’in cemiyete girmesi konusunda icazet aldı. Daha sonra ise olası bir tehlikeli sürecin önünü kesmek için cemiyetin kapatılmasını Nazım Bey’den istedi. Nazım Bey önce ayak dirediyse de Çerkez Ethem kuvvetlerinin BMM ordusu tarafından yenilgiye uğratılmasıyla birlikte Yeşil Ordu Cemiyeti’nin askeri kuvvetten yoksun kalması sonucu cemiyet 18 Ekim 1920’de kapatıldı. Bunun öncesinde Bolşevik faaliyetlere izin verilmeyeceğine yönelik ilk işaret Sovyet Rusya temsilcisi Şerif Manatov’un 20 Eylül 1920’de Eskişehir’de tutuklanarak sınır dışı edilmesiyle verilmişti.¹⁶⁸ Şerif Manatov’un 20 Eylül’de tutuklanıp sınır dışı edilmesinden yaklaşık 1 ay sonra da Yeşil Ordu Cemiyeti’nin 18 Ekim’de kapatılması BMM hükümetinin Bolşevik unsurlara karşı harekete geçtiğinin belirtileriydi.

Yeşil Ordu Cemiyeti kapatıldıktan sonra hükümet tarafından resmi Türkiye Komünist Partisi’nin kurulduğundan, Yeşil Ordu Cemiyeti’nin bir kısım üyelerinin resmi

¹⁶⁸ Akal, Moskova ..., *age.*, s. 265.

Türkiye Komünist Partisi'ne girdiğinden, bir kısmının da ayrı bir oluşum olarak THİF'i kurduklarından yukarıda bahsedilmişti. Hükümet için kapatılma sırası THİF'te idi. İlk olarak 2 Ocak 1921'de Yeni Dünya gazetesi kapatıldı. Bunun akabinde THİF üyelerinin tutuklanmalarına geçildi. Sırasıyla önce 11 Ocak'ta Salih Bey (Baytar Salih), Emek gazetesi sorumlu müdürü Abdülkadir ve komite üyelerinden Hilmi ve Ahmet Beyler, daha sonra 27 Ocak'ta ise Zinetullah Nuşirevan, Affan Hikmet ve Kenan adındaki üyeler tutuklanmıştır.¹⁶⁹

BMM'nin Bolşevik gruplara yönelik giriştiği mücadelenin en önemli kısımlarını Bursa mebusu Şeyh Servet ve Tokat mebusu Nazım Bey hakkındaki fezlekeler oluşturur. İlk olarak Bursa mebusu ve Diyarbakır İstiklal Mahkemesi üyesi Şeyh Servet hakkında mecliste gizli celse yapıldı. Meclisteki gizli celsenin konusu Şeyh Servet'in İstiklal Mahkemesi üyesi olarak görev yeri Diyarbakır'a giderken uğradığı yerlerde Komünizm propagandası yaparak halkı Komünizme davet etmesi ve Ankara Hükümeti'ni eleştirmesidir. İlk olarak Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa, 19 Ocak 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya gönderdiği tezkerede cemiyet üyesi mebuslar hakkında bilgi istedi.

22 Ocak'ta Şeyh Servet hakkındaki iddialar üzerine meclis gizli celseye başladı. Konuşmaya ilk olarak Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa başladı ve Şeyh Servet'in Komünizm propagandası yaptığına dair kendilerine gelen şifreli telgrafi meclis bilgisine sundu.¹⁷⁰ Fevzi Paşa'nın konuşması bittikten sonra meclisteki genel hava tamamen Bolşevik karşıtlığı üzerine değişti. Örneğin, Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey "*Bolşevikliği İslamiyetle mezcetmek akılsızlıktır. Eğer Bolşeviklik İslâmlık ise, onlar İslâmlığı kabul etsinler.*"¹⁷¹ diyerek Bolşevik taraftarlarının Anadolu'da kullandıkları propaganda dilini meclis kürsüsünden eleştirdi. Gizli celse görüşmesi yapılırken Şeyh Servet, Diyarbakır İstiklal Mahkemesi üyeliği için Diyarbakır yolunda olduğundan meclisteki görüşmelere katılmadı. Görüşmeler sonunda Şeyh Servet'in Diyarbakır İstiklal Mahkemesi üyeliğinden alınması, hakkında tahkikat yapılması için Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesini teklif eden takrirler okunduktan sonra oturum sona erdi.

24 Ocak'ta Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Nurettin Paşa'nın 19 Ocak'taki tezkeresi hakkında Heyet-i Vekile'ye bilgi verdi. Bunun sonucunda BMM

¹⁶⁹ Akal, Moskova ..., age., s. 373.

¹⁷⁰ TBMM, *Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt: 1, ss. 325-326.

¹⁷¹ TBMM, *Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt: 1, s. 338.

Reisi Mustafa Kemal Paşa durumun araştırılması için Ankara İstiklal Mahkemesi'ni görevlendirdi.¹⁷²

1 Şubat'ta Tokat mebusu Nazım Bey hakkında da mecliste gizli celse yapıldı. Bu seferki gizli celsenin konusu ise Tokat mebusu Nazım Bey'in dokunulmazlığının kaldırılmasına dair Ankara İstiklal Mahkemesi'nin meclise gönderdiği tezkeredir. Tezkerede söz alan Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey'in İngilizler lehine casusluk yaptığı söyledi ve durumun araştırılması için ufak bir heyetin seçilip görevlendirilmesini istedi. Nazım Bey'in bulunmadığı gizli celsenin sonunda durumun araştırılması ve gelecek karar göre dokunulmazlığın kaldırılması kararı alındı ve dosya üçüncü şubeye havale edildi.¹⁷³

1 Şubat'taki gizli celse oturumundan bir gün sonra 2 Şubat'ta Tokat mebusu Nazım Bey ve Karahisar mebusu Mehmet Şükrü Bey, THİF'in kapatılması hakkında karar almış ve durum Hâkimiyet-i Milliye gazetesi aracılığıyla ilan edilmiştir. Böylelikle BMM'nin Bolşevik gruplara yönelik çalışmalarının neticesinde Yeşil Ordu Cemiyeti'nden sonra THİF de kapatılmış oldu.

21 Mart 1921 tarihine gelindiğinde meclis yeni bir gizli celse oturumu yaptı. Bu celsede Tokat mebusu Nazım Bey, Karahisar mebusu Mehmet Şükrü ve Bursa mebusu Şeyh Servet hakkında Üçüncü Şube mazbatası görüşüldü. Görüşme sonunda adı geçen mebusların mahkemece yargılanmaları karara bağlandı. Saruhan mebusu Refik Şevket mebusların tutuksuz yargılanmaları ve mebusluklarının devam etmesini isteyen bir takrir sundu. Takrir kabul edildi ve üç mebusta tutuksuz yargılanmaya başladı ve yargılanma süresince mebusluk görevlerinin de devam etmesi kararı alındı.¹⁷⁴ Lakin Nazım Bey meclis kararı olmasına rağmen 12 Nisan 1921'de tutuklandı. Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü Bey'in tutuklanmalarına gerek görülmedi ve tutuksuz yargılanmaya devam ettiler.

175

Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından ilk olarak duruşması görülen kişi Yeşil Ordu Cemiyeti Genel Sekreteri Tokat Mebusu Nazım Bey idi. Nazım Bey, Yeşil Ordu Cemiyeti'ne mensup olmadan önce İttihat ve Terakki'ye mensup olduğunu belirterek söze başladı. Cemiyetin kuruluş amacını Avrupa emperyalizmine karşı mücadele olarak

¹⁷² Aybars, *age.*, s. 108.

¹⁷³ TBMM, *Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt: 1, s. 363.

¹⁷⁴ TBMM, *Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt: 2, ss. 14-26.

¹⁷⁵ Akal, Moskova ..., *age.*, s. 482.

açıklayarak, kendisinin de Genel Sekreter seçildiğini söyledi ve Genel Merkez’de bulunan arkadaşlarının isim listesini verdi.¹⁷⁶

Mahkeme başkanı daha sonra cemiyetin nerelerde teşkilatlandığı, yapısı ve üyelerinin kim olduğunu sordu. Nazım Bey, cemiyetin Ankara ve Eskişehir’de birer Merkez Heyeti’nin bulunduğunu, Ankara’daki teşkilatın Hüsrev Sami Bey aracılığıyla, Eskişehir teşkilatının da Behram Lütfi Bey tarafından kurulduğunu anlattı. Daha sonra mahkeme başkanı hükümete ve Mustafa Kemal Paşa’ya resmi bir kuruluş haberi verilmeden cemiyetin habersiz kurulmasını ve faaliyete geçmesini, yasallık açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiğini sordu. Buna cevap olarak Nazım Bey, cemiyetin on dördü BMM mebusundan olmak üzere içlerinde Hakkı Behiç (Bayiç) ve Dr. Adnan (Adıvar) Bey gibi iki bakanın katılımıyla faaliyetlerine başladığından dolayı hükümetin cemiyetin kuruluşu hakkında habersiz olduğuna inanmadığını söyledi.¹⁷⁷

Mahkeme başkanı bir sonraki soruda cemiyetin dağılmasının hükümet tarafından istenip istenmediğini, eğer hükümet cemiyetin dağılmasını istemişse cemiyetin ne şekilde hareket ettiğini sordu. Nazım Bey, Çerkez Ethem’in cemiyete girmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa’nın cemiyetin ısrarla dağılmasını istediğini, bu istediğini de Hakkı Behiç Bey ve Dr. Adnan Bey aracılığıyla ilettiğini söyledi. Bu durum karşısında kendilerinin Paşa’nın bir yanlış anlaşılma olmadan dolayı bu şekilde karar verdiklerine kanaat getirdiklerini söyledi. Lakin yine de yanlış anlaşılma giderilene kadar yani Mustafa Kemal Paşa cepheden dönünceye dek kendilerinin cemiyet faaliyetlerini geçici olarak durdurma kararı aldıklarını anlattı. Nazım Bey’in cemiyetin faaliyetleri hakkında geçici duruma kararı aldıklarını söylemesi üzerine mahkeme başkanı araya girerek daha önceden Üçüncü Şube’nin aktardığına göre Paşa’nın cemiyetin faaliyetlerini geçici olarak durdurmasını değil kesin olarak kapatılmasını istediğini belirtmesi üzerine Nazım Bey konunun mahkemece çözüme kavuşturulmasını istedi.¹⁷⁸

Mahkeme başkanı duruşmanın devamında Yeşil Ordu Cemiyeti Talimatnamesinin 23’üncü ve 37’nci maddelerindeki “*merkezlerde nüfuzlu memurları elde etmeliyiz*” ifadelerinin hükümeti yıkmak imasını taşıdığını bu sebeple söz konusu maddelerin konulmasını isteyişlerinin sebebini sordu. Nazım Bey cevabında bu

¹⁷⁶ Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, ss. 233-234.

¹⁷⁷ Fethi Tevetoğlu, *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967, ss. 157-158.

¹⁷⁸ Tevetoğlu, *Milli ...*, age., s. 236.

ifadelerden kastın halkçılık ruhu taşımayanların şeriat ve din perdesi altında isyanlar tertiplenmeleri ihtimaline karşın ön hazırlık olarak cemiyetin nüfuzlu yerlerdeki memurların halkçılığı ve inkılapları anlamış kişilerden olmasını çabaladığı ve bu amaçla çalıştıklarını ifade etti.¹⁷⁹

Mahkeme başkanı daha sonra cemiyetin hükümetin bilgisi dahilinde kurulduğunu belirtmelerine rağmen neden gizliliğe oldukça önem verdiklerini sordu. Nazım Bey, gizliliğin hükümete karşı olmadığını, Avrupa'nın doğudaki inkılabı haber alarak onu yok etmek için memlekete saldırmasından korktuklarını, bu sebeple Avrupa'nın hareketine karşı tedbir olarak gizliliğe önem verdiklerini belirtti.¹⁸⁰

Mahkeme başkanının diğer bir sorusu Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kapanmasından sonra cemiyeti yeniden yaşatmak için Komünist Parti ile birleşmek hususunda idi. Böyle bir yol takip edilmesinin (cemiyetin yeniden yaşattırılmak istenmesinin) nedenini sordu. Nazım Bey, cemiyet dağıldıktan sonra Hakkı Behiç Bey'in yeni bir parti kurduğunu, kendisinin ve Şeyh Servet'in Hakkı Behiç'in partisine üye olmadıklarını, lakin eski Yeşil Ordu Cemiyeti mensuplarının bir kısmının da buraya yeni Yeşil Ordu Cemiyeti diye üye yapıldığına ve faaliyete karıştıklarını gördüğünü söyledi. Bundan dolayı gizli faaliyetlere engel olmak ve karışıklığı azaltmak için hükümete resmen başvurarak bu yapılanmayı yasal zemine oturtmak amacıyla THİF'i kurduğunu söyledi.¹⁸¹

Mahkeme başkanının kendisine yönelik Mustafa Suphi ile görüştüğü ve Ruslardan 150.000 altın yardım aldığına yönelik sözlerine cevap veren Nazım Bey, Mustafa Suphi ile bir kez bile görüşmediğini, hatta onu tanımadığını, Ruslarda da maddi yardım almadığını ifade etti.¹⁸² Nazım Bey'in ifadesinden sonra mahkeme tanıkların dinlenmesine karar verdi ve ilk olarak Yunus Nadi Bey'in yazılı ifadesi okundu. Yunus Nadi Bey'in yazılı olarak mahkeme heyetine sunduğu ifadesi mahkemenin kendisine sorduğu sorulara verdiği cevaplardan oluşuyordu.

İlk olarak söze Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurulmasının arka planında ülkeyi olası bir doğu inkılabına hazırlamak düşüncesinin olduğunu belirterek başladı. İlk başta cemiyet amacının yanlış yorumlanabileceği ihtimaline karşı açıktan ve resmi olarak girişimlere başlamadıklarını, lakin bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'ya cemiyetin

¹⁷⁹ Tevetoğlu, Türkiye'de ..., *age.*, s. 159.

¹⁸⁰ Tevetoğlu, Milli ..., *age.*, s. 238.

¹⁸¹ Tevetoğlu, Türkiye'de ..., *age.*, ss. 160-161.

¹⁸² Akal, Moskova ..., *age.*, s. 488.

varlığı hakkında bilgi verdiklerini, Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyetin gizli olarak çalışmasını uygun bulmamasından dolayı cemiyet faaliyetlerine son verilmesini istediğini, bunun üzerine cemiyet üyelerine tebliğ yapıldığını ve cemiyetin nihayette dağıldığını aktardı. Cemiyetin faaliyetlerini geçici olarak durdurması konusunda da Nazım Bey'in söylediğinin aksine Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyetin kapanması konusunda geçici olarak faaliyetlerini durdurmalarını değil, kesin olarak tamamen kapanmasını istediğini belirtti.

İfadesinin devamında Bursa mebusu Şeyh Servet'in cemiyetin genel merkezi üyelerinden olduğunu, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Dahili Nizamname için çalışmalar yaptığını bildiğini lakin hayata geçmediğini, cemiyetin Genel Merkezi ile Ankara Merkez Heyeti arasında bağlılığın çok kısıtlı olduğunu ve Ankara Merkez Heyeti üyelerinin kim olduğunu bilmediğini aktardı.¹⁸³

Yunus Nadi Bey'in yazılı ifadesi okunduktan sonra Nazım Bey, Yunus Nadi Bey'in ifadesindeki Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyetin faaliyetlerinin geçici olarak değil, kesin olarak kapatılmasını istediğine yönelik kısımları eleştirdi. Bunun üzerine mahkeme heyeti tanık Dr. Adnan Bey'in bu hususta ifadesine başvurdu. Dr. Adnan Bey de Yunus Nadi'yi doğrulayıcı ifade verdi. Daha sonra mahkeme başkanı diğer tanıkların ifadelerini okudu. Diğer tanıkların ifadeleri okunduktan sonra Nazım Bey sözlü ifadesinin yanında konuyu daha da aydınlatılabilmek için hazırladığı yazılı savunmasını mahkeme heyetine sundu.¹⁸⁴

Tutuksuz yargılanan Karahisar mebusu Mehmet Şükrü ifadesine ilk olarak hangi suçtan dolayı yargılandığını mahkeme heyetine sorarak başladı. Daha sonra işlediği belirtilen suçun siyasi bir suç olduğunu bu sebeple anayasanın 79. maddesi gereğince bu mahkemenin (İstiklal Mahkemesi'nin) yargılamaya yetkili olmadığını, ayrıca kendisinin mahkemede yargılanıp yargılanmaması hakkında mecliste lehte veya aleyhte oy verenler arasında aynı zamanda mebus olarak görev yapan şu anki mahkeme heyetinin bulunmasından dolayı, görevlerini icra etmelerinin etik olmayacağı ve hukuk kaidelerine aykırı olduğunu belirtti. Bu ifadesi üzerine birtakım prosedürler tamamlandıktan sonra Mehmet Şükrü Bey'in ifadesine geçildi.¹⁸⁵

¹⁸³ Tevetoğlu, Milli ..., *age.*, s. 242.

¹⁸⁴ Tevetoğlu, Türkiye'de ..., *age.*, ss. 164-167.

¹⁸⁵ Tevetoğlu, Milli ..., *age.*, s. 248.

Sözlerine Yeşil Ordu Cemiyeti üyesi olmadığı gibi cemiyete karşı bir tutum takındığını ifade ederek başladı. Mahkeme heyeti bunun üzerine Karesi mebusu Hasan Bahri'nin ifadesinde cemiyetin Ankara teşkilatı için çalışmalar yapıldığında Mehmet Şükrü'nün de bu çalışmalara katıldığını söylediğini aktardı ve bu toplantılarda ne tür konuların görüşüldüğünü sordu. Mehmet Şükrü Bey buna cevaben kendisine ait İkaz gazetesi matbaasını Ankara'ya taşıdığı zamanlarda Karahisar mebusu Hulusi Bey'in Komünistliği ilmi çalışmalarla yaymak amacıyla yeni bir parti kurulduğunu, parti görüşmeleri için kendisini de ev toplantısına davet ettiklerini böylece toplantı sonunda kendisinin cemiyete katıldığını anlattı.¹⁸⁶

Mahkeme başkanı daha sonra gazetesine dışarıdan veya içeriden herhangi bir nakdi para yardımı yapılıp yapılmadığını sordu. Mehmet Bey para yardımı iddiasını reddederek kendisinin paraya ihtiyacı olmadığı gibi paraya tamah edecek biri olmadığını da söyledi. Mahkeme başkanının Ethem ve avanesinin isyanı sırasında Ethem'in kardeşi Reşit ile ne konuştuğunu sorması üzerine de Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dahilinde görüştüğünü, Ethem ve kardeşi dahil olmak üzere avanesinin iç yüzlerini öğrenmek için görüşmeler yaptığını ve hepsinden Mustafa Kemal Paşa'nın haberi olduğunu ifade etti.¹⁸⁷

Mehmet Şükrü Bey'in ifadesinden sonra sıra Bursa mebusu Şeyh Servet'in yargılanmasına geldi. Mahkeme başkanı daha önceden Nazım Bey ile Mehmet Şükrü Bey'e sorduğu Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ne amaçlarla kurulduğu sorusunu Şeyh Servet'e de sordu. Şeyh Servet, cemiyetin hazırlık aşamasında bazı kişilerle görüştüğünü, cemiyetin memleketteki toplum hayatının yeniden düzenlenmesine fikri destekte bulunmak amacıyla kurulduğunu, cemiyetin teşkilatı, talimatname ve nizamnamesi hakkında bilgi sahibi olmadığı ifade etti.¹⁸⁸

Mahkeme başkanı bu ifade üzerine Nazım Bey'in ifadesine göre kendisinin adının cemiyetin genel merkez üyelerinden biri olarak söylendiğini belirtti. Buna karşılık Şeyh Servet yalnızca ilmi açıdan cemiyet çalışmalarına katıldığını söyledi. Lakin Zinetullah Nuşirevan'ın evinde yaptıkları toplantıda bazı münakaşalar yaşanınca kendisinin oradan ayrıldığını ve cemiyet halinde çalışmalarının imkânsız olduğunu anladığını aktardı.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Tevetoğlu, Türkiye'de ..., *age.*, s. 169.

¹⁸⁷ Akal, Moskova ..., *age.*, s. 487. ; Tevetoğlu, Milli ..., *age.*, s. 251.

¹⁸⁸ Tevetoğlu, Türkiye'de ..., *age.*, ss. 169-170. ; Akal, Moskova ..., *age.*, s. 488.

¹⁸⁹ Tevetoğlu, Milli ..., *age.*, ss. 252-253.

Mahkemede ifade sırası eski Mülkiye Kaymakamlarından Ferit Bey'e geldi. Mahkeme başkanı Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurulması ve yayınladığı beyannameler hakkında ne tür bilgisi olduğunu sordu. Ferit Bey, BMM'nin açılışıyla birlikte Ankara'ya geldiğini, kendisinin Mustafa Kemal Paşa ile görüşükten sonra Hakkı Behiç Bey ile temasa geçtiğini ve Anadolu'da geziler yaparak halkı ikna ettiğini söyledi. Konuşmasının devamında Ankara şubesinin kuruluşuna Hüsrev Sami Bey ile Binbaşı Salih'in (Baytar Salih), Eskişehir şubesinin kuruluşuna ise Manatof'un (Rusya temsilcisi Şerif Manatov) memur edildiğini ifade etti.

Konuşmasına devam eden Ferit Bey, cemiyet buluşmalarının çoğunun Şeyh Servet'in evinde yapıldığını, cemiyetin faaliyetlerini durdurma kararına Nazım Bey, Şeyh Servet Efendi, Süreyya ve Hüsrev Sami Bey'in muhalefet ettiğini, son zamanlarda Ankara Merkez Heyeti'nin de Genel Merkeze karşı bir tavır takındığını aktardı.¹⁹⁰

Ankara İstiklal Mahkemesi son olarak Salih Bey'in (Baytar Salih) duruşmasına başladı. Mahkeme başkanı ilk olarak hangi siyasi firkadan olduğunu ve hangi tarih ile suretle yeni bir fırka kurduklarını sordu. Salih Bey, fikri olarak THİF'ten olduğunu söyledi. Cemiyetin kuruluşu ve kendisinin katılmasıyla alakalı olarak 1920 Nisan'ının son günlerinde Vakkas Ferit ile Şerif Manatov'un verdiği konferanslar sonucunda Bolşevik inkılabına inandığını, Vakkas Ferit'in kendisini Nazım Bey'le tanıştırmışından sonra da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adı altında cemiyete girdiğini aktardı.¹⁹¹

Mahkeme başkanı daha sonra kendi cemiyetlerinin Türkiye dışında bulunan diğer Komünist teşkilatlarla ilişkisini izah etmesini istedi. Salih Bey, Türkiye dışından hiçbir cemiyetle ilişkide bulunmadıklarını yalnız Bakü'deki ekipten Süleyman Sami isimindeki biri ile görüşüklerini, maddi yardım istediklerini fakat onun da yardımda bulunmadığını anlattı. Mahkeme başkanı daha sonra Salih Bey'e Arif Oruç'un kendisi hakkında söylediği bazı gizli askeri ihtilal cemiyetlerine üye olduğu sözlerini sordu. Salih Bey, Arif Oruç'un iddialarını kesin bir dille reddederek hiçbir askeri ihtilal cemiyetiyle ilişkisi olmadığını ifade etti.¹⁹²

Mahkeme başkanı duruşmanın devamında Salih Bey'e kendisi haricinde başka hangi ordu mensubunun cemiyete üye olduğuna dair sordu. Salih Bey, cemiyete birkaç

¹⁹⁰ Tevetoğlu, Türkiye'de ..., *age.*, ss. 172-173.

¹⁹¹ Akal, Moskova ..., *age.*, s. 484. ; Tevetoğlu, Milli ..., *age.*, ss. 256.

¹⁹² Tevetoğlu, Türkiye'de ..., *age.*, s. 176.

baytarın haricinde Kenan Efendi adında birinin de üye olduğunu Merkez Heyeti defterinde üyelerin tamamının görüleceğini söyledi. Mahkeme başkanı bu kez de orduda siyasetin kesin bir şekilde yasaklandığını bilmesine rağmen neden orduya bu tip fikirleri soktuğunu izah etmesini istedi. Salih Bey de her sınıftan insanı Komünizm esasları dahilinde aydınlatmayı kendisine görev bildiğini ifade etti.¹⁹³ Salih Bey'in duruşmasından sonra birçok kişi daha mahkemece sorguya çekildi. Nihayetinde duruşmaların hepsi tamamlandı ve Sovyet Rusya'nın Anadolu'da Bolşevik ve Komünist gruplar aracılığıyla hükümet şeklini ve rejimi değiştirmeye yönelik girişimleri şiddetle engellenerek sanıkların mebus olmalarına bakılmaksızın Ankara İstiklal Mahkemesi'nce cezalandırıldı.

1.9.3 İstiklal Mahkemesi'nin Kararları

9 Mayıs 1921 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi kararını açıkladı. Mahkumiyetler ve beraatlar şu şekildedir:¹⁹⁴

1) TBMM'yi devirmek, yeni hükümet tesis etmeye çalışmak suçlarından Çerkez Ethem, kardeşleri ve 9 kişiden oluşan adamlarının idamlarına,

2) Tokat mebusu Nazım Bey, Binbaşı Salih Hacıoğlu (Baytar Salih) ve Zinetullah Nuşirevan'ın Ceza Kanunu'nun 46.maddesi ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 12. maddesi uyarınca 15 yıl kürek cezasına,

3) Karahisar mebusu Mehmet Şükrü, Bursa mebusu Şeyh Servet ve diğer sanıkların ise sorumlu olmadıklarına,

4) Yeni Dünya gazetesi yazarı Nizamettin Nazif'in 8 yıl mahkumiyetine,

5) Okul müdürü Behram Lütfi, Bakkal Ahmet, Tüccar Hilmi ve Emek gazetesi sorumlusu Abdülkadir'in 3 yıl mahkumiyetine,

6) Yeni Dünya Gazetesi imtiyaz sahibi ve başyazarı Arif Oruç'un tahliye ve hükümetin uygun göreceği bir yere sürgüne gönderilmesine karar verildi.

15 yıl kürek cezası alan Tokat mebusu Nazım Bey, Binbaşı Salih Hacıoğlu (Baytar Salih) ve Zinetullah Nuşirevan 29 Eylül 1921'de affedilerek serbest kalmışlardır.

¹⁹³ Tevetoğlu, Milli ..., *age.*, ss. 258.

¹⁹⁴ Goloğlu, Cumhuriyete ..., *age.*, ss. 34-35. ; Akal, Moskova ..., *age.*, s. 490.

9 Mayıs 1921 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi'nin verdiği kararlar sonucunda Anadolu'da Sovyet rejimini kurmaya yönelik faaliyet gösteren cemiyet ve firkalar ağır şekilde cezalandırılmış oldu. Böylelikle BMM kendi topraklarında farklı rejimler tesis etmeye çalışan dış ülkelere de sert bir mesaj vermiş oldu.

Sonuç olarak Ankara İstiklal Mahkemesi, Komünist ve Bolşevik rejimlerinin Anadolu'da kurulmasının önünü tamamen kapatmış ve gelecekte rejim olarak benimsenecek olan halk egemenliğine dayalı cumhuriyet rejiminin önünü açmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE CUMHURİYET REJİMİNİN DEVAMLILIĞINDAKİ ROLLERİ

9 Eylül 1922’de Türk ordusunun İzmir’e girmesine müteakip hâkimiyeti eline almasıyla Millî Mücadele Hareketi’nin askeri safhası sona ermiş oldu. Bu aşamadan sonra kurulacak yeni düzenin inşasına başlandı. İlk olarak ateşkes anlaşmasının yapılması ve tarafların silahlarını bırakması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa ile 18 Eylül 1922’de ateşkes konusunu görüşmek üzere İzmir’e gelen ve görüşme yapan General Pelle anlaşma zemini aradı.¹⁹⁵ Türk Heyeti’ni İsmet Paşa’nın temsil ettiği mütareke görüşmelerinde İngiltere’yi General Harington, Fransa’yı General Charpy ve İtalya’yı General Mombelli temsil etti. 3 Ekim 1922’de başlayan, zaman zaman büyük anlaşmazlıkların çıkarak görüşmelerin kesilme tehlikesi yaşandığı mütareke görüşmeleri toplamda 9 gün sürdü ve 11 Ekim’de TBMM ve İtilaf Devletleri tarafından imzalandı. 14 Ekim’de yürürlüğe giren mütareke ile birlikte Doğu Trakya, Yunan işgalinden kurtarılmış oldu.

Mudanya Mütarekesi imzalandıktan sonra Ankara Hükümeti tarafından önce 1 Kasım 1922’de Osmanlı saltanatına son verildi, daha sonraki süreçte ise art arda gelişen süreçlerle 24 Temmuz 1923 tarihinde yeni bir devletin temelleri olan Lozan Barış Antlaşması imzalandı, devletin yeni idari merkezi olarak 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara belirlendi, yıllardır büyük bir belirsizlikle adı konulmaya çalışılan rejimin ne olacağı konusu 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet olarak ilan edilmesiyle çözümlendi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk ve kurucu cumhurbaşkanı sıfatıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa seçildi. Şimdi, BMM’deki siyasi grupların cumhuriyetin ilanı sürecinin öncesinde ve sonrasındaki muhalefetine zemin hazırlayan olaylar hakkında bilgi vermek istiyorum.

2.1 Cumhuriyetin İlanı Sürecinde Muhalefet

BMM’deki siyasi grupların cumhuriyetin ilanı sürecinde muhalefet hareketine dönüşmesine zemin hazırlayan olayları 1) Başkumandanlık Kanunu, 2) Saltanatın Kaldırılması, 3) Ankara’nın Başkent Seçilmesi ve Cumhuriyetin İlanı, 4) Hilafetin Kaldırılması olarak temelde dört başlıkta toplayabiliriz. Bu başlıklar hakkında kısa bilgi

¹⁹⁵ Erol Mütercimler, *1922 Mudanya Mütarekesi Diplomasi Savaşı*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 78.

vermeyi, Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına sebep olan olayları anlamamız açısından gerekli görüyoruz.

2.1.1 Başkumandanlık Kanunu

10 Temmuz 1921 tarihinde Yunan ordusu Ankara'yı işgal edip Millî Mücadele Hareketi'ni sona erdirmek için taarruza kalktı. Eskişehir-Kütahya Savaşı olarak adlandırılan bu savaş sonunda Türk ordusu Eskişehir, Kütahya, Afyon gibi önemli şehirlerini kaybetti. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın kesin emriyle Türk birlikleri 24 Temmuz 1921'de Sakarya Nehri'nin doğu kısmına çekildi ve böylece ordunun imha olmasının önüne geçilmeye çalışıldı. Yunan kuvvetlerine ait top seslerinin Kuvay-ı Milliye'nin merkezi konumundaki Ankara'dan duyulmasıyla birlikte Millî Mücadele Hareketi'nin en tehlikeli anları da başlamış oldu. Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya yaklaşması üzerine mecliste gizli celse oturumları yapılmaya başlanarak ileride alınacak önlemler görüşülmeye başlandı. Alınacak önlemler arasında meclisin Kayseri'ye intikali ve başkumandanlık makamının oluşturularak Mustafa Kemal'in başa getirilmesi gibi görüşler vardı.¹⁹⁶

Mecliste giderek daha yüksek sesle dillendirilmeye başlanan başkumandanlık makamının oluşturulması fikri üzerine Başkumandanlık Kanunu teklifi 5 Ağustos 1921'de BMM'ye getirildi. Oylama sonunda Başkumandanlık Kanunu kabul edilerek Mustafa Kemal Paşa başkumandan seçildi. Başkumandanlık kanunu ile birlikte BMM üç aylık bir süre için tüm yetkilerini meclis başkanı Mustafa Kemal'e devretti. Başkumandanlık Kanunu daha sonra ilk olarak 30 Ekim 1921'de daha sonra 4 Şubat 1922'de ve en son olarak 6 Mayıs 1922'de üç ay süre ile yenilendi. BMM kesin zafer yolunda ordunun idaresini sekteye uğratmamak adına yeniden süreli bir uzatma yerine Büyük Taarruz öncesi 20 Temmuz 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya süresiz olarak başkumandan yetkisi verilmesini kararlaştırdı. BMM içerisindeki muhalif mebuslar tarafından meclisin bütün yetkilerinin tek bir kişiye devri konusunda sert eleştiriler yapıldı. Başkumandanlık Kanunu'nun farklı zamanlarda üçer defa süreli ve 20 Temmuz 1922 tarihinde de süre sınırı olmaksızın uzatılması meclisteki muhalif unsurların bir araya gelmesinde öncelikli neden olarak kabul edilebilir.¹⁹⁷

¹⁹⁶ TBMM, *Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt: 2, ss. 97-162.

¹⁹⁷ Demirel, *age.*, ss. 264-285.

2.1.2 Saltanatın Kaldırılması

TBMM, Millî Mücadele Hareketi'nde üstlendiği milletin yegâne mümessili olma durumunu 20 Ocak 1921'de kabul ettiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla tüm cihana duyurmuştu. Bu duruma rağmen başkent İstanbul'da saltanat idaresi altında bir devlet ve ona bağlı olarak görevini icra ettiren bir de İstanbul Hükümeti bulunuyordu. Devlet yönetiminde gözükken bu çift başlılık TBMM'nin meşruiyetine yönelik bir tehdit idi. Bu meşruiyet sorununu bertaraf etmek amacıyla Sinop mebusu Doktor Rıza Nur Bey ve 78 mebus arkadaşı "*Osmanlı İmparatorluğunun münkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümetinin onun vârisi bulunduğuna ve Makamı Hilâfetin esaretten kurtulacağına dair takriri*"¹⁹⁸ BMM'ye 30 Ekim 1922'de sundu. Sunulan takrirdeki maddeler şu şekilde idi:

1. *Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber münkariz olmuştur.*
2. *Türkiye Devleti namiyle genç, dinç, Millî Halk Hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.*
3. *Yeni Türkiye Hükümeti münkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu millî dâhilinde yegâne vârisidir.*
4. *Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle hukuku hükümranii milletin nefsine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık mâdum ve tarihe müntekildir.*
5. *İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisine aittir. Binaenaleyh oraların umuru idaresi de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmelidir.*
6. *Türkiye Hükümeti hakkı meşru olan Makamı Hilâfeti esir bulunduğu ecnebler elinden kurtaracaktır.*"¹⁹⁹

BMM'deki adı geçen takriri Sinop mebusu Doktor Rıza Nur Bey haricinde 78 arkadaşının daha imza atması oldukça dikkat çekicidir. 23 Nisan 1920'deki kuruluşundan bu yana yegâne vazifesini saltanat ve hilafet makamını İtilaf devletlerinin esaretinden kurtarmak olarak ifade eden BMM mebusları geçen iki senenin ardından saltanat makamının kaldırılmasının artık bir lüzum olduğu görüşü üzerinde mutabık kaldı. Kuşkusuz BMM mebuslarının Osmanlı Devleti'ne bir son vermek düşüncesi üzerine meclis içerisinde takındıkları bu kesin tavrın altında bazı önemli nedenler yatıyordu. Bu

¹⁹⁸ TBMM, *Zabit Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 24, s. 292.

¹⁹⁹ TBMM, *Zabit Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 24, s. 293.

nedenlerin en mühimleri; Padişah ve aynı zamanda halife olan VI. Mehmet'in Millî Mücadele Hareketi süresince İtilaf Devletleri temsilcileri ile iş birliği yapması, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Anlaşması'nın onaylanması hususundaki isteği, Kuvay-ı Milliye kuvvetlerini tarumar etmeye yönelik İngilizlerin desteğiyle oluşturulan Kuvay-ı İnzibatiye minvalinde askeri kuvvetler ile Anadolu'da BMM'ye karşı tertiplediği ve destek verdiği ayaklanmalardır. VI. Mehmet'in Millî Mücadele boyunca takındığı tavır bir arada düşünüldüğünde BMM'deki mebuslar Osmanlı Devleti'nin artık sona erdirilmesi gerektiği hususunda fikir birliği benimsedi.

Sinop mebusu Dr. Rıza Nur Bey'in meclise sunduğu tavrının haricinde padişah VI. Mehmet'in hal' edilmesini isteyen farklı bir teklif de aynı gün BMM'ye sunuldu. Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey'in BMM'ye verdiği teklif şu şekildedir: “(Sevr) Muahedesini kabul ve imza ettiği andan itibaren Padişahlık ve Halifelikten kendi kendini hal'etmiş bulunan taçlı hain hakkında hain gayri bir esasta Şer'iyeye Encümenince bir karar ittihaz ve Meclise arz olunmasını teklif ederim.”²⁰⁰

Sinop mebusu Dr. Rıza Nur Bey'in vermiş olduğu teklifin BMM'de oylanmasına geçildiğinde ise meclis içerisindeki İkinci Gruba bağlı olan muhalif görüşlü mebuslar - daha sonraları TCF adı altında fırkalaşacaklar- teklifin altıncı maddesinde hilafet makamının mukadderatının ne olacağını açıkça belirtilmediğini ifade ettiler. İkinci Grup mebusları bu nedenle meclisteki oylama iştirak etmedi ve teklifin BMM'den geçmesi engellendi. Saltanatın kaldırılması teklifi üzerine yapılan oylamaya toplam 136 mebus iştirak etti, 132 mebus lehte, 2 mebus aleyhte ve 2 mebus ise müstenkif oy kullandı. Oylamanın geçerli sayılabilmesi için çoğunluk sayısı prensibinden toplamda 161 mebusun oylamaya iştirak etmesi koşulundan dolayı teklifin mecliste oylanmasına 1 Kasım günü devam edilmesi yönünde karar alındı.

1 Kasım günü teklifin görüşülmesine devam edildi. Sinop mebusu Dr. Rıza Nur Bey ile diğer mebuslar ilk gün İkinci Grup mebusları tarafından oylamanın engellenmesine neden olarak gösterilen altıncı madde için bervechi atideki değişikliği sundu: “*Hilâfet Türklere, Hanedanı Âl-i Osman'a aittir. Türkiye Devleti Makamı Hilâfetin istinatgâhidir. Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâkan eslâh ve erşed olanı intihab olunur. Türkiye Büyük Millet Meclisi*

²⁰⁰ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 24, s. 294.

Hükümeti hakkı meşruu olan Makamı Hilâfeti esir bulunduğu ecnebler elinden kurtaracaktır.”²⁰¹

Sinop mebusu Dr. Rıza Nur ve diğer mebusların verdiği bu değişiklik teklifi ile beraber hilafet makamının mukadderatına dair müphem bir durum kalmadı. Bu değişiklikten sonra Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey meclise başka bir takrir daha sundu. Hüseyin Avni Bey’in takriri ise şu şekildedir:

“ 1. Hukuku hâkimiyet ve hükümranisi mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde gayrikabili terk ve ferağ olmak üzere temsil ve bilfiil istimale ve iradei millîyeye istinadetmiyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Mi- saki Millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka şekli Hükümet tanımaz. 16 Mart 1336 tarihinden itibaren hâkimiyeti şahsiyeye müstenidolan İstanbul’daki şekli Hükümeti tarihe müntakil addetmiştir.

2. Hilâfet, Türkiye Devletine ve Hanedanı Âli Osman’a aidolup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından - Bilâhara evlâdiyet usûliyle intikal etmek üzere bu hanedanın ilmen ve ahlâkan erşed ve aslah olanı nisabı müzakerenin slüsanı ekseriyeti ârasiyle intihabolunur. Makamı Hilâfetin istinatgâhı ancak «Türkiye Devleti» dir.”²⁰²

Sinop mebusu Dr. Rıza Nur Bey ve Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey’in meclise sundukları takrirlerden sonra Mustafa Kemal Paşa meclis kürsüsüne gelerek saltanat ve hilafet makamının birbirinden ayılamayacağı görüşünde direten mebuslara yönelik Türk-İslam tarihini temel alarak oldukça etkileyici bir nutuk irat etti. Meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın nutkundan sonra meclis oturum reisi sunulan takrirlerin Kanun-i Esasi, Adliye ve Şeriye encümenlerine gönderilmesini teklif eden önergeler olduğunu belirtti ve takririn mezkûr encümenlerden müteşekkil bir komisyona havalesini meclis oylamasına sundu. Önergeler BMM tarafından kabul edilmesi üzerine saltanatın kaldırılması konusu bir kez daha meclis tarafından oylanmadan başka bir encümene yollandı. Bu hususta saltanatın lağvedilmesi konusunun sürekli engellemelerle karşılaşması muhalif İkinci Grup mebuslarının engel olma çalışmaları yüzünden olduğu gözükmektedir. Bahsedilen tüm engellemelerin nihayetinde mezkûr encümenlerden müteşekkil olarak meydana gelen encümen komisyonu önergesini aynı gün içinde BMM’ye sundu:

²⁰¹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 24, s. 304.

²⁰² TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 24, ss. 304-305.

“MADDE 1. —Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hükümlerini mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mânevîyesinde gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimaline ve iradei milliyeye istinadetmiyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misakı Millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka şekli Hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müstenidolan İstanbul'daki şekli Hükümeti 16 Mart 1336 dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

MADDE 2. — Hilâfet, Hanedan Al-i Osman'a aid olup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedanın ilmen ve ahlâkan ersad ve aslah olanı intihabolunur. Türkiye Devleti Makamı Hilâfetin istinatgâhidir.”²⁰³

Osmanlı Devleti'nin 600 yıla yaklaşan saltanatına son verecek olan komisyon önergesi oturum reisi tarafından mebusların oylamasına koyuldu. Yapılan oylama sonucunda Osmanlı Devleti'nin saltanat makamına ve hâkimiyetine müttefiklik (oybirliği) son verildi. Saltanat makamının kaldırılmasından beş ay sonra ise 15 Nisan 1923 tarihinde Büyük Millet Meclis'i Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesini değiştirdi. Değiştirilen birinci madde de halkın yegâne temsilcisinin BMM olduğuna vurgu yapıldı ve 29 Nisan 1920'de kabul edilen kanunun ilk maddesinde yer alan Saltanat ve Hilafeti kurtarma gayesi kaldırılarak yerine 1 Kasım 1922 tarihli Saltanatın Kaldırılması kararına muhalefet edenlerin de vatan haini olarak adlandırılacağı hükmü getirildi.

2.1.3 Ankara'nın Başkent Seçilmesi ve Cumhuriyetin İlanı

Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Büyük Millet Meclis'ine başkan seçildi. Mustafa Kemal Paşa meclis başkanlığına seçilmekle beraber Vekiller Heyeti'nin de tabii olarak başkanı oldu. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa hem Meclis hem de Vekiller Heyeti'ni kontrolü altında tutma olanağına sahip oldu. Yetkilerin çoğunun Mustafa Kemal Paşa'da toplanmasını kabullenmek istemeyen BMM'deki muhalefet grubu, Paşa'ya bütün kuvveti elinde toplayarak diktatör olmaya heveslendiği konusunda ithamlarda bulunmaya başladı. Başkumandanlık Kanunu ile birlikte meclise ait tüm yetkilerin süreli de olsa Mustafa Kemal'e devredilmesi ile birlikte saltanatın da ilga edilmesi üzerine meclisteki muhalefet grubu, açıktan açığa Mustafa Kemal Paşa'ya

²⁰³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 24, s. 314.

karşı daha sert ve eleştirisel bir tavır takınmaya başladı. BMM içerisindeki bu muhalefet grubuna “İkinci Grup” adı verildi.²⁰⁴

Millî Mücadele Hareketi 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması ile başarıyla sonuçlanınca İstanbul merkezli hilafet taraftarları Mustafa Kemal Paşa'nın bundan sonraki konumu üzerine tartışmaya başladı. Tartışmaların temel noktası devletin idaresi konusundaki belirsiz durumdu. 1 Kasım 1922'de saltanat makamına son verilmişti lakin hilafet makamı varlığı sürdürmekteydi. Son gelişmeler çerçevesinde eski başkent İstanbul'daki hâkim düşünce devlet yönetiminin başına Abdülmecit Efendi'nin geçmesi gerektiği yönündeydi. Tevhid-i Efkâr, Vatan, Tanin ve İkdâm gibi İstanbul basınının etkili gazeteleri bu görüş etrafında birleşti. Mezkûr gazetelerin Ankara Hükümeti'ne karşı muhalefetin İstanbul'daki basın temsilcileri olarak gözükmeleri de dikkate değerdir.

Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonraki süreçte ise yeni devletin merkezinin İstanbul olması gerektiği hususunda İstanbul gazetelerinde haberler yapılmaya, yazılar yazılmaya başlandı. İstanbul basınına göre Ankara'nın az gelişmiş yapıda bir şehir olması yeni devletin başkenti olabilmesi yolunda en büyük engeli teşkil ediyordu. Gazetelerde asırlardır Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapması, olanaklarının fazla olması ve imar açısından hayli gelişmiş olması sebebiyle yeni devletin başkenti olarak İstanbul'un seçilmesinin beklenildiği ifade ediliyordu. Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa ile Heyet-i Vekile üyelerinin aklında Millî Mücadele Hareketi'nin merkezi konumundaki Ankara'nın başkent ilan edilmesi düşüncesi vardı. Bu düşünce sonucunda 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara yeni devletin başkenti olarak resmen ilan edildi. Ankara'nın resmen başkent olarak ilan edilmesine muhalif İstanbul basını sert eleştiriler yöneltti.²⁰⁵

Ankara'nın yeni devletin başkenti kabul edilmesinden sonra tartışılan bir diğer mesele devlet rejiminin ne olacağı hususundaydı. Mustafa Kemal Paşa gazetecilerle yaptığı görüşme ve toplantılarda devletin uygulamada cumhuriyet rejimi ile idare edildiğini ifade ediyordu. Resmîyette ise devletin idare usulü tanımlanmamıştı. Cumhuriyetin ilanına kadar ki süreçte benimsenen Meclis Hükümeti Sistemi'nde meclis reisi aynı zamanda devlet başkanı olarak da kabul ediliyordu. Bu uygulama I. TBMM zamanından kalma idi lakin tam bir idare biçimi olarak tanımlanamazdı. Belirsizliğin

²⁰⁴ Demirel, *age.*, ss. 233-381.

²⁰⁵ Umut Karabulut, “Ankara'nın Başkent İlan Edilişine İstanbul Basınının Tepkileri” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVII, Sayı 1, Temmuz 2012, ss. 139-142.

devam etmesi ve Heyet-i Vekile'nin seçim biçimi üzerine meclisteki tartışmaların alevlenmesinin hükümet krizine sebebiyet vermesinden dolayı Heyet-i Vekile reisi Fethi Bey görevinden istifa etti.

Ankara yaşanan hükümet krizi²⁰⁶ ve istifalar²⁰⁷ 28 Ekim 1923'te İleri gazetesinde halka duyuruldu. TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa mevcut müphem durumun ve hükümet krizinin de etkisiyle yeni rejimin ilanı için beklenmekte olan anın geldiğine karar verdi. TBMM, 29 Ekim 1923 tarihinde “*Teşkilâtı Esasiye Kanununun bâzı mevaddınınun tavzihan tadiline dair kanun*”un birinci maddesi üzerinde yaptığı düzenleme ile devlet rejimi olarak cumhuriyetin kabul edildiğini bütün yurda bildirdi. Akabinde yeni rejimin ilk cumhurbaşkanı seçimi yapıldı. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri 158 oy ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçildi. Bu gelişme sonunda Mustafa Kemal, TBMM Reisi olarak katıldığı meclis oturumundan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak ayrıldı.²⁰⁸

Tevhid-i Efkâr gazetesi gelişmeleri ön sayfasının tamamından yaptığı haberle duyurdu.²⁰⁹ Cumhuriyetin devlet rejimi olarak ilan edilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi halifenin yeniden devlet başkanı olmasını isteyenleri ve özellikle İstanbul basınına rahatsız etti. Rahatsızlık sadece İstanbul basınında değil Millî Mücadele döneminin önemli şahıslarının söylemlerine de yansdı. Örneğin, Rauf Bey (Orbay), muhalif İstanbul basınına verdiği demeçte “*Cumhuriyet'in ilanında acele edilmiştir.*” diyordu.²¹⁰ Rauf Bey'in açıklaması ile birlikte iyiden iyiye örgütlenen muhalefet grubu bunun yansımaları bir yıl sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurarak gösterdi.

2.1.4 Hilafetin Kaldırılması

Millî Mücadele Dönemi'nin başında saltanat ve hilafete bağlılık mücadelenin temel ilkesiydi. Erzurum Kongresi'nden başlayarak Millî Mücadele'nin her basamağında padişah ve halifeye bağlılık dönemin şartlarına göre olmazsa olmaz bir politikaydı. 23 Nisan 1920'de açılan BMM'de bile padişah ve halifeye bağlı olan mebuslar çoğunluğu oluşturuyordu. Mücadelenin başında padişah ve halifeye yönelik aksi bir girişimde

²⁰⁶ İleri, 28 Teşrinievvel 1339 (28 Ekim 1923).

²⁰⁷ İleri, 28 Teşrinievvel 1339 (28 Ekim 1923).

²⁰⁸ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 3, ss. 96-99.

²⁰⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrinievvel 1339 (29 Ekim 1923).

²¹⁰ Atatürk, *age.*, s. 563.

bulunmak mücadelenin selameti için zararlı olacağına inanan Mustafa Kemal Paşa bu niyetini ilk zamanlarda açıkça dillendirmedi. Mustafa Kemal Paşa uygulamak zorunda kaldığı politikanın nedenini şöyle açıklıyor: *“Millet ve ordu, Padişah ve Halife'nin hâinliğinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği din ve gelenek bağları dolayısıyla da içten gelerek boyun eğmekte ve sadık. Millet ve ordu bir yandan kurtuluş çaresi düşünürken bir yandan da yüzyıllardır süregelen bu alışkanlık dolayısıyla, kendinden önce, yüce hilâfet ve saltanat makamının kurtarılmasını ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinde değil... Bu inanca aykırı bir düşünce ve görüş ileri süreceklerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain ve istenmeyen kişi olur...”*²¹¹

Cumhuriyet'in ilanı ve yukarıda bahsedilen tüm süreç boyunca eski Osmanlı taraftarları bir şekilde geri sisteme dönmeye çalışmıştı fakat uğraşlarının fayda getirmediğini gördüklerinde eski sisteme ait ellerindeki en önemli unsura, Halife'ye tutunmaya çalışarak onu devlet başkanı yapmayı ve böylelikle Cumhuriyet ile Mustafa Kemal Paşa'dan kurtulmayı amaçladılar. Yeni rejimin kendisinden başka bir baş kabul etmemesinden dolayı Halife'nin durumu sıkıntıdaydı. Çünkü Halife Abdülmecit Efendi kendisini padişah gibi görüyor, Cuma selamlığına çıkarak padişah gibi davranıyordu. Hatta Cumhuriyet'in ilanı sonrası Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e gönderdiği tebrik telgrafında dedesinin saltanat günlerini hatırlatırcasına Abdülmecid bin Abdülaziz Han imzasını kullanmaktan geri kalmadı. Tüm bunlar Halife'nin ileride Cumhuriyet rejimine karşı sıkıntı çıkaracağına birer işaretiydi.

Halife'nin davranışlarını görerek cesaretlenen hilafet taraftarları İstanbul'da Halife'nin devlet başkanı olması gerektiği dedikodusunu yaymaya ve bu yolla Ankara Hükümeti'ni baskı altına almaya çalışıyordu. Ankara Hükümeti ise 1 Kasım 1922 tarihinde mecliste aldığı kararlarla saltanatı oybirliği ile kaldırmış ama Hilafet'e dokunmamıştı. Burada Ankara Hükümeti'nin benimsediği iki amaçtan biri gelecekteki Lozan Konferansı'nda İslam Dünyası'nın liderliği rolünü kullanarak görüşmelerden karlı çıkma planı, diğeri ise Türkiye'nin tüm Müslüman dünyasında saygıyla tanınmasını sağlamaktı.

Ankara Hükümeti'nin tüm iyimserliğine rağmen Halife Abdülmecit Efendi'nin biraz önce bahsedilen davranışlarda bulunması Hilafet'in kaldırılması fikrini ortaya

---

²¹¹ Atatürk, *age.*, s. 8.

atıyordu. Böyle bir ortamda 24 Kasım 1923'te Başbakan İsmet Paşa'ya gönderilen mektubun 5 Aralık'ta İstanbul'daki hilafet taraftarı bazı gazetelerde yayınlanması üzerine kıyamet koptu. Ağa Han ve Emir Ali adında iki Hint Müslümanının yazdığı mektupta hilafetin kaldırılmaması, aksine güçlendirilmesi isteniyordu. Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubu, laik cumhuriyet yolunda engel oluşturan ve siyasi rejim olarak cumhuriyeti tehdit eden Hilafet'in kaldırılması sürecini başlatan olay oldu. 3 Mart 1924'te Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının meclise sunduğu kanun teklifi ile birlikte Hilafet kaldırıldı.²¹² Türkiye Cumhuriyeti'nden ayrılmaları için Osmanlı Hanedanı'nın erkek mensuplarına 24 saat, kadın mensuplarını ise 10 gün süre tanındı. Hilafetin kaldırıldığı kararı İstanbul Valisi Ali Haydar Bey ve İstanbul Emniyet Müdürü Sadeddin Bey tarafından Abdülmecit Efendi'ye bildirilmesine müteakip aynı günün akşamında (3 Mart) sabık halife, ailesi ve maiyeti Çatalca İstasyonu'ndaki Simplon Ekspresi'ne bindirildi ve sınır dışı edildi.²¹³ Böylelikle 400 yılı aşan Osmanlı Hanedanı'nın hilafet serüveni sona ermiş oldu.

2.2 Mahkemelerin Kuruldukları Bölgeler ve Üyeleri

Cumhuriyetin ilanında sonra üç İstiklal Mahkemesi kuruldu. Bunlar; İstanbul İstiklal Mahkemesi, Ankara İstiklal Mahkemesi ve İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesidir (Askerî Harekât Bölgesi İstiklal Mahkemesi). İstanbul İstiklal Mahkemesi 8 Aralık 1923'te kuruldu. Aynı gün mahkeme üyelerin seçimi yapıldı. Cebelibereket mebusu İhsan Bey 102 oy ile mahkeme başkanlığına, Saruhan mebusu Vasıf Bey 105 oy ile savcılığa, Konya mebusu Refik Bey 116 oy ile üyeliğe, Hakkâri mebusu Asaf Bey 108 oy ile üyeliğe, Kütahya mebusu Cevdet Bey 106 oy ile üyeliğe seçilerek mahkeme heyetinin seçimi tamamlandı.²¹⁴

Ankara İstiklal Mahkemesi 4 Mart 1925'te kuruldu. 7 Mart günü mahkeme üyelerinin seçimi yapıldı. Karahisar-ı Sahip mebusu Ali Bey (Çetinkaya) 124 oy ile mahkeme başkanlığına, İzmir mebusu Necati Bey 124 oy ile savcılığa²¹⁵, Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey 124 oy ile üyeliğe, Aydın mebusu Reşit Galip Bey 124 oy ile

²¹² TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 7, s. 69.

²¹³ Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar*, İnkılap Kitabevi, 2008, İstanbul, ss. 12-13.

²¹⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 4, s. 121.

²¹⁵ İzmir mebusu Necati Bey seçilmesinden 14 gün sonra 21 Mart'ta savcılık görevinden istifa etmiştir. Yerine 22 Mart'ta yapılan seçimde Denizli mebusu Necip Ali Bey 126 oy ile savcılığa seçilmiştir.

üyeliğe, Rize mebusu Ali Bey 124 oy ile üyeliğe seçilerek mahkeme heyetinin seçimi tamamlandı.²¹⁶

İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi (Askeri Harekât Bölgesi İstiklal Mahkemesi) 4 Mart 1925'te kuruldu. 7 Mart günü mahkeme üyelerinin seçimi yapıldı. Giresun mebusu Hacim Muhittin Bey 126 oy ile mahkeme başkanlığına, Karesi mebusu Ahmet Süreyya Bey 124 oy ile savcılığa, Kozan mebusu Ali Saip Bey 123 oy ile üyeliğe, Bozok mebusu Avni Bey 125 oy ile üyeliğe, Kırşehir mebusu Müfit Bey 122 oy ile üyeliğe seçilerek mahkeme heyetinin seçimi tamamlandı.²¹⁷

Tablo 5: Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri ve Mahkeme Heyeti

Mahkemeler	Mahkeme Heyeti				
	Mahkeme Başkanı	Savcı	Üye	Üye	Üye
İstanbul İstiklal Mahkemesi	İhsan Bey	Vasıf Bey	Refik Bey	Asaf Bey	Cevdet Bey
Ankara İstiklal Mahkemesi	Ali Bey	1) Necati Bey ²¹⁸ 2) Necip Ali Bey ²¹⁹	Kılıç Ali Bey	Reşit Galip Bey	Ali Bey
İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi	1) Hacim Muhittin Bey ²²⁰ 2) Mazhar Müfit Bey ²²¹ 3) Ali Saip Bey ²²²	1) Ahmet Süreyya Bey 2) Abdülhak Bey ²²³	1) Ali Saip Bey 2) İbrahim Bey ²²⁴	Avni Bey	Müfit Bey

²¹⁶ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 15, ss. 149-226.

²¹⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 15, ss. 149-226.

²¹⁸ 7 Mart - 21 Mart 1925 tarihleri arası.

²¹⁹ 22 Mart 1925 tarihinden itibaren.

²²⁰ 7 Mart 1925 - 10 Mart 1925 ve 14 Kasım 1925 - 20 Kasım 1926 tarihleri arası.

²²¹ 17 Mart 1925 - 2 Kasım 1925 tarihleri arası.

²²² 6 Aralık 1926 tarihinden itibaren.

²²³ 15 Mayıs 1925 tarihinden itibaren savcı yardımcısı olarak.

²²⁴ 8 Aralık 1926 tarihinden itibaren. Mahkeme başkanı seçilen Ali Saip Bey'den boşalan üyeliğe seçilmiştir.

2.3 Çalışma Alanları ve Faaliyetleri

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile birlikte Millî Mücadele Dönemi'nin siyasi kısmı da sona erdi. Konferans boyunca Türkiye'nin takip ettiği strateji açıkça göstermekteydi ki Türkiye, Osmanlı'nın ardılı olarak varlığını sürdürmeyecekti. Tabii bir sonuç olarak uygulanan yeni politika ve strateji memleket üzerinde birtakım tepkiler uyandırmakta gecikmedi. İmparatorluk kimliğinin yerine ulusal devlet kimliğinin benimsenmesinin sonucu olarak gerçekleşen cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması gibi gelişmeler hâlihazırda yavaş yavaş filizlenmekte olan muhalefet hareketinin de daha bütüncül ve kapsamlı bir araya gelmesiyle neticelendi.

Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri 1923-1927 arasında yeni rejimin yaşaması için adeta cansiperane çalıştı. Rejimin devamlılığını sağlamak noktasında kimi zaman muhalefeti dizginleyen kimi zaman da inkılaplara karşı tahammülsüzlüğü bertaraf eden bir tavır takındı. Bu dönemde İstiklal Mahkemeleri'nin baktıkları davalar büyük oranda rejime yönelik tehlikeyi engellemekle sınırlı kaldı.

2.3.1 İstanbul İstiklal Mahkemesi

TBMM Arşivi içerisinde T8 rumuzuna sahip olan İstanbul İstiklal Mahkemesi'ne ait arşiv kayıtları toplamda üç adet klasör içerisinde yer alan sekiz dosyadan meydana gelmektedir.²²⁵ 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra kurulan ilk mahkeme olan İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin yaptığı yargılamaların temelini İstanbul'un hilafet merkezi olması sebebiyle hilafet taraftarı muhalif basına yönelik yargılamalar oluşturmaktadır.

1 Kasım 1922'de Saltanatın Kaldırılması süreciyle birlikte sistemli bir şekilde başlayan İstanbul basınının Ankara'ya muhalif olma durumu cumhuriyetin ilanı ile birlikte artarak şiddetlendi. Tanin, Tevhid-i Efkâr ve İkdâm gazetelerinin başını çektiği muhalif İstanbul basını, saltanatın kaldırılması, Ankara'nın başkent olması ve nihayetinde cumhuriyetin ilanı ile birlikte artık tek umut noktası olarak TBMM tarafından halifelğe seçilen Abdülmecit'i görüyordu. Mezkûr muhalif basın kendi içerisinde İttihatçı, hilafetçi, saltanatçı ve meşrutiyetçi gibi değişik fikirleri barındırıyor olsa da söz konusu

²²⁵ TBMM, *İstanbul İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 2, Ankara, 2015, s. 3.

Mustafa Kemal ve cumhuriyet rejimi olunca hepsi bir amaç doğrultusunda birleşip kendi gazeteleri aracılığıyla tek sestem hilafet propagandası yapıyordu.²²⁶

Muhafif İstanbul basını ve Mustafa Kemal arasında bu aşamadaki ilişkiyi iyi anlamak için 16 Ocak 1923'te İstanbul basınından Tanin, Tevhid-i Efkâr, Vakit, İkdâm, Akşam ve İleri gazetelerinin temsilcileri ile Mustafa Kemal'in İzmit'te yaptıkları toplantıya göz atmamız gerekmektedir. 1 Kasım 1922'de Saltanatın Kaldırılmasından 2,5 ay sonra yapılan toplantıda; saltanatın kaldırılmasından sonraki hilafetin konumu ve Mustafa Kemal'in kurmayı planladığı Halk Fırkası konuları ağırlıklı olmak üzere yeni devletin kuruluş planı üzerine görüşüldü. Görüşmede can alıcı konu ise halifenin gelecekteki konumunun ne olacağı üzerinedir. Mustafa Kemal bu hususta; halifenin kendi görev ve yetkisi dahilinde hareket etmesi halinde bir sorun çıkmayacağını fakat kendisinden faydalanmak isteyenler ile menfaat planları hazırlayanlarla birlikte hareket ederse o zaman TBMM'nin meseleyi kesin olarak halledeceğini ima etti. Mustafa Kemal'in verdiği bu demeç İstanbul'dan gelen gazeteciler tarafından saltanattan sonra hilafetin de kaldırılacağına yönelik ilk işaretler olarak algılandı.

İstanbul basını yukarıda bahsedilen İzmit görüşmesinden sonra halifeyi daha açık ve yoğun desteklemeye başladı. Tanin, Akşam ve Tevhid-i Efkâr basında halifeye destek konusunda başı çeken gazetelerdi. İstanbul basınına halifeye yönelik propagandalar yaptığı sırada Millî Mücadele Hareketi'nin etkili simalarından Rauf Bey (Orbay) İstanbul'a gidip halife Abdülmecit Efendiyi ziyaret ediyor ve sonrasında basına "Cumhuriyet'in ilanında acele edilmiştir." diyordu.²²⁷

Rauf Bey'in halifeyi ziyareti ve sonrasında cumhuriyetin ilanına yönelik yaptığı açıklamalar mecliste büyük tepkiyle karşılandı. Bu şartlar altında İsmet Paşa "*Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, eğer zihninden bu memleket mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse, o kafayı behemehal koparacağız!*"²²⁸ diyerek halifeye siyasi nüfuz kazandırmak isteyenlere gözdağı veriyordu. İşte tam bu zamanda Ağa Han ve Emir Ali adında iki Hint Müslümanının imzasını taşıyan 24 Kasım 1923 tarihli mektupta hilafetin kaldırılmaması, aksine güçlendirilmesi isteniyordu. Başbakan İsmet Paşa'nın şahsına gönderilen mektubun İsmet Paşa'nın eline geçmeden 5-6 Aralık'ta İstanbul'daki hilafet

²²⁶ Tanin, 8-10-11-15 Teşrinisani 1923 (8-10-11-15 Kasım 1923); Tanin, 2 Kanunuevvel 1923 (2 Aralık 1923).; Aybars, *age.*, ss. 245-249.

²²⁷ Atatürk, *age.*, s. 563.

²²⁸ Atay, *age.*, s. 447.

tafaftarı bazı gazetelerde yayınlanması üzerine İsmet İnönü konuyu meclis gündemine taşıdı.

İsmet Paşa meclisteki gizli celse oturumunda mektubu yayınlayanların Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun sonradan değiştirilen "1 Kasım 1922 kararına muhalefet edenlerin vatan haini olarak adlandırılacağına" dair maddesine nazaran suç işlediklerini belirterek konunun araştırılması için İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesini istedi. Mecliste yapılan oylama sonucunda İstanbul İstiklal Mahkemesinin kurulması kararlaştırıldı. Bundan sonra İstiklal Mahkemesi seçimlerinin yapılması için celse açık hale getirildi. Burada yapılan oylamada Cebelibereket mebusu İhsan Bey mahkeme başkanlığına, Saruhan mebusu Vasıf Bey savcılığa, Konya mebusu Refik Bey, Hakkâri mebusu Asaf Bey ve Kütahya mebusu Cevdet Bey üyeliklere seçildi. Seçimden sonra söz alan mahkeme başkanı İhsan Bey söz alarak mecliste kısa bir konuşma yaptı ve sonrasında oturum kapandı. Mahkeme üyeleri o akşam hemen çalışmaya başlayarak yayınlanan mektubu incelemeye koyuldu.

İstanbul İstiklal Mahkemesi böylelikle 8 Aralık 1923 tarihinde çalışmaya başladı. Yaklaşık 2 ay süren yargılamalar sonucunda da 5 Şubat 1924'te çalışmalarına son verdi. İstanbul İstiklal Mahkemesi görev süresi boyunca 6 davayı karara bağladı ve 17 kişi hakkında hüküm verdi. İstanbul İstiklal Mahkemesinin baktığı davalar; İstanbul Baro Reisi Lütfi Fikri Bey'in Davası, Gazeteciler Davası, Devletin İç Emniyetini İhlale Teşebbüs Davası, Büyük Millet Meclis'inin Meşruiyeti Aleyhindeki Sözlü Hakaret Davası, Mustafa Kemal'e Edilen Hakaret Davası, Mustafa Kemal'e ve Cumhuriyet'e Yönelik Suikast Davası'dır. İstanbul İstiklal Mahkemesi yargılamaların son günlerinde İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun 13. maddesi uyarınca BMM'nin kendisinden 22 Ocak'ta istediği faaliyet raporu 29 Ocak 1924'te göndermesiyle birlikte resmi prosedürler tamamlandı ve 5 Şubat 1924'te tarihinde görevini tamamlayarak Ankara'ya döndü.²²⁹

2.3.2 İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi

TBMM Arşivi içerisinde T12 rumuzuna sahip olan İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi'ne (Askeri Harekât Bölgesi İstiklal Mahkemesi) ait arşiv kayıtları toplamda doksan sekiz kutu içerisinde yer alan sekiz yüz kırk beş dosyadan meydana

²²⁹ TBMM, *İstanbul İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 2, Ankara, 2015, s. 8.

gelmektedir.²³⁰ İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin kuruluşuna geçmeden önce bu mahkemenin kuruluşuna zemin hazırlayacak olan Türkiye'deki siyasi duruma göz atmak yararlı olacaktır. Bilindiği gibi İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına neden olan olay; Ağa Han ve Emir Ali adlarındaki iki Hint Müslümanının hilafetin kaldırılmaması ve nüfuz sağlanarak hilafetin güçlendirilmesi hususunda Başvekil İsmet Paşa'ya yazdıkları mektubun İsmet Paşa'nın eline gelmeden hilafet taraftarı İstanbul basınında (Tanin, Tevhid-i Efkâr ve İkdâm) yayınlanmasıdır. 15 Aralık 1923'te başlayıp 2 Ocak 1924'te karara bağlanan Gazeteciler Davası'ndan sonra hilafetin konumu yoğun bir tartışma sürecine girdi. Nihayet 3 Mart 1924'te Hilafetin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına sürülmesiyle birlikte ülke içerisindeki muhalefet grubu daha ciddi bir oluşum içerisine girmeye başladı.

Muhalefetin oluşma sürecini tetikleyen olayları 1921'den başlayarak 1924'e kadar sırasıyla Başkumandanlık Kanunu, Saltanatın Kaldırılması, Ankara'nın Başkent Seçilmesi, Cumhuriyetin İlanı ve Hilafetin Kaldırılması olarak sınıflandırabiliriz. Bahsedilen süreçler sonunda özellikle meclis içerisinde İkinci Grup olarak bahsettiğimiz bir muhalefet grubu da kesin olarak oluşmuş bulunuyordu. İkinci Grup daha sonraları Kazım Karabekir'in genel başkanlığı altında 17 Kasım 1924'te resmen fırkalaşarak TCF (TCF) adını aldı. TCF bu tarihten sonra meclis içerisinde iktidardaki Halk Fırkasına karşı daha sistemli muhalefet yapmaya başladı. Meclis içerisinde iktidar ve muhalefet arasında yoğun mücadelelerin ve eleştirilerin yaşandığı zamanlarda tansiyonu düşürmek ve olumsuz durumu dağıtmak amacıyla meclisi "havalandırmak" isteyen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in isteği ve desteğiyle 22 Kasım 1924'de muhalefete karşı daha ılımlı sayılan Fethi Bey Hükümeti kuruldu.

Fethi Bey Hükümeti göreve başladıktan üç ay sonra ilk ciddi sınavıyla yüzleşti. 13 Şubat 1925'de Diyarbakır'ın Piran köyünde Şeyh Sait adında birinin liderliğini yaptığı dini ve siyasi nitelikli bir isyan patlak verdi. İsyân hareketi ilk başlarda Fethi Bey ve hükümeti tarafından ciddiye alınmadı. Özellikle Fethi Bey ülkedeki kolluk kuvvetlerinin ve mevcut kanunların isyanın bastırılmasında yeterli olduğunu, isyanın bastırılmasında başarı sağlayacağına inanıyordu. Bu düşüncelerinden dolayı Fethi Bey isyan hareketinin üzerine ciddiyetle eğilmedi. Meclis içerisinde ise özellikle Halk Fırkası mebusları isyanın alınacak sert önlemlerle büyümeden bastırılmasını istiyordu. Mecliste bulunan muhalefet

²³⁰ TBMM, *Şark İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 6/1, Ankara, 2016, s. 3.

grubu TCF mensupları ise doğuda başlayan isyan belirtilerinin önemli olmadığını ve ordu tarafından kısa zamanda bastırılacağını belirterek sert önlemler alınmasının gereksiz olduğunu savunuyordu. İlerleyen zamanlarda olayların gelişimine bakıldığında isyan hareketinin hiç de TCF mebuslarının belirttikleri şekilde gerçekleşmediği gözükte. İlk başta yalnız bir köyde başlayan isyan kıvılcımı kısa zamanda önce kente sonra da doğu bölgesinin bir kısmına zıplayarak isyan ateşine dönüştü.

Şeyh Sait İsyanı'nın giderek büyümesi üzerine önce İsmet Paşa sonra da Fethi Bey mecliste isyan hakkında bilgilendirme konuşmaları yaptı. İki siyasetçi de isyanın arka planında hilafeti ve saltanatı getirmek amacının yattığını ve dini duyguların istismar edilmesi suretiyle bölge halkının isyana katılmaya teşvik edildiğini ifade etti. Fethi Bey konuşmasının devamında hükümetin aldığı tedbirleri açıkladı. Alınan tedbirler; isyan bölgelerinde sıkıyönetimin ilan edilmesi ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin dini siyasete alet edenlerin vatan haini olarak adlandırılacağı şeklindeki düzenlemesi idi. Fethi Bey Hükümeti'nin aldığı tedbirler görüleceği üzere yeterli değildi. Tedbirlerin arasında isyanı bastırmaya yönelik askeri girişimlerin bulunmaması üzerine İsmet Paşa meclis üzerinden Fethi Bey'i çok sert şekilde eleştirmeye başladı. Halk Fırkası'nın da İsmet Paşa'ya desteğiyle mecliste yoğun eleştiriler altında kalan Fethi Bey baskılara dayanamadı ve 2 Mart 1925'te istifa etti. Fethi Bey'den boşalan Başvekillik koltuğuna İsmet Paşa 4 Mart 1925'te oturdu.

İsmet Paşa Hükümeti göreve başlar başlamaz meclise Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesini ve biri isyanın olduğu bölgede diğeri de Ankara'da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasını teklif etti. Mecliste yoğun tartışmalara sebep olan İstiklal Mahkemeleri teklifi aynı gün kabul edildi ve 117 numaralı karar uyarınca İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemesi ve Ankara İstiklal Mahkemesi kurularak göreve başladı. İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin verdiği idam kararlarının uygulanmasında meclis onayı aranmazken Ankara İstiklal Mahkemesi'nin verdiği idam kararlarında meclis onayından sonra uygulanma şartı getirildi.²³¹

Üye seçiminin tamamlanmasından sonra İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemesi heyetinin güvenliği için kolluk kuvvetleri ve ulaşımı için de araba ve kamyonet gibi araçlar tesis edildi. Eksikliklerin tamamlanmasının ardından 4 Nisan 1925'te yola çıkan

²³¹ TBMM, *Şark İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 6/1, Ankara, 2016, ss. 3-4.

mahkeme heyeti, isyan bölgesinin uzak bir bölgede olması ve o günün şartlarında mevsim ve yol durumunun elverişli olmamasından dolayı ancak sekiz gün sonra 12 Nisan 1925'te merkez olarak seçilen Diyarbakır'a varabildi. Ertesi gün 13 Nisan'da vilayetin adliye binasında kendilerine ayrılan yere geçen mahkeme heyeti, binanın kötü bir durumda olmasında dolayı Diyarbakır Valisi Mithat Bey'den daha iyi durumda olan hükümet konağındaki dört oda ile büyük bir salonun kendilerine tahsis edilmesini istedi. Vali Mithat Bey'in de onayıyla hükümet konağındaki bahsedilen odalar ve salon mahkeme heyetinin kullanımına verildi. Bu sırada savcılık makamı divan-ı harplere, adli mahkemelere ve Valilere yazı göndererek bu kurumlarda bulunan dava dosyalarından İstiklal Mahkemeleri'nin yargılama alanına girenlerinin mahkemeye teslim edilmesini istedi. 14 Nisan günü istenilen dava dosyalarının İstiklal Mahkemesi Savcılığına teslimi ile birlikte yargılamalara resmen başlandı.²³²

İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi diğer tüm İstiklal Mahkemeleri gibi yargılamalarını açık yaptı. Bunun yanında Doğu bölgesinde bazı sanıkların Türkçe bilmemelerinden dolayı kendi dillerinde savunma hakkı verildi. Bunun için tercüman görevlendirildi. Mahkeme heyeti kararlarını verirken eldeki delillere ve şahitlerin ifadelerini esas aldı. İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin verdiği cezalara bakılacak olursa isyan, hainlik, basın aracılığıyla suç işlemek gibi çeşitli olaylar sebebiyle 5010 kişinin yargılandığı; 1811 kişinin çeşitli cezalara çaptırıldığı, 2779 kişinin beraat ettiği ve 420 kişi hakkında da idam hükmü verildiği (207 kişinin idamı infaz edildi) görülmektedir. 14 Nisan 1925'te yargılamalara başlayan İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi toplamda iki yıl görevde kalmış ve 7 Mart 1927'de TBMM'nin aldığı karar doğrultusunda faaliyetine son vermiştir.²³³

2.3.3 Ankara İstiklal Mahkemesi

Cumhuriyetin ilanında sonra kurulan üç İstiklal Mahkemesi içerisinde baktığı askeri ve siyasi davalar açısından en önemli misyonu üstlenen mahkeme Ankara İstiklal Mahkemesi oldu. İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi ile birlikte aynı gün mecliste kurulması kararlaştırılan Ankara İstiklal Mahkemesi, Türk tarihinde “*Dört Aliler Divanı*”

²³² Ahmet Süreyya Örgüven, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 89-103.

²³³ TBMM, *Şark İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 6/1, Ankara, 2016, ss. 10-12.

olarak bilinmektedir. Mahkemenin bu şekilde adlandırılmasının sebebi mahkeme üyelerinin çoğunun Ali ismine sahip olması idi.²³⁴

Ankara İstiklal Mahkemesi ilk olarak yargılamalarını yapabileceği ve yerleşebileceği bir yer aradı. Bulunan yer Hacı Bayram türbesine giden yolun alt sokağındaki iki katlı ahşap bir binaydı. Etrafı kerpiç duvarlarla çevrili çamurlu bir avludan giriş yapılan bu bina mahkeme heyetine zar zor yetiyordu. Binanın alt katındaki odalar katipler, memurlar ve komiserler için ayrılırken üst katındaki büyük bir oda ise yargılamaların yapılacağı duruşma salonu olarak ayarlandı. Duruşmaları için mahkeme binasına getirilen sanıklar alt ve üst kattaki sahanlıklara koyulan tahta sıralarda oturarak duruşma sıralarının kendilerine gelmesini beklerdi. Duruşma salonuna kurulan mahkeme kürsüsünün arkasındaki duvara Mustafa Kemal'in portresi asılmıştı.²³⁵ Mustafa Kemal'in portresinin haricinde her İstiklal Mahkemesi kürsüsünün arkasında yer alan "*Türkiye Büyük Millet Meclisi İstiklal Mahkemesi Mücahedesinde Yalnız Allah'tan Korkar*" yazılı tabela da asılıydı.

TBMM Arşivi içerisinde T3 rumuzuna sahip olan Ankara İstiklal Mahkemesi görevine 12 Mart 1925'te başladı. İlk iş olarak bölgesinde bulunan adli mahkemelere ve divan-ı harp mahkemelerine yazı göndererek ellerinde bulunan dava dosyaları içerisinde İstiklal Mahkemesinin yetki alanına girenlerinin kendilerine teslimini istedi. Ankara İstiklal Mahkemesi casusluk, hırsızlık, isyan, cinayet, rüşvet ve görevi suiistimal gibi çeşitli suçlara yönelik yargılamalar yaptı.²³⁶ Lakin yaptığı yargılamalar içerisinde en önemlisi İzmir Suikastı Girişimi Davası'nın Ankara ayağındaki yargılamaları oldu.

Ankara İstiklal Mahkemesi biraz önce de bahsedildiği gibi yargılamalar sonunda verdiği idam cezalarını hemen uygulama yetkisine sahip değildi. Verilen idam kararları TBMM onayına bağlıydı. Bu durum ihtilal devrinde mahkemelerin hızlı sonuç almasının önüne geçiyor ve suç işlenmesine karşı mahkemenin caydırıcılık etkisini azaltıyordu. Meclisin idam kararlarını onaylaması sürecinin yarattığı gecikme devam ederken TBMM'nin tatile girmesi tehlikesi belirdi. Böylelikle mahkemenin verdiği idam kararlarının onaylanması işi tamamen askıya alınacaktı. Sonuç olarak kararlarının onaylanma süresi meçhul olan bir mahkemenin yaptığı yargılamalar da doğal olarak boşa hizmet olarak görülecekti. Yaşanacak çıkmazı çözmek adına Başvekil İsmet Bey 20

²³⁴ Kel Ali, Necip Ali, Kılıç Ali ve Ali Bey.

²³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, 35. Baskı, İstanbul, 2018, ss. 310-317.

²³⁶ Aybars, *age.*, ss. 383-530

Nisan 1925'te meclise bir tezkere sundu. İsmet Bey tezkeresinde meclis yeniden faaliyete geçene kadar altı aylık bir süreç için Ankara İstiklal Mahkemesi'ne de idam kararlarını hemen uygulama yetkisi istedi. Kazım Karabekir tezkerenin aleyhinde yoğun bir muhalefet yaptı ve tezkerenin ret edilmesi için meclise taktir sunduysa da meclis tarafından Kazım Karabekir'in taktiri reddedildi. Sonuç olarak Başvekil İsmet Bey'in sunduğu tezkere meclis tarafından kabul edilerek Ankara İstiklal Mahkemesine de İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi gibi idamlara uygulama yetkisi verilmiş oldu.²³⁷

Ankara İstiklal Mahkemesi 7 Mart 1927'de TBMM'den gelen tebliğ üzerine görevine son verdi. İşlerini tamamlayıp elinde kalan dosyaları bölgesindeki adli mahkemelere devretmesiyle birlikte cumhuriyet tarihi içerisinde en çok adı anılacak ve kararları tartışılacak olan Ankara İstiklal Mahkemesi faaliyetini tamamlamış oldu. Görevde kaldığı iki yıl içerisinde Ankara İstiklal Mahkemesi 2436 sanığı yargıladı. Yargılamalar sonucunda 1343 kişi beraat ederken, ilk görev yılının sonunda 76'sı vicahen ve 52'si gıyaben toplam 128 idam kararı verildi. İkinci görev yılının sonunda ise idam rakamları vicahen 150 ve gıyaben ise 90 civarındaydı.²³⁸

Tablo 6: Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri ve Kararları

Mahkemeler	Kararlar			
	Beraat	İdam ²³⁹	Diğer Cezalar	Toplam
İstanbul İstiklal Mahkemesi	17	0	0	17
İsyân Bölgesi (Şark) İstiklal Mahkemesi ²⁴⁰	2779	420	1911	5010
Ankara İstiklal Mahkemesi	1343	240	853	2436

Kaynak: Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2014, ss. 275-530.

²³⁷ TBMM, *Zabit Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 18, ss. 239-249.

²³⁸ Aybars, *age.*, ss. 527-530.

²³⁹ İdam sayısının içerisinde salben idam, müeccelen idam ve gıyaben idam kararlarının toplamı bulunmaktadır. Salben idam: Asılarak infazın gerçekleştirildiği idam. Müeccelen idam: İdam cezası verilmiş lakin uygulanması mahkûmun aynı suçu bir daha işlemesi şartına bağlanmış olan ertelenmiş idam.

²⁴⁰ Diğer adıyla Askeri Harekât Bölgesi İstiklal Mahkemesi.

2.4 Cumhuriyet Rejiminin Devamlılığındaki Rollerini

29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra kurulan ve 1927 yılına kadar faaliyetlerini devam ettiren Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri'nin cumhuriyet rejiminin devamlılığındaki rollerini beş başlık altında genel hatlarıyla şu şekilde kategorize edilebilir: 1) Basının kontrol altına alınması, 2) Muhalefet hareketinin dizginlenmesi, 3) Çete ve Komünistlerin bertaraf edilmesi, 4) Dini ve siyasi nitelikli isyanların bastırılması, 5) Rejim, hükümet ve inkılaplara yönelik nümayişlere müdahale edilmesi.

2.4.1 Basının Kontrol Altına Alınması

Cumhuriyet döneminde basının kontrol altına alınması durumu; çoğunlukla önceleri hilafet taraftarı sonraları ise hilafetin kaldırılmasıyla birlikte cumhuriyet rejimine muhalif olan İstanbul basınının kontrol altına alınmasıdır. İstanbul basınının Ankara'ya olan muhalif tutumu 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla birlikte açığa, 13 Ekim 1923'te Ankara'nın başkent ilan edilmesi, 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı ve 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasıyla beraber arşa çıktı. Hâlbuki saltanatın kaldırılmasından hemen sonra 16 Ocak 1923 düzenlenen İzmit basın toplantısında İstanbul basınından Tanin, Tevhid-i Efkâr, Vakit, İkdâm, Akşam ve İleri gazetelerinin temsilcileri ile görüşmeler yapan Mustafa Kemal'in İstanbul basınından gelecekte yapılacak inkılapları desteklemelerini, desteklemiyorsa bile hiç değilse engel olmamalarını istemişti. Fakat İzmit'teki basın toplantısı koyu muhalif İstanbul basını temsilcileri üzerinde neredeyse hiç tesir yaratmadı. 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasıyla da yayınlarında hükümeti ve rejimi şiddetle eleştirmeye devam ettiler. Cumhuriyet rejiminin devamlılığını kendine görev edinen ve bu uğurda rejime zarar vermeye çalışan kişi ve gruplara karşı harekete geçen üç İstiklal Mahkemesi de gazetecilerin gözünü korkutmak amacıyla yargılamalar yaptı. Gazetecilere yönelik ilk yargılamayı yapması ve yeni kurulmuş cumhuriyet rejiminin savunucusu olacağını tüm Türkiye'ye göstermesi bakımından İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin yaptığı gazeteciler yargılaması içlerinde görece en önemlisidir.

Basının kontrol altına alınması durumu cumhuriyetin rejiminin ilan edilmesiyle birlikte başladı. 29 Ekim 1923'te Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte hilafet makamında oturan Abdülmecit Efendi'nin devlet başkanı sıfatını taşıması olanaksızlaşmıştı. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte gözükken şartlar, halife Abdülmecit Efendi'nin istifa edeceği veya hilafetin etkisiz bir makam haline getirileceği

söylentilerine yol açtı. Ülke içerisindeki siyasi tansiyonun bu derece tavan yapmış olduğu bir durumda ilk olarak 5 Aralık 1923 tarihinde Tanin²⁴¹ ve İkdâm²⁴² gazetesinde, ertesi gün de Tehvid-i Efkâr²⁴³ gazetesinde Ağa Han ve Emir Ali adında iki Hint Müslümanının Başvekil İsmet Paşa'ya yazmış olduğu hilafetin kaldırılmaması aksine nüfuz verilerek güçlendirilmesini istedikleri mektup İngilizceden çevrilerek yayınlandı.

Mektubun kendi eline geçmeden hilafet taraftarı İstanbul gazetelerinde yayınlanması üzerine 8 Aralık 1923'te Başvekil İsmet Paşa olayı meclise getirdi. Konuşmasına başlamadan önce anlatacaklarının önemli olduğu belirten Başvekil meclisten gizli celse oturumu yapılmasını istedi. Meclis tarafından Başvekilin isteği kabul edildi ve celse gizli oturuma dönüştü. Başvekil İsmet Paşa kürsüye çıkarak kendisine iki Hint Müslümanı tarafından gönderilen bir mektubun İstanbul basınında yayınlanmasının arkasında siyasi amaç olduğunu, mektubun içeriğinde hilafet makamına güç verilmesinden bahsedildiğini, bu sebeple mektubu yayınlayan gazetelerin 1 Kasım 1922 tarihli Saltanatın Kaldırılması kararına aykırı davranışlarda bulduklarından sonradan değiştirilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi uyarınca tutuklanmalarının ve yargılanmalarının gerektiğini ifade etti. Olayın derinlemesine araştırılması için bir İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasını İstanbul'a gönderilmesini talep etti. Başvekil İsmet Paşa konuşmasının devamında mektubu yazanlardan Ağa Han ve Emir Ali'nin İngilizler lehine çalışan iki casus olduğunu, mektubun belirli bir amaç doğrultusunda kendisi haricinde bir nüshasının da hilafet taraftarı İstanbul basınına gönderildiğini ve bu yolla hilafet makamına siyasi nüfus verilmesinin amaçlandığını belirtti.

İsmet Paşa'nın meclis kürsüsünden bu türden bir olay için adli mahkeme değil de İstiklal Mahkemesinin kurulmasını istemesinin nedeni İsmet Paşa'nın bu tür casusların Millî Mücadele döneminde²⁴⁴ ne denli tehlikeli oldukları hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Bu minvalde bir casusluk hareketi basit bir olay olarak değerlendirilmemeli idi.

²⁴¹ *Tanin*, 5 Kânunuevvel 1339 (5 Aralık 1923).

²⁴² *İkdâm*, 5 Kânunuevvel 1339 (5 Aralık 1923).

²⁴³ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Kânunuevvel 1339 (6 Aralık 1923).

²⁴⁴ Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu başta İngiltere olmak üzere çeşitli devletlerden çok sayıda casusun faaliyet sahasıydı. Bu casusların görevleri çoğunlukla Ankara Hükümeti'nin askeri, siyasi ve diplomatik alanda ne durumda olduklarının tespit edilip İngiltere'ye raporlamaktı. Lakin İngiliz devletine tam bir sadakatle bağlı Mustafa Sagir gibi casusların diğer bir amacı da Mustafa Kemal Paşa hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmak, imkânı ve gücü de yetebiliyorsa Paşa'ya suikast tertiplemekti. Mustafa Sagir bu amacına ulaşmadan casus olduğu ortaya çıkarıldı ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak idam edildi. Ağa Han ve Emir Ali olayı gerçekleşikten sonra İsmet Paşa'nın zihninde Mustafa Sagir'in yarattığı tehlikenin canlanmış olması ihtimali güçlüdür.

Arkasında İngilizlerin olduğu açıkça belli olan bu tertibat hilafete nüfus kazandırma, saygınlığını arttırma maskesi altında doğrudan cumhuriyet rejimini hedef almaktaydı.

İsmet Paşa'nın İstiklal Mahkemesi kurulması teklifi aynı gün BMM tarafından oylamaya sunuldu ve kabul edilerek olayları araştırmak ve gerekirse yargılamalar yaparak cezalandırmak amacıyla İstanbul İstiklal Mahkemesi kuruldu. Mahkeme üyelerinin seçimi sonucunda da İhsan Bey mahkeme reisliğine, Vasıf Bey savcılığa, Refik Bey, Asaf Bey ve Cevdet Bey ise üyeliklere seçildi. Mahkeme heyetinin seçilmesinden sonra İhsan Bey kısa bir konuşma yaptı ve mahkeme hemen olayı araştırmaya başladı.

Yapılan araştırma sonunda Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit Bey (Yalçın), İkdam gazetesinden Ahmet Cevdet Bey, Tevhid-i Efkâr gazetesinden Velid Ebüzziya Bey ve Hayri Muhittin Bey haklarında saltanatın kaldırılması kararına muhalefet etmelerinden dolayı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre yargılanmaları için gözaltına alınmaları kararı çıktı.²⁴⁵ Gözaltı kararının verildiği günlerde gazetede yazdığı bir yazıda²⁴⁶ halifeye destek veren İstanbul Barosu Reisi Lütfi Fikri Bey hakkında da gözaltı kararı çıktı.

9 Aralık günü Ankara'dan hareket eden mahkeme heyeti 10 Aralık'ta İstanbul'a ulaştı. Mahkeme reisi İhsan Bey mahkemenin kurulmasına neden olan olay, çalışma usulleri ve yargılamalar hakkında halkı bilgilendirmek amacıyla bir bildiri yayınladı. Yayımlanan bildirinin akabinde Osmanlı Devleti zamanında Meclis-i Mebusan binası olarak hizmet veren Nazıma Sultan Yalısı, İstanbul İstiklal Mahkemesi heyetinin kullanımına verildi.²⁴⁷

Mahkeme heyeti çalışmalarına mezkûr gazetelerin son aylarına ait gazete arşivlerini inceleyerek başladı. Mahkemenin, bütün zaruri ihtiyaçları hesaplayarak belirlediği bütçe 201.375 kuruş oldu.²⁴⁸

10 Aralık'ta sanıkların gözaltıları tamamlandı. Gözaltında bulunanlar Hüseyin Cahit Bey ve diğer gazeteciler İstanbul basınına verdikleri demeçlerde hangi suçtan dolayı gözaltına alındıklarını bilmediklerini, saltanat idaresinde nedensiz gözaltı ve tevkiflerin tabii karşılandığını lakin cumhuriyet idaresi altında tabii karşılanmayacağını

²⁴⁵ Murat Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası (Hilafetin Sonu)*, I. Cilt, Kastaş Yayınları, 1993, İstanbul, s. 30.

²⁴⁶ Çulcu, *age.*, s. 12. (Lütfi Fikri Bey'in yazıları için: Murat Çulcu, *Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası*)

²⁴⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2013, s. 41.

²⁴⁸ TBMM, *İstanbul İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, II. Cilt, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2015, Ankara, ss. 3-10.

ifade edip gözaltıların hukuksuzluğuna değinerek mahkemenin tavrını sertçe eleştirdiler.²⁴⁹ 11 Aralık'ta biten sorgulamaların ardından tutuklamalar yapıldı.

Gazetecilerin duruşmalar başlamadan önce mahkemenin tutumunu açıkça basın yoluyla eleştirmesi mahkemenin saygınlığına ağır bir darbe vurdu. Duruşmalar sırasında bilakis Mahkeme Reisi İhsan Bey ile Savcı Vasıf Bey'in uzlaşma taraftarı bir tavır sergilemesi, tevkif edilen gazetecilerin masumiyetlerinin ortaya çıkması için büyük gayret sarf ettiği ve sürecin öyle bir noktaya gelerek tevkif edilen gazetecilerin mahkeme heyetini yargıladığı görüntüsünün meydana gelmesinden dolayı heyetin davranışı sık sık eleştirildi.

Mahkemedeki duruşmaları izleyen Falih Rıfkı Bey yaşanan durum hakkında *"Gazeteler biz genç milletvekilleri ile "Cumhuriyet prensleri" diye alay ediyorlardı. İstanbul'un pek çok zarif giyimli hanımları dinleyiciler arasında idi. Bilhassa İhsan'ın kolayca İstanbul havasına hoş görünmek zaafına tutulmuş olduğunu görmüştük. Öyle zamanlar oluyordu ki sanki sanıklar yargıçları muhakeme ediyorlardı. ... Sonunda yargıçlar hiç kimseyi mahkûm etmediler. Ankara ile görüşerek böyle bir sonuca varıp varmadıklarını bilmiyorum. Keşke bu İstiklal Mahkemesi hiç gönderilmemiş olsaydı! İhsan ve arkadaşlarının zaafı kötü bir tepki uyandırmıştır."*²⁵⁰ diyerek mahkeme heyetinin tutumunu eleştirmiştir.

15 Aralık günü tevkif edilen gazeteciler mahkeme binasına getirildi. Bütün duruşmalar İstiklal Mahkemelerinin bir prensibi olması sebebiyle halka açık olarak yapıldı. Lakin katılımın aşırı olduğu bazı günlerde halkın tamamına yer yetmedi. Duruşmaların başlamasıyla birlikte cumhuriyet rejiminin ilk mühim sınavı olacak olan Matbuat Davası da resmen başlamış oldu.

Mahkemede heyeti sırasıyla sanık kürsüsüne gelen gazetecilere; gazetelerin nasıl yönetildiğini, dış ülkelerden kendilerine gönderilen mektupların gazetede yayınlanması aşamasında nasıl bir yol izlendiğini, mektubu yazan Ağa Han ve Emir Ali adındaki şahısların kimlikleri hakkında ne derece bilgi sahibi olduklarını ve mektubun hangi yolla kendilerine gönderildiği ile içeriği hakkında bilgilerinin olup olmadığını sordu.

Sanıklardan Velid Ebüzziya gazetenin bir yazı kurulu tarafından yönetildiğini, dış ülkelerden kendilerine gönderilen mektuplardan mühim olanlarının başmuharrir ve mesul

²⁴⁹ Tanin, 10 Kânunuevvel 1923 (10 Aralık 1923).

²⁵⁰ Atay, *age.*, ss. 446-447.

müdür tarafından incelendikten sonra gazeteye alındığını, Ağa Han ve Emir Ali hakkında ise bu kişilerin Müslüman âleminde tanınan şahıslar olduğunu ve birkaç defa İngiliz devleti aleyhine yazılar yazdıklarını hatta Hâkimiyet-i Milliye’de mezkûr kişilerin yazılarından büyük iftiharla bahsedildiğini bildiğini anlattı.

Hüseyin Cahit Bey savunmasının başında meşrutiyetin 1908’deki iadesinden sonra üç kişiyle birlikte Tanin’i kurduklarını, daha sonraları siyasete girerek İstanbul mebusu seçildiğini, mebusluk görevi bittikten sonra da Dainler Vekâletine ve Men-i İhtikâr Komisyonu’na aza olarak seçildiğini fakat bu memuriyetlerde çalışmadığını²⁵¹ ifade ettikten sonra gazetesinin cumhuriyetçi bir görüşe sahip olduğunu, dış ülkelerden kendilerine gönderilen mektupların evvela sorumlu müdür tarafından okuduğunu daha sonraki süreçte kendisine sorulduğunu, eğer mektup veya yazı kendisinden onay alırsa ancak o şekilde gazetede basıldığını söyledi. Hüseyin Cahit Bey’in savunması kendi gazetesi Tanin’de tam sayfa olarak verildi.²⁵²

Ahmet Cevdet Bey ise İkdâm’ın iktisadi bir çizgide yayın yaptığını bu yüzden siyasi olayları nadir durumlarda gazetede bastıklarını, siyasi kimlik olarak ise cumhuriyetçi görüşü benimsediklerini, bahsedilen iki kişinin İttihat ve Terakki iktidarı zamanında bazı yardım faaliyetlerine katıldıklarını bildiğini, Lozan Konferansı günlerinde ise Türkiye lehine propaganda yazıları kaleme aldıklarından bu kişileri Türkiye lehinde şahıslar olarak görmeye başladığını ifade etti.²⁵³

Hayri Muhittin Bey ise mektubu diğer Tanin ve İkdâm gazetelerinde basılmasından sonra kendilerinin bastıklarını ifade etti. Velid Ebüzziya Bey’in izni olmaksızın hiçbir yayının basılamayacağını söyledi. Sanıkların yaklaşık iki hafta süren yargılamaları sonucunda mahkeme reisi İhsan Bey yedinci duruşmanın sonunda sanıklardan son sözlerini söylemelerini istedi ve kararın ertesi gün açıklanacağını ifade etti. Sanıkların son sözlerini söylemesine müteakip mahkeme yargılama safhasına son verdi. 2 Ocak 1924 günü mahkeme reisi İhsan Bey mahkeme salonuna gelerek kararı okumaya başladı.

²⁵¹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, ss. 335-336.

²⁵² *Tanin*, 31 Kânunuevvel 1923 (31 Aralık 1923).

²⁵³ Murat Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası (Hilafetin Sonu)*, I. Cilt, Kastaş Yayınları, 1993, İstanbul, s. 76.

Karar açıklamasında, Ağa Han ve Emir Ali'nin yazmış olduğu mektubun içeriği ile İstanbul basınına bilerek gönderilmesi olayının doğrudan saltanatın kaldırılması kararına karşı bir muhalefet hareketi olduğuna, bu yüzden mektubun yayınlanmasında gazetecilerin işlediği suçun sabit olduğu fikrinde mutabık kalındığına, mektup yazarları Ağa Han ve Emir Ali adındaki şahısların toplumda Türkiye lehine yazılar kaleme alan şahıslar olarak bilinmelerinden dolayı gazetecilerin mektubun içeriğinde art niyetli bir kastın olabileceğini akıllarına getirmediklerine, gazete sahipleri ve mesul müdürlerinin mektubun kendilerine hangi yolla ve amaçla gönderildiği hususunda detaylı bir bilgiye haiz olmadıklarının tespit edildiğine, gazetecilerin kötü bir maksatla mektubu yayınlamadıklarına, mektubu belge olarak değerlendirmelerinden dolayı gazetelerinde bastıklarına değinildikten sonra tevkif edilen gazetecilerin tamamına beraat kararı verildiği ifade edildi.²⁵⁴ Tutuklu tüm gazetecilerin beraat kararıyla sonuçlanan Gazeteciler Davasıyla birlikte cumhuriyet rejiminin karşılaştığı ilk mühim ve kritik sınav bu şekilde atlatıldı.

İstanbul'daki Gazeteciler Davası sonuçlandıktan bir ay sonra Mustafa Kemal ile yargılanan gazeteciler 4 Şubat'ta İzmir'de görüşme yaptılar. Yapılan görüşme sonrası İstanbul basınının cumhuriyet rejimine ve yönetime karşı takındıkları muhalif tutumda kesin bir yumuşama görüldü. Bu hususta rejime ve yönetime karşı kesin muhalif tavrını sürdüren Velid Ebüzziya, İzmir görüşmesi sonrasında da muhalif tavrını sürdürmeye devam etti.²⁵⁵

İstanbul basını ile İzmir Göztepe'de yapılan görüşmenin ana konusu cumhuriyet rejimine ve yapılacak inkılaplara karşı muhalif basının desteği kazanmaktı. İzmir görüşmesi sonrası yaklaşık sekiz ay süreyle İstanbul basını Mustafa Kemal'in isteğine uydu. Lakin 17 Kasım 1924'te meclis içerisindeki muhalif İkinci Grup'un siyasi olarak firkalaşarak TCF'yi kurması sonrası fırka, İstanbul basınından destek görmeye başladı. Fırka programında yer alan altıncı madde ile TCF, öteden beri hilafet taraftarı olan ve 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılışı ile yeni rejime karşı muhalif hislerini daha kesin bir şekilde perçinleyen İstanbul basınının desteğini görmekte gecikmedi. Tanin, TCF'nin kuruluşunu "*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen teşekkül etti.*" başlığıyla duyurdu.²⁵⁶ Partinin altıncı maddesinde "*Fırka, efkâr ve itikadat-ı diniyyeye*

²⁵⁴ TBMM, *İstanbul İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, II. Cilt, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2015, Ankara, ss. 19-25.

²⁵⁵ Akyürekli, *age.*, s. 110.

²⁵⁶ *Tanin*, 18 Teşrînisânî 1924 (18 Kasım 1924).

hürmetkardır.” denilmekteydi. Fırkanın dini inançlara saygılı olduğunu özellikle bir madde ile belirtmesi kuruluşu bir yıl bile olmamış genç cumhuriyet için büyük tehlike teşkil ediyordu. Hilafet makamı kaldırılmasına rağmen Anadolu’nun dört bir yanı halen halifeye büyük sadakatle bağlıydı. Bunun sonucu olarak yeni partinin dini inanca saygılı olduğunu belirtmesi halifeye bağlı olan eski rejim taraftarlarının tutunabileceği bir siyasi oluşum olarak görülmesine neden oluyordu.

İşte bu şartlar altında Hüseyin Cahit Bey’in (Yalçın) gazetesi Tanin adeta TCF’nin resmi yayın organı gibi çalışıyor ve hükümete sert eleştiriler yöneltiyordu. 13 Nisan 1925’te TCF’nin İstanbul’daki şubesinde polisler arama yaptı.²⁵⁷ Polislerin bir gece önce yaptığı bu arama Tanin gazetesinde sert bir dille eleştirilerek polisin yaptığı aramayı “baskına” benzetti. Tanin’in bu benzetmesi üzerine mahkeme kararıyla bu sefer de Tanin’in binası arandı. Arama sonunda önce Baha Bey, Kadri Bey, mesul müdür Muammer Bey daha sonra ise Hüseyin Cahit Bey tevkif edilerek Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmalarına başlandı. Tanin gazetesi yaşanan olayların üzerine 16 Nisan günü kapatıldı.²⁵⁸ 27 Nisan günü de Hüseyin Cahit Bey’in duruşması başladı.²⁵⁹

Ankara İstiklal Mahkemesi’nde Tanin davası görülürken 28 Nisan günü Resimli Hafta adındaki bir dergide “İdama mahkum olan insanlar bile bile ölüme nasıl giderler” başlığını taşıyan bir yazı çıktı.²⁶⁰ Yazının yayınlanmasının ardından ordunun önemli şahıslarına ve hükümete hakaret ile askerinin firara teşvik edilmesi suçlamalarından dolayı mesul müdür Zekeriya Bey ve yazıyı kaleme alan Cevat Şakir Bey hakkında tutuklanma ve Ankara İstiklal Mahkemesi’ne gönderilme kararı çıktı.²⁶¹ Cevat Şakir Bey, önce Üsküdar Karakolu’na getirildi. Orada bir gün nezarete kaldıktan sonra bu sefer Haydarpaşa Tren Garı’na dört polis memuru eşliğinde getirildi ve Zekeriya Bey ile birlikte trene bindirilerek Ankara İstiklal Mahkemesi’nce yargılanmak üzere Ankara’ya gönderildi.²⁶² Zekeriya Bey ile Cevat Şakir Bey duruşmalarında yazının yayınlanmasında kötü bir niyet taşımadıklarını belirtti. Fakat mahkeme ülkenin içerisinde bulunduğu şartları göz önüne aldı ve Ceza Kanunu’nun altmışıncı maddesi gereği Zekeriya Bey’e üç

²⁵⁷ Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 126.

²⁵⁸ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.22.15.1.

²⁵⁹ Aybars, *age.*, ss. 397-398.

²⁶⁰ Tunçay, *age.*, s. 146.

²⁶¹ Bu davada kaleme aldığı yazıdan dolayı üç sene sürgün cezasına çarptırılan Cevat Şakir Kabaağaçlı için İstiklal Mahkemesinin tarafından verilen karar ceza yerine ödül oldu. Sürgün cezasını çekmek için Bodrum’a gönderilen Cevat Şakir Bey burada tüm ülkece tanınan bir yazar oldu.

²⁶² Halikarnas Balıkcısı, *Mavi Sürgün*, Bilgi Yayınevi, 5.Baskı, İstanbul, 1983, ss. 59-67.

yıl kalebentlik, Cevat Şakir Bey'e ise üç yıl sürgün cezası verdi. Zekeriya Bey'in cezasını Sinop'ta, Cevat Bey'in ise cezasını Bodrum'da çekmesi kararlaştırıldı.

Hüseyin Cahit Bey'in duruşmasının devamında mahkeme başkanının yazı ile ilgili sorusuna Hüseyin Cahit Bey, kendisinin de "baskın" başlıklı yazıyı vatandaşlar gibi ertesi gün okuduğunu ve bu yüzden sorumlu tutulamayacağını belirtti. Mahkeme başkanı bunun üzerine Hüseyin Cahit Bey'e geçmişte Takrir-i Sükûn Kanunu zamanında da İsmet Paşa'yı ve hükümeti sert şekilde eleştiren yazılar yazdığını hatırlattı. Hüseyin Cahit Bey'in haricinde sorgusu yapılanlardan Nurettin Bey, gazetede mezkûr başlıklı yazıyı kendisinin kaleme aldığını, Muammer Bey ise yazının kendi bilgisi haricinde gazetede yayımlandığını söyledi.²⁶³ Savcı iddianamesini 5 Mayıs'ta okudu. İddianamede TCF binasında yapılan aramanın yasalara uygun bir şekilde tatbik edildiği fakat Tanin'in aramayı yasadışı bir olaymış gibi göstererek kamuoyunu tahrik etmeyi amaçladığı belirtildi.²⁶⁴

Hüseyin Cahit Bey'in 7 Mayıs'taki savunmasında cumhuriyetçi, demokratik ve modernleşme taraftarı olduğu belirterek kendisinin hükümet politikası aleyhinde olamayacağını, çünkü hükümetin de cumhuriyetçi, demokratik ve modernleşme taraftarı olduğunu belirtti. Konuşmasının devamında mahkeme başkanının belirttiği yazıların yazılmasının üzerinden üç aydan fazla zaman geçmesinden dolayı Basın Kanunu'nun 32. maddesi gereğince zaman aşımına uğramış olduğunu bunun yanında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun geçmişe yönelik faaliyetler için yürürlüğe konulamayacağını belirtti. Duruşmaların tamamlanmasının ardından Ankara İstiklal Mahkemesi kararını açıkladı. Hüseyin Cahit Bey ömür boyu sürgün cezasına çarptırılarak cezasını çekmesi için Çorum'a gönderildi. Diğer sanıklardan mesul müdür Muammer Bey ve Nuri Bey iki sene hapsine, Bahattin Bey ile Kadri Bey'in ise beraatına karar verildi.²⁶⁵

Hüseyin Cahit Bey her ne kadar ömür boyu sürgün cezası olsa da cezasını çekmek için Çorum'a geldiğinde halk tarafından tabiri caizse kendisine saygıda kusur edilmedi. Kalacak yer sağlanması, yiyecek temini, eşya alımı gibi her türlü alanda kendisine kolaylık sağlandı. Hatta bir süre sonra ailesini de yanına aldırtdı. Bu konuda yetkililerden de kolaylık gördü.²⁶⁶

²⁶³ Aybars, *age.*, ss. 399-400.

²⁶⁴ Aybars, *age.*, ss. 400-401.

²⁶⁵ Aybars, *age.*, ss. 401-403

²⁶⁶ 14 Şubat 2019 tarihinde İstiklal Mahkemeleri üzerine Ergün Aybars ile gerçekleştirilen sözlü mülakat.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin yaptığı gazeteciler davasına bakıldığında küçük bir eleştirinin bile hükümet kanadında sert tepkiyle karşılandığı gözükmektedir. Böylesine bir dava için adli mahkemeler yerine İstiklal Mahkemesi'nin tercih edilmesi daha önceki dönemlerde gazetecilerden istenilen rejime karşı muhalif tutumlardan vazgeçilmesi isteğinin hükümet nezdinde halen devam ettiğinin göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Hükümet her ne kadar önce İstanbul daha sonra da Ankara yargılamaları ile basına gözdağı vermeyi ve bu yolla rejime karşı basın yoluyla işlenen saldırıların önüne geçmeye çalışmışsa da İstanbul basını muhalif tutumundan hiçbir şekilde vazgeçmemiştir.

Muhalif basın haricinde çeşitli görüşlere sahip gazete ve dergilerin sahipleri de İstiklal Mahkemesi'ne verildi. 13 Mayıs 1925 tarihinde Bursa'da yayımlanan Yoldaş gazetesinin yayını Komünist faaliyetlerde bulunduğu için durduruldu. Sorumlu müdür ile gazete sahibi İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.²⁶⁷ Yurt dışı ile bağlantıları olduğu tespit edilen zararlı içeriğe sahip gazeteler de ya kapatıldı ya da yurtiçine sokulması yasaklandı. 24 Mayıs 1925'te Rumca basılan Polinya gazetesinin yayını durduruldu ve mesul müdürü İstiklal Mahkemesi'ne verildi.²⁶⁸ Yine aynı gün 24 Mayıs'ta İstanbul'da basılan Resimli Ay dergisinde kanuna aykırı bir şekilde yayın yapan Safaeddin Rıza ve derginin sahibi İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.²⁶⁹

Ankara yargılamalarının kararları daha yeni verilmiş ve henüz yargılamaların üzerinden 4-5 ay kadar bir süre geçmiş iken bu kez de Şeyh Sait İsyanı ile bağlantıları oldukları iddia edilen gazeteciler İsyana Bölgesi İstiklal Mahkemesi tarafından yargılandı. İsyana Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına neden olan olay Şeyh Sait İsyanı sonrasında isyana katılanlar mahkeme tarafından yargılanmaya başlandı. Mahkemede özellikle isyanın lideri olan Şeyh Sait'in verdiği ifade çok önemli bilgileri barındırıyordu. Bu ifadelerden birinde Şeyh Sait ayaklanmada kendilerini isyana teşvik eden bazı gazetelerin de rolü olduğunu belirtti. Bunun üzerine mahkeme başkanı Mazhar Müfit Bey, Şeyh Sait'in bahsettiği kendilerini isyana kışkırtıcı yazılar yazan ve bu yolla Şeyh Sait ve arkadaşlarını yönlendiren gazeteler hakkında tahkikat yapılmasını istedi. Şeyh

²⁶⁷ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.29.12.1.

²⁶⁸ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.30.20.1.

²⁶⁹ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.31.11.1.

Sait ve arkadaşları ifadesinde hangi gazetelerin kendilerini isyana kışkırttığını da açıkça belirtti. Bu gazeteler Tevhid-i Efkâr, Toksöz, Sebilürreşat ve Son Telgraf idi.²⁷⁰

Şeyh Sait ve arkadaşları kendilerine tesir eden gazetelerin isimleri vermişlerdi lakin hangi sayılarında bu tür kışkırtıcı yazıların olduğu konusu belirsizliğini hala koruyordu. Bu durumu açıklığa kavuşturmak da kolay değildi. Bu sebeple 7 Haziran 1925 tarihinde İstiklal Mahkemesi mezkûr gazetelerin sorumlularından Eşref Edip Bey, Sadri Ethem Bey, Velid Ebüzziya Bey²⁷¹, Fevzi Lütfi Bey ve Abdülkadir Kemali Beylerin tevkif edilerek yargılanmalarına ve Tevhid-i Efkâr, Toksöz, Sebilürreşat, Son Telgraf, Vatan, İleri, İstiklal ve Tanin gazetelerinin 1924 Ocak ayından yargılamanın başladığı ana kadar yayınlanan sayılarının incelenmek amacıyla getirilmesine karar verdi.²⁷²

Mahkemenin isteği hemen uygulandı. Sadri Ethem, Eşref Edip, Abdülkadir Kemali ve Velid Ebüzziya tutuklanarak Diyarbakır'a sevk edildiler.²⁷³ Diyarbakır'a getirilmiş olan gazeteciler diğer sanıklarla birlikte yargılanabilmeleri için toplu olarak bu sefer Elazığ'a gönderildiler.²⁷⁴ Bir süre sonra mahkeme heyeti ikinci bir karar ile Suphi Nuri Bey, İsmail Müştak Bey, Şükrü Esmir Bey ve Ahmet Emin Bey hakkında da sanık olarak yargılanmak üzere Elazığ'a gönderilmeleri kararını verdi.²⁷⁵ 11 Ağustos günü Vatan gazetesinin kapatılmasına karar verildi ve Ahmet Emin Bey ile birlikte Ahmet Şükrü Bey tutuklanarak diğer sanık gazetecilerin gönderildiği Elazığ'a yollandı.²⁷⁶ Böylelikle daha önceki aşamalarda haklarında tutuklama kararı verilip Elazığ'a yollanan gazetecilerin tamamının Elazığ'a ulaşması sonucunda yargılamalar başladı.

Sanık gazeteciler mahkeme tarafından basın özgürlüğünü kötüye kullanarak doğudaki isyancıları kasıt olmaksızın etkilemenin neticesinde devletin iç güvenliğini ihlal etmekle suçlandı. Elazığ'da duruşmalar devam ederken sanıklar Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e müracaat ederek affedilmelerini istedi. Yapılan duruşmalar sonucunda adı geçen gazetecilerin yazılarını suç işlemek kastıyla yazmadıkları anlaşıldığından haklarında

²⁷⁰ Örguevren, *age.*, ss. 247-251.

²⁷¹ Hatırlanacağı gibi kendisi 1923'teki İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde de yargılanmış ve beraat etmişti.

²⁷² Örguevren, *age.*, s. 281.

²⁷³ Eşref Edib, *İstiklal Mahkemelerinde -Sebilürreşad'ın Romanı-*, Beyan Yayınları, Haz. Fahrettin Gün, İstanbul, 2002, ss. 71-75.

²⁷⁴ Edib, *age.*, s. 80.

²⁷⁵ Örguevren, *age.*, 281-282. ; Edib, *age.*, s. 87.

²⁷⁶ Aybars, *age.*, s. 360.

beraat kararı verildi. Yalnız Abdülkadir Kemali Bey'in yargılaması Ankara İstiklal Mahkemesine sevk edildi.²⁷⁷

İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesinde görülen Gazeteciler Davası, sanıkların²⁷⁸ ve mahkeme üyelerinin anılarına²⁷⁹ bakıldığında tutuklanan gazetecilerin gerçek anlamda bir suç işlemedikleri kolayca belli olmaktadır. Gazetecilerin nezarethane yerine köşkte kalmaları, mahkeme üyeleriyle yakın ilişkide bulunmaları ve birlikte sohbet edip yemek ziyafetine katılmalarında da anlaşılacağı gibi yapılan yargılamanın amacı daha önceleri İzmit ve İzmir'de gazetecilerden cumhuriyet rejimine karşı muhalif tutumlarına son verilmelerinin istenmesi ile aynı idi.

Bu yargılamalar ile birlikte muhalif basın iki kez toplantı (İzmit ve İzmir) üç kez de İstiklal Mahkemesi yargılaması olmak üzere (İstanbul, Ankara ve İsyan Bölgesi) toplamda beş kez değişik yollarla ikaz edilerek cumhuriyet rejimine karşı takındıkları muhalif tutumdan vazgeçmeleri istendi ve bir bakıma basına gözdağı verildi.

Basının kontrol altına alınması süreci Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 4 Mart 1925 tarihinde kabul edilip yürürlüğe girmesiyle fiilen icraya dönüşmeye başlamıştı. Hükümetin yaptığı tahkikat sonucunda yaptıkları yayınlarla cumhuriyet rejimine yönelik tehlikeli yayınlar yaptığı tespit edilen gazete ve dergiler içerisinde İstanbul'da yayın yapanlarından Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve İstiklal gazeteleri ile Sebilürşerat, Aydınlık ve Orak-Çekiç dergileri, Adana'da yayın yapan Sayha gazetesi 5 Mart'ta İsmet Paşa hükümeti tarafından Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine uyarınca kapatıldı.²⁸⁰ 9 Mart'ta yurdun çeşitli bölgelerinde dört gazete daha Takrir-i Sükûn Kanun'u gereğince kapatılmıştır. Bunlar İzmir'de yayınlanan Saday-ı Hak gazetesi, İstanbul'da yayın yapan Presse du Soir gazetesi ve Trabzon'da basılan Kahkaha gazetesi ile İstikbal gazetesidir.²⁸¹

28 Kasım 1925'te İsyan Bölgesi (Şark) İstiklal Mahkemesi tarafından kapatılan Vatan gazetesinin yerine faaliyete geçen ve aynı politikayı izleyen Millet gazetesi de kapatıldı.²⁸² Böylelikle hükümet Takrir-i Sükûn Kanunu'nun gücünü de arkasına alarak halkın dini duygularını sömüren, cumhuriyet karşıtlığını prensip haline getiren ve

²⁷⁷ Aybars, *age.*, ss. 362-364.

²⁷⁸ Fergan, *age.*, ss. 85-87

²⁷⁹ Örgüvren, *age.*, s. 282.

²⁸⁰ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.12.12.1.

²⁸¹ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt: 2, Pera Turizm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 994.

²⁸² BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 86.566.14.1.

Bolşeviklik propagandası yapan gazete ve dergileri cumhuriyetin istikbalini korumak misyonu gereğince kapattı.

2.4.2 Muhalefetin Dizginlenmesi Hamleleri

Cumhuriyetin ilanından sonraki sürece baktığımızda ilk sistemli muhalefetin TCF ile ortaya çıktığı görülmektedir. Siyasi muhalefetin dizginlenmesi hamlelerinin de temel olarak TCF ile mücadele kapsamında yapıldığı ve bu hususta İstiklal Mahkemeleri'nin İsmet Paşa Hükümeti tarafından muhalefeti dizginlemeye yönelik çalışmalarda, özellikle de TCF'nin kapatılmasında araç olarak kullanıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. TCF'nin kapatılma sürecine geçmeden önce partinin kuruluşuna zemin hazırlayan olaylara kronolojik olarak değinmek partinin kapatılması olayının neden muhalefetin dizginlenmesi hareketi olarak algılanması gerektiğini daha anlaşılır kılacaktır.

29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilan edilmesi TCF'nin kuruluşuna zemin hazırlayan en önemli gelişme oldu. Cumhuriyetin ilan edildiği sıralarda muhalefetin başlıca simaları olan Rauf, Refet, Ali Fuat ve Kazım Karabekir hâlihazırda Ankara dışında bulunuyorlardı. Daha sonları Rauf, Refet, Ali Fuat ve Kazım Karabekir'in şiddetli sitemlerine de mevzu olacak konu cumhuriyet gibi önemli bir gelişmede kendilerine neden haber verilmediği ve danışılmadığı hususunda idi. Yine adı geçen paşalar sonraki yıllarda verdikleri beyanlarda cumhuriyet rejimine değil yalnızca cumhuriyet ilan edilmiş biçimindeki "oldubitti tarzına" karşı çıktıklarını ifade ediyorlardı. Tabii bir sonuç olarak bu habersizlik ve oldubitti üzerine muhalefet çatlağı da oluşmaya başladı. İlk tepki Rauf Bey'den geldi. Öteden beri muhalifliği ile bilinen ve 13 Ekim'de de başkentlik statüsünü kaybeden İstanbul'da Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinden Ahmet Emin'e ve Velid Ebüzziya'ya konuşan Rauf Bey, açıklamaları ile muhalif İstanbul basınına kaçırılmayacak bir propaganda olanağı sundu.

Vatan gazetesi Rauf Bey'in açıklamalarını²⁸³ "*Sabık Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'le mühim bir mülakat. Rauf Bey son vaziyet hakkında fikirlerini, cumhuriyet hakkında mütalaasını ve Hâkimiyet-i Milliyeden ne anladığını bir muharririmize anlatıyor.*" başlığıyla okuyucularına duyurdu. Rauf Bey'in cumhuriyetin ilanı ile ilgili gelişmeler sıcaklığını koruyorken yaptığı bu açıklama oldukça talihsizdi. Nihayetinde Rauf Bey de bir Halk Fırkası mensubuydu. Halk Fırkası'nın ilan ettirdiği cumhuriyet hakkında partisiyle görüş birliği sergilemesi ya da en azından cumhuriyete geçiş yolu

²⁸³ *Vatan*, 1 Teşrinisânî 1339 (1 Kasım 1923).

hakkında hafif bir tepki vermesi daha yerinde olurdu. Sonuç olarak, Rauf Bey'in İstanbul'da yaptığı açıklamalar kendisiyle birlikte diğer parti içi muhaliflerinin Halk Fırkası'ndan kopuşu ve yaklaşık bir yıl sonra kurulacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu sürecini başlattı.

Rauf Bey'in açıklamaları sonrası Ankara'da Halk Fırkası grubunda fırtınalar koptu. Meclis grubunda yapılan toplantıdan sonra Rauf Bey'den Ankara'ya dönerek gazetelere verdiği beyan hakkında açıklama yapması istendi. Kalamış'taki misafir köşkünde kalan Rauf Bey'i Ankara'ya hareketinden önce Ali Fuat Paşa ziyaret etti ve İstanbul beyanından dolayı Ankara'da kendisi hakkında yapılan şiddetli eleştiriler hakkında bilgi verdi. Rauf Bey de bu hususta Ankara'ya döner dönmez ilk iş olarak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'le görüşeceğini ve konuya açıklık getireceğini söyledi. Ertesi gün Rauf Bey'i Haydarpaşa Tren Garı'ndan Ankara'ya yolcu edenler arasında Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa'nın haricinde birkaç bahriyeli ve tıbbiyeli şahıs, esnaf ve amele cemiyeti temsilcileri ile halife Abdülmecit Efendi'nin yaveri de vardı.²⁸⁴

Rauf Bey, Ankara'ya döner dönmez 22 Kasım'da Halk Fırkası grubunda konuyla alakalı bir toplantı yapıldı. Toplantıda Rauf Bey halifeyi ziyaret etmesini eleştirenlere karşı halifenin TBMM tarafından seçilmiş meşru biri olduğunu, halife mevkisine sahip biri eğer kendisini görüşmeye davet ederse kendisinin bu davete icap etmesinin dinen ve ahlaken bir vazife olduğunu, ziyaret etmesinde yanlış bir şey olmadığını hatta halife bir kez daha davet ederse yine ziyaret edeceğini belirtti. Rauf Bey'in sert açıklamaları ve hilafet makamına gösterdiği sadakati dillendirmesi bazı hilafetperver mebuslar tarafından alkışlandı.²⁸⁵

18 Şubat 1924'te Kazım Karabekir Paşa, tıpkı Rauf Bey gibi halifeye nezaket ziyaretinde bulundu. Bu sıralarda İstanbul İstiklal Mahkemesi'ndeki Gazeteciler Davası da sonuçlanmış durumdaydı. Dava sonrası halifenin konumu üzerine tartışmalar alevlenmişken Kazım Karabekir'in bu davranışı sonrasında kamuoyunda Kazım Karabekir ve Rauf Bey'in başında bulunacağı bir muhalefet partisinin kurulacağı söylentileri sıklıkla dillendirilmeye başlandı. Rauf Bey'in halifeyi ziyareti, Ağa Han ve Emir Ali'nin hilafet makamının güçlendirilmesine yönelik mektupları ve son olarak Kazım Karabekir'in de halifeyi ziyaret etmesi üzerine muhalefetin sığınabileceği son

²⁸⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, Temel Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, ss. 441-444.

²⁸⁵ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Cilt: 2, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 138-141

liman olarak gözüken ve gelecekte rejim için tehlike oluşturabilecek olan hilafet makamı 3 Mart 1924'te kaldırıldı ve Osmanoğlu hanedanı üyeleri sınır dışı edildi.

1924 yılının Temmuz ayında yurtdışında bulunan Rauf Bey ülkeye döndü ve döner dönmez eski İttihatçılardan Rahmi Bey'i²⁸⁶ ziyaret etti. Rauf Bey'in İttihatçı Rahmi Bey ile görüşmesi kurulacağı söylentileri çıkan muhalefet partisinin İttihatçıların da desteğini alacağı şeklinde yorumlandı. Böyle bir durumda muhalefet partisinin kurulması yolunda ilk belirtiler de su yüzüne çıkmaya başladı. İzmir'in kurtuluşu kutlamalarının yıldönümü olan 9 Eylül 1924'te Rauf Bey'in annesinin Karşıyaka'daki evinde bir araya gelen Rauf, Ali Fuat ve Kazım Karabekir muhalefet partisinin kurulması yolunda ilk adımları attılar. İstanbul'da Rauf Bey'in Şişli'deki evinde yapılan ikinci bir toplantıyla da partinin kurulması konusu nihai olarak kararlaştırılarak bazı kararlar alındı.²⁸⁷

Son Telgraf gazetesinde Rauf Bey'in genel başkanlığını, İsmail Bey'in (Canbolat) ise genel sekreterlik görevini üstleneceği bir fırkanın kurulacağı haberi çıktı.²⁸⁸ 20 Ekim'de Esat Efendi meclise Lozan Antlaşması maddeleri uyarınca Yunanistan ile görüşülmeye başlanan mübadele konusu hakkında soru önergeleri sundu.²⁸⁹ 26 Ekim'de Kazım Karabekir Paşa ordu müfettişliğinden istifa ederek mecliste mebusluk vazifesini yerine getireceğini belirtti. Kazım Karabekir'in istifasından sonra Fevzi Paşa ile görüşen Ali Fuat Paşa da 30 Ekim'de istifa etti. Paşaların askerlikten istifa ederek mebuslukta aktif rol almaları Mustafa Kemal tarafından komplo olarak nitelendirildi.²⁹⁰ 8 Kasım'da Feridun Fikri Bey meclise nüfus mübadelesi sırasında bazı politikacıların yolsuzluk yapıp yapmadığının araştırılması amacıyla bir önerge verdi. Bu önergeden sonra parti içi muhalefet tamamen gün yüzüne çıkınca Rauf Bey ile arkadaşları Halk Fırkası'ndan istifa etti.²⁹¹ 17 Kasım 1924 tarihinde de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen Kazım Karabekir'in genel başkanlığında kuruldu.

TCF resmi olarak kurulduktan sonra meclisteki temsilcileri aracılığıyla kısıtlı muhalefet yapmaya çalıştıysa da sayıca az olmasının dezavantajıyla fazla bir etki gösteremedi. TCF'nin mecliste muhalefet yapmasının önündeki en büyük engel ise kuruluşundan dört ay sonra 4 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ve

²⁸⁶ Rahmi Bey ya da soyadı kanunundan sonra Rahmi Arslan, Çerkez Ethem tarafından fidye için 9 yaşındaki çocuğu kaçırılmasıyla hatırlanan İttihatçı İzmir Valisi.

²⁸⁷ Cebesoy, *Siyasi ...*, *age.*, ss. 494-496.

²⁸⁸ *Son Telgraf*, 6 Teşrinievvel 1924 (6 Ekim 1924).

²⁸⁹ Zürcher, *age.*, ss. 69-71.

²⁹⁰ Atatürk, *age.*, ss. 576-577.

²⁹¹ Zürcher, *age.*, ss. 77-78.

Ankara İstiklal Mahkemesi oldu. Özellikle Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine nazaran TCF mebuslarının yapacağı her türlü faaliyet hükümet nezdinde zararlı olarak addedilebilir ve cezalandırılmaları için Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderilebilirlerdi. TCF mebusları şüphesiz Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesindeki ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kuruluşundaki asıl amacın Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek her türlü muhalefetin dizginlenmesi olduğunun farkındaydı. Bu farkındalık sonucu olacak ki TCF mebusları hem Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine hem de Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kuruluşuna şiddetle karşı çıktı. Fakat burada yeri gelmişken TCF mebuslarının kararlarını ikiye ayırarak değerlendirmek gerekir. TCF mebuslarının karşı çıktıkları husus Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesiyle hükümete her türlü muhalefeti dizginleme olanağının verilmesi ve bu olanağın İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla kullanılması ihtimalidir. Kazım Karabekir de bu tehlikeye dikkat çekmek üzere söz aldığı mecliste; hükümetin isyan bölgesinde yapacağı her türlü kanuni teşebbüse destek verdiklerini fakat isyan hadisesiyle milletin hukukunu bertaraf etmeye yönelik eylemlere taraftar olmadıklarını, bu sebeple mezkûr madde kabul edilirse milletin sesinin kısılacağını belirtti.²⁹² TCF mebusları böylelikle ülke için kötü sonuçlar doğurabilecek yanlış bir yetkilendirmenin önüne baştan geçmeye çalışmıştır. Öbür türlü meclisteki duruma bakıldığında Kazım Karabekir'in ifade ettiği gibi TCF mebusları doğudaki Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması ve İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin (Askeri Harekât Bölgesi İstiklal Mahkemesi) kurulması konularında hükümete tam destek vermiştir. Kazım Karabekir'in TCF şubelerine gönderdiği "*Genç hadise-i isyaniyesinin din perdesi altında milli vahdeti ve Cumhuriyet esasatı hedm ve tahrîb için bir zümre-i kalile tarafından ihdas edilmiş bir hareket-i irticakarane olduğu anlaşılmıştır. Vatanın selametine kast eden bu nevi hareketin mürettiblerini ve bunlara iltihak edenleri şiddetle tel'in ettiğimizden asileri telkin için icabında en kuvvetli surette hükümete müzakeret edilmesi Urfa ve Siverek ve Mardin şubelerimize bildirilmiştir. Efendim. 26 / 2 / 1341 Kazım Karabekir*"²⁹³ içerikli telgraf Kazım Karabekir'in başkanlığındaki TCF'nin isyana bakışını açık bir şekilde göstermektedir.

Şeyh Sait İsyanı'nın çıkmasına müteakip isyanın bastırılmasında aldığı önlemlerle yetersiz kalan Fethi Bey Hükümeti yerine İsmet Paşa Hükümeti'nin kurulduğunu, aynı gün içerisinde Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edildiğini ve biri isyan bölgesinde diğeri

²⁹² TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 15, s. 134.

²⁹³ Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkipverer Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 476. (Belgeler kısmı, belge no: VIII)

de Ankara'da kurulmak üzere iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulması kararının alındığından daha önceden bahsedilmişti. Yargılamalara geçilmeden önce yeri gelmişken baştan ifade edilmelidir ki TCF adından da anlaşılacağı gibi cumhuriyet rejimini teşkilatı ve üyeleriyle birlikte benimsemiş bir partidir. İstiklal Mahkemeleri, TCF'yi cumhuriyet rejimine karşı eylemlere giriştiği için değil, dine olan açık desteğinin²⁹⁴ isyancılar tarafından suiistimal edilerek isyana dönüşmesindeki etkisinden dolayı yargılamıştır. Hem Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hem de İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin yargılamaları ve duruşma safhalarını incelendiğinde ve TCF yöneticilerinden Kazım Karabekir, Rauf Orbay ile Ali Fuat Cebesoy'un söylemlerine bakıldığında partinin ve yönetim kadrosunun cumhuriyet rejiminin aleyhine olduklarını ispat edecek somut vesika yoktur.

TCF ile İstiklal Mahkemeleri arasındaki ilk ilişki fırkanın İstanbul Beykoz Şubesi aracılığıyla olmuştur. TCF Beykoz Şubesi üyeleri Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından hükümet aleyhine propaganda yapmak ve dini siyasi amaçlar doğrultusunda kullanarak siyasete malzeme etmek suçlarıyla yargılanmıştır. Bu hususta yetkili makamlara ilk olarak Salih Paşo ve Resul Hoca adında iki şahsın faaliyetleri ihbar edilmiştir.²⁹⁵ İhbarda mezkûr şahısların buldukları bölgelerde hükümetin aleyhine ve halkın dinin duygularını sömürecek şekilde hükümetin ezan ve Kuran okunmasını engellediğine dair sözler söyledikleri belirtilmiştir. Bunun üzerine şahıslar adına hazırlanan rapor önce Vilayete (Valilik) daha sonra Dahiliye Vekaleti'ne (İçişleri Bakanlığı) gönderilmiş, Vekalet tarafından da Heyet-i Vekile'ye (Bakanlar Kurulu) intikal ettirilmiştir. Konuyla alakalı olarak çıkartılan kararname ile de mezkûr kişilerin tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmeleri karara bağlanmıştır.²⁹⁶

TCF üyelerinin bu tür suçlara karıştıklarının ihbar edilmesinin yanında TCF aleyhine yönelik kasıtlı bir propagandanın da yapılmaya başlandığı belgelere geçmiştir. Partileri adına yapılan kötü propagandalar ve saldırılar karşısında TCF Merkezi konuyla ilgili olarak hükümeti bilgilendirmeyi ihmal etmemiştir. TCF aleyhine kasıtlı olarak yapılan bu tür propaganda ve yayınların iktidarı destekleyen basın aracılığıyla²⁹⁷ özellikle de Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet gazeteleri tarafından TCF'nin dini temel olarak

²⁹⁴ TCF programı 6. madde.

²⁹⁵ TCF'nin İstanbul temsilcisi Kara Vasıf (eski İttihatçı, Karakol Cemiyeti'nin kurucusu) Salih Paşo'nun Beykoz şubesi üyesi olduğunu fakat Resul Hoca'nın fırka ile ilişkisi bulunmadığı ifade etmiştir.

²⁹⁶ Yeşil, *age.*, ss. 321-325.

²⁹⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mayıs 1925.

siyaset yapan cumhuriyet karşıtı bir partiymiş gibi gösterildiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesi halihazırda hükümetin yarı resmi yayın organı olarak faaliyet gösteriyordu. İstanbul'da ise Cumhuriyet gazetesi cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte hükümete yakın bir çizgi izleyerek iktidarın İstanbul'daki yayın organı kimliğini üstlendi. Bu iki gazetenin TCF kurulduktan sonra yaptıkları yayınlarda TCF aleyhine yaptıkları yayınlar dikkati çekmektedir.²⁹⁸

Salih Paşo ve Resul Hoca hakkında düzenlenen dosyanın İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmesiyle birlikte 17 Mart 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi, TCF Beykoz Şubesi üyelerini hükümet aleyhine propaganda yapmak ve dini siyasi amaçlar doğrultusunda kullanarak siyasete malzeme etmek suçlarıyla yargılamaya başladı. İlk duruşmadan başlayarak sanıklardan Salih Paşo hakkındaki iddiaları reddetti ve aksine harp zamanı köylerine gelen Kuvay-ı Milliye birliklerine her türlü yardımı yaptığını bu sebeple kendisinin devlet veya hükümet aleyhine propaganda yapacak bir kişi olmadığına yönelik savunma yaptı. Resul Hoca ise mevcut hükümet ve cumhuriyet aleyhinde konuşmalar yapmadığını, siyasi konulara girmediğini belirtti. Bu sırada Kâmil Efendi adındaki yeni bir sanığın da aynı suçtan yargılanacak olmasından dolayı dava dosyası Salih Paşo ve Resul Hoca dosyasıyla birleştirildi. Kâmil Efendi ifadesinde kendisine atılan suçlamaları kabul etmezken kendisini ihbar edenlerle husumeti bulunmasından dolayı ihbar edildiğini söyledi. Fakat Ziya Çavuş adındaki bir şahit ifadesinde Kâmil Bey'in ev toplantılarında TCF'nin kurulmasıyla birlikte din ve şariat uğruna çalışacaklarını söylediğini belirtince Kâmil Bey şahidin ifadesinin gerçeği yansıtmadığını ifade etti. TCF'ye üye olmasıyla alakalı ise TCF Beykoz Şubesi'nin yayınladığı Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması hususunda hükümete her türlü desteğin verilmesini konu edinen beyannameyi gördüğünü bu sebeple TCF'yi zararlı bir fırka olarak değerlendirmedini ve sonuçta bu fikirden yola çıkarak fırkaya üye olduğunu ifade etti.²⁹⁹

Dördüncü duruşmada yeniden söz alan şahit Ziya Çavuş bu sefer de Salih Paşo aleyhinde ifade vererek sanığın memleket aleyhine konuşmalarına şahit olduğunu hatta konuşmasının bir yerinde hükümetin okullardan Kuran'ı kaldırdığını, çocukların bu sebeple gavur olacağına dair sözler sarf ettiğini hatırladığını ifade etti. Salih Paşo kendisi aleyhine verilen ifadeyi de reddederek hepsinin yalan olduğunu, kendisinin siyasi konular hakkında konuşmaktan çekindiğini söyledi. Bundan sonra yapılan duruşmalarda da

²⁹⁸ Yeşil, *age.*, s. 328.

²⁹⁹ Yeşil, *age.*, ss. 329-335.

şahitlerin dinlenmesine devam edildi. Şahitlerin dinlenmesinden sonra İstiklal Mahkemesi 11 Nisan'da ara karar vererek TCF'nin İstanbul'daki tüm şubelerinde bulunan evraklara el konularak mahkemeye gönderilmesine, yine fırkaya ait şubelerdeki iktisadi türdeki belgelerin mahkemeye gönderilmesine ve bazı TCF Beykoz Şubesi yetkililerinin de ifadelerine başvurulmak üzere Ankara'ya çağrılmasına karar verdi. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin bu ara kararıyla birlikte yalnızca TCF Beykoz Şubesi'ne yönelik olan yargılama genişleyerek TCF'nin bütününe yönelik bir yargılamaya dönüştü.³⁰⁰

İstiklal Mahkemesi'nin ara kararından sonra 13 Nisan'da duruşmalar yeniden başladı. İlk olarak TCF Beykoz Şubesi yetkililerinin ifadeleri alındı. Mahkeme heyeti ifadeye çağrılanlara temel olarak TCF'ye nasıl katıldıklarına ve fırkaya üye olmaya nasıl karar verdiklerine yönelik sorular sordu. İfade verenlerden Nuri Bey, hem cumhuriyetçi hem de İslami kimliğe sahip olduğundan fırkaya yakınlık beslediğini ifade etti.³⁰¹ TCF Beykoz Şubesi yetkililerinin ifadeleri tamamlandıktan sonra Savcı Necip Ali Bey; Salih Paşo ile Kamil Efendi'nin Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi uyarınca cezalandırılmalarını, Nuri Bey'in Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ikinci maddesinin ikinci fıkrası uyarınca cezalandırılmasını, Resul Hoca ve Hüseyin Bey'in ise beraatına karar verilmesini mahkeme heyetinden istedi. 3 Mayıs günü mahkeme heyeti kararını okumak için mahkeme salonuna geldi ve sanıklar ayağa kalkarak kararı dinlemeye başladı. Karar sonucunda sanıklardan Salih Paşo on beş sene, Kâmil Efendi ömür boyu, Nuri Bey beş sene kürek cezasına çarptırıldı. Diğer sanıklardan Resul Hoca'nın tahliyesine ve memleketi Araç'ta zorunlu ikamet etmesine, Hüseyin Bey'in ise beraatına karar verildi.³⁰²

TCF İstanbul Beykoz Şubesi'nin Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılaması devam ederken TCF'ye yönelik bir yargılama da partinin Urfa Siverek Şubesi'ne yönelik yapılmıştır. Bu sefer yargılanan kişi partinin Urfa Siverek Şubesi Kâtibi Mehmet Fethi Bey'dir. Mehmet Fethi Bey yargılamasının önemi Şeyh Sait İsyanı'nın olduğu bir

³⁰⁰ Yeşil, *age.*, ss. 336-339.

³⁰¹ Nuri Bey'in TCF programının 6. maddesindeki "Fırka, efkâr ve itikad-ı diniyyeye hürmetkardır." cümlesinden partinin dini kimlik taşıdığına ve bunun yanında partinin isminde "cumhuriyet" kelimesinin geçmesinden dolayı da partinin aynı zamanda cumhuriyetçi olduğuna kanaat getirerek partiye üye olmuş olması muhtemeldir.

³⁰² Yeşil, *age.*, ss. 339-354.

dönemde parti ile isyan arasında bir ilişkinin olduğu imasına sebebiyet vermesi ve bu imadan dolayı TCF'nin kapatılmasıdır.

Fethi Bey'in yargılamasına sebep olacak polis soruşturmasına göz atıldığında tamamı 25 sayfadan oluşan belgelerde Fethi Bey'in hükümet aleyhine propaganda yapmak ve dini siyasi amaçlar doğrultusunda kullanarak siyasete malzeme etmekle suçlandığı gözükmektedir. Soruşturma evrakı haricinde mahkeme safhasında delil olarak nitelendirilen 15 belge de bulunmaktadır.³⁰³ 26/27 Nisan günü tutuklanan Fethi Bey'in duruşması 30 Nisan günü yapılmaya başlandı. Mahkeme heyeti ilk olarak Fethi Bey'in üzerinden çıkan bir hatıra defterinde yazılı olan birtakım eşya ve hayvan isimlerinin ne anlama geldiğini, şifre olup olmadığını sordu. Fethi Bey, yazılı şeylerin şifre olmadığını, gerçek anlamda eşya ve hayvanı nitelediğini, her birinin başka bir sıkıntıya çare olan şeyler olduğunu, işitip öğrendikçe de defterine kayıt ettiğini, art niyetli bir durumun olmadığını belirtince salondaki hâkim heyeti ve dinleyiciler Fethi Bey'in bu dürüst cevabına gülümsemekten kendilerini alamadılar.³⁰⁴ Böylelikle duruşma süreci oldukça neşeli ve pozitif bir ortamda başladı. Mahkeme süreci ilerledikçe duruşmalarda ciddileşmeye başladı.

Fethi Bey savunmasında ilk olarak Urfa'ya isyan başlamadan biraz evvel geldiğini, Urfa ve Siverek'te parti yetkililerinden Hasan Ağa ve Şeyh Eyüb'ün³⁰⁵ evinde misafir kaldığını, Siverek Şubesi'nin resmi açılışına az bir zaman kala hükümetin bu açılışı engellemeye çalıştığını, buna sebep olarak da Şeyh Eyüb'ün idam ile yargılanmış olmasının yaratacağı sıkıntının gösterildiğini, Şeyh Eyüb ile olan ilişkisinin ise saygı duyulan bir zat olmasından ileri geldiğini ifade etti.³⁰⁶ Fethi Bey'in isyancıların elebaşlarından olan Şeyh Eyüb'ün evinde kaldığını ifade etmesi ve adı geçen isyancıdan saygı duyulan bir zat olarak bahsederek elini öptüğünü söylemesi mahkemenin daha ilk aşamasında Fethi Bey'in aleyhine kötü bir imaj yarattı.

Fethi Bey'in duruşmasında mahkeme heyetinin üzerinde sıkça durduğu ilk konu TCF'nin isyanın bastırılması hususunda kendi şubeleri aracılığıyla oluşturduğu gönüllü ordu birliği üzerinedir. Fethi Bey 22 Mart'ta TCF Siverek Şubesi'ne kendileri tarafından oluşturulan gönüllü kuvvetlerin sayısının ne kadar olduğuna yönelik bir telgraf çekti.

³⁰³ Yeşil, *age.*, ss. 354-358.

³⁰⁴ Örgüvren, *age.*, s. 130.

³⁰⁵ Karabahçeli Şeyh Eyüp: Şeyh Sait İsyanna emrindeki asilerle birlikte fiilen katılan ve bu sebeple de idam edilen hain elebaşı. Yakalandıktan sonra TCF'ye olan ilgisini mahkemede ifade etmiştir.

³⁰⁶ Yeşil, *age.*, 358-359.

Fakat çekilen bu telgraf sansür uygulamasına tabi olmuş ve Urfa Mevki Kumandanlığına ulaştırılmıştır. Bunun üzerine Urfa Mevki Kumandanı Hüsnü Bey çekilen telgraf hakkında Valiliğe bilgi verdikten sonra Fethi Bey'e telgraf çekerek kendisinin hangi amaçla askeri kuvvetlerin miktarını öğrenmeyi istediğini sordu. Fethi Bey cevap telgrafında fırka genel başkanı Kazım Karabekir'in şubelere çektiği telgrafla isyanın kısa zamanda bastırılması için hükümete her türlü desteğin verilmesini istediğini, bu sebeple kendi şubelerince oluşturulan gönüllü kuvvetlerin miktarının sayıca ne kadar olduğunun tam olarak tespiti için Siverek Şubesi'ne bu amaçla kuvvetin ne kadar olduğunu sorduğunu ifade etti. Mahkeme başkanı Mazhar Müfit Bey bunun üzerine; ülke olağanüstü hâl içerisinde iken sivil bir şahsın (Fethi Bey'i kastediyor) askeri bir birliğin emrine verilen kuvvetin miktarı hakkında sorular sormasının normal olup olmadığını sordu. Fethi Bey bunun üzerine oluşturulan kuvvetin kendi fırkaları tarafından teşkil edilmesinden dolayı kuvvetin miktarını sormakta mahzur görmediğini, casusluk maksadıyla hareket etmediğini belirtti.³⁰⁷

İstiklal Mahkemesi heyetinin duruşmalarda üzerine eğildiği ikinci konu TCF programının 6. maddesi üzerine oldu. Bilindiği gibi TCF programının 6. maddesinde "*Fırka, efkâr ve itikadat-ı diniyyeye hüürmetkardır.*" denilmekteydi. Bu madde, dini kullanarak halkın duygularını suiistimal eden gericilere fırka çatısı altında sığınma olanağı sağlıyordu. Öyle ki mezkûr maddenin isyancılar üzerindeki etkisi isyancıların elebaşı olan Şeyh Sait'in ifadesinde de görülmektedir. Duruşmalar sırasında 6. maddeyi kendileri için oldukça olumlu gördüklerini belirtip vakit bulsaydı partiye katılmak için müracaat edeceğini söyleyen Şeyh Sait'in ifadesi bir anlamda isyancıların TCF 6. maddesinden nasıl etkilendiklerini de ortaya koyuyordu.³⁰⁸ Bu sebeple mezkûr madde toplumun ve partinin tamamı tarafından onay görmedi. TCF Siverek Kâtibi Fethi Bey de maddenin varlığından rahatsızlığını mahkemede ifade etti. Fethi Bey savunmasında; bu maddeden dolayı kendilerinin toplumun gözünde dinci, Halife taraftarı olarak görüldüğünü, maddenin doğuda birtakım şeyhler tarafından kendi çıkarları için istismar edildiğini bu sebeple de kendisinin bu maddeyi sakıncalı bulduğunu ifade etti.³⁰⁹

Fethi Bey'in yargılanmasındaki son önemli aşama isyana bizzat katılan ve bu yüzden idam cezasına çarptırılan Şeyh Eyüb'ün mahkemede ifadesidir. Şeyh Eyüb daha

³⁰⁷ Yeşil, *age.*, ss. 362-366.

³⁰⁸ Örgüç, *age.*, ss. 248-249.

³⁰⁹ Örgüç, *age.*, s. 130.

önceden de belirtildiği gibi Şeyh Sait İsyanı'na bizzat iştirak ederek halkı galeyana getirmiş isyancılardan biriydi. Bu isyandan dolayı yargılandı ve kırk sekiz kişi ile beraber idama mahkûm oldu. Şeyh Eyüb hakkındaki hüküm 17 Nisan 1925'te salben idam edilmesiyle infaz edildi.³¹⁰ Bunun öncesinde Şeyh Eyüb'ün kimliğine göz atılacak olursa mezkûr şahsın Doğu Anadolu bölgesinde oldukça nüfuzlu bir şahıs olduğu, bölgenin sosyal yapısında Osmanlı'dan kalma ağalık, şeyhlik ve aşiretlik sisteminin devam ettiği bir dönemde³¹¹ dini kimliğini kullanarak orada yaşayan halkın üzerinde hakimiyet kurduğu gözükmektedir. Şeyh Eyüb ile TCF arasındaki ilişki ise Şeyh Eyüb'ün TCF Siverek Şubesi kurucularından biri olmasından ileri gelmektedir. Şeyh Eyüb'ün Şeyh Sait İsyanı'na katılan bir isyancı olması, bu suçundan dolayı idamla yargılanması, TCF ile olan şube ilişkisi ve son olarak Fethi Bey'in Siverek'te mezkûr şeyhin evinde haftalarca kalması gibi birden fazla gelişme bir arada düşünüldüğünde Şeyh Eyüb'ün mahkemede verdiği ifade TCF'nin siyasi kaderi açısından kritik öneme sahiptir.

Şeyh Eyüb mahkemedeki ifadesinde; Siverek Şubesi'nin kendisi tarafından kurulduğunu, Fethi Bey'in Siverek'e geldiği vakit kendisinin evinde 15 gün kadar misafir kaldığını, misafir olduğu günlerde Fethi Bey'in yaptığı konuşmalarda CHF'nin dine ilgisiz bir parti olduğunu fakat bunun aksine TCF'nin dine hürmetkâr olduğunu, (TCF programı 6. maddesini belirterek) CHF ve TCF'nin parti programlarını karşılaştırarak TCF'de din hususunda hükümlerin kayıt altına alındığı gibi sözlerini duyduğunu ifade etmiştir.³¹²

Şeyh Eyüb'ün biraz önce verilen ifadesi Fethi Bey'in mahkumiyeti sürecinde aleyhindeki en önemli delillerden biri oldu. Şeyh Eyüb'ün ifadesi her ne kadar kayda değer olsa da kendisinin idamla yargılanan bir isyancı olması ve kendisini cezadan kurtarmak için ifadesinde Fethi Bey'e ağır ithamlarda bulunmuş olma ihtimali göz önünde tutulması gereken bir husustur. Fakat Şeyh Eyüb'ün ifadesinin haricinde duruşma öncesi polis soruşturmasında da Fethi Bey'in dini siyasete alet ettiğine yönelik şahit ifadelerinin bulunması ve daha önceden Ankara İstiklal Mahkemesi'nce yargılanan TCF Beykoz Şubesi üyelerinin de dini siyasete alet ederek hükümet aleyhine eylemlere giriştiği ve bundan dolayı ceza aldıkları düşünüldüğünde TCF üyelerinin dini siyasete alet ettikleri hususunda "mimli" oldukları kabul edilmesi gerekmektedir.

³¹⁰ Aybars, *age.*, s. 324.

³¹¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2018, ss. 465-466.

³¹² Yeşil, *age.*, s. 370.

Bütün bu dava süreci sonunda 19 Mayıs 1925'te kararını açıklayan İsyan Bölgesi (Diyarbakır) İstiklal Mahkemesi tarafından TCF Siverek Kâtibi Fethi Bey'e ilk aşamada Ceza Kanunu'nun 45. maddesi gereğince 5 sene kürek cezası verilmiş, fakat kürek cezası daha sonraları Fethi Bey'in geçmişteki askeri hizmetleri göz önüne alınarak Ceza Kanunu'nun 47. Maddesi gereğince 3 sene kalebentliğe çevrilerek cezasını çekmesi için Sinop'a gönderilmesine karar verilmiştir. Mahkeme ayrıca TCF programının 6. maddesinin, Cemiyetler Kanunu'nun 3. maddesine ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun değiştirilen birinci maddesine 25 Şubat 1925'te ek olarak ilave edilen fıkrasına (dini siyasete dâhil edenlerinde vatan haini sayılacağı düzenlemesi) göre suç teşkil etmesinden dolayı kendi bölgesinde bulunan bütün TCF şubelerinin kapatılmasına karar verdi.

Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanan ve cezalandırılan TCF Beykoz Şubesi üyeleri ile İsyan Bölgesi (Diyarbakır) İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanan ve cezalandırılan TCF Urfa Siverek Şubesi üyelerine yönelik iddianameler göz önüne alındığında her iki şube üyelerinin de dini kullanmak suretiyle halkı kışkırtarak hükümet aleyhine propaganda yapmak suçlarından yargılandıkları gözükmektedir. Bütün bu suçlar, cezalar ve partinin dini suiistimal edenlerle ilişkileri dikkate alındıktan sonra hükümet tarafından TCF'nin tamamen kapatılması konusu gündeme geldi. İlk girişim Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yapıldı. Mahkeme 5 Mayıs 1925'te TCF'nin kapatılması için hükümete (İsmet Paşa Hükümeti) başvurdu.³¹³ Sonuç olarak 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan cumhuriyetin ilk muhalefet partisi TCF, 3 Haziran 1925 tarihinde dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle Bakanlar Kurulu kararnamesiyle kapatıldı.³¹⁴

TCF'nin kapatılması sürecine göz atıldığında Bakanlar Kurulu'nun aldığı karara istinat eden hükümlerin İstiklal Mahkemeleri'nin TCF şubeleri üyelerine verdiği cezalar olduğu gözükmektedir. TCF Beykoz Şubesi üyelerinden sonra TCF Siverek Şubesi Kâtibi Fethi Bey'in de cezalandırılması, dini duyguları kullanarak gerici olaylar çıkartan kişilerle TCF arasında bir ilişki olduğu düşüncesi, kapatılma sürecine giden yolda TCF'nin geleceği için iyi gelişmeler olmadı. Muhakkak bu düşüncenin tüm yurttta sirayet etmesinde CHF yöneticilerinin ve basınının da rolü vardı. Hâkimiyet-i Milliye'de peşi sıra yapılan haberlerle TCF ile isyancılar arasında ilişkinin olduğu yazılıyor ve partinin isyancılara karşı duruşu sorgulanıyordu.³¹⁵ Fakat TCF ile isyancılar arasında ilişki olduğu

³¹³ Zürcher, *age.*, s. 129.

³¹⁴ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.32.19.1-4.

³¹⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mayıs 1925.

düşüncesinin kabul edilmesindeki en büyük etken çok defa ifade edildiği üzere TCF programının meşhur 6. maddesi idi. “*Fırka, efkâr ve itikadat-ı diniyyeye hürmetkârdır.*” ifadesi Beykoz ve Siverek yargılamalarında da görüldüğü gibi isyancı ve gerici zihniyetin arkasına saklanabileceği siyasi bir sığınak yaratmıştı.

Bu aşamada TCF ve TCF'nin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılması hakkında iki değerlendirme yapmak zaruri gözükmektedir. Bu değerlendirmelerden birincisi; iki İstiklal Mahkemesi yargılamasının esas alınarak TCF'nin tamamına yönelik Bakanlar Kurulu tarafından verilen kapatma cezasının ağır bir karar olduğu yönündedir. Bu düşüncemizin istinat ettiği birçok delil mevcuttur. Bunlardan en önemlileri; TCF Beykoz ve TCF Siverek Şubesi üyelerine karşı açılan davalarda aleyhte ifade verenlerin çoğunun CHF üyesi olması, bunun dışında ifade veren sivil kişilerin ifadelerine, geçmişleri düşünüldüğünde güvenilemeyecek olması, Doğuda isyan hadisesi başladıktan kısa bir süre sonra TCF Genel Başkanı Kazım Karabekir'in TCF şubelerine çektiği telgrafta isyanın bastırılmasına yönelik her türlü yardımın hükümete gösterilmesi emri ve TCF Siverek Şubesi'nin isyanın bastırılması için kendi aralarında gönüllü 300 kişilik bir kuvveti teşkil ederek askeri makamların emrine vermesidir. Bütün bu süreçler düşünüldüğünde; TCF'nin isyanı destekleyici bir parti olduğu düşüncesinin aksine isyanın en kısa sürede bastırılması için hükümete her türlü yardımın yapılması görüşünü savunan bir parti olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Şurası da açıktır ki parti şubelerinin işlediği suç veya savunduğu görüş bütün bir partinin genel görüşü olarak nitelendirilemez. Kaldı ki bu hususta TCF Genel Başkanı Kazım Karabekir'in yukarıda bahsedilen isyanın bastırılması hususundaki “*Genç hadise-i isyanîyesinin din perdesi altında milli vahdeti ve Cumhuriyet esasatı hedm ve tahrib için bir zümre-i kalile tarafından ihdas edilmiş bir hareket-i irticakarane olduğu anlaşılmıştır. Vatanın selametine kast eden bu nevi hareketin mürettiblerini ve bunlara iltihak edenleri şiddetle tel'in ettiğimizden asileri telkin için icabında en kuvvetli surette hükümete müzakeret edilmesi Urfa ve Siverek ve Mardin şubelerimize bildirilmiştir. Efendim. 26 / 2 / 1341 Kazım Karabekir*”³¹⁶ içerikli telgrafı partinin genel görüşünün de şubelerinden farklı olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

İkinci değerlendirmemiz ise; TCF'nin kapatılması kararının alınmasında tamamen CHF'nin kabahati olmadığı yönündedir. Defalarca belirtildiği gibi daha Millî Mücadele

³¹⁶ Ahmet Yeşil, *age.*, s. 476. (Belgeler kısmı, Belge no: VIII)

döneminde Mustafa Kemal'in başkumandan olmasıyla birlikte başlayan meclisteki muhalefet hareketi, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilan edilmesi ve hilafetin ilgasıyla oldukça sert bir şekilde bürünmüş ve bu şekil kendisini TCF olarak siyasi hayatta göstermişti. Burada TCF'nin parti programında yer alan ve sonraları çirkin akisleri meydana çıktığında dahi ısrarla değiştirilmeyen ünlü 6. maddesine ve partinin takındığı tutuma farklı bir bakış açısıyla da değinmek gerekir.

TCF yönetiminin "*Fırka, efkâr ve itikadat-ı diniyyeye hürmetkârdır.*" maddesini programına koymasındaki amaç hiçbir zaman bilinemeyecek olsa bile TCF'nin programlarına bu maddeyi koyarken yaklaşık 400 senedir hilafetin etkisi altında yaşayan, bu makama karşı derin bir surette hisler besleyen halkın dini durumunu iyi değerlendirmiş olması gerektiği de yadsınamaz bir gerçektir. 400 yılı aşkın süredir giderek artan bir şekilde sadakatle bağlanılan Hilafet makamı 3 Mart 1924'te kaldırılmış ve TCF'nin 17 Kasım 1924'te kurulduğu gün itibariyle de halk bu makamdan yalnızca 8 aydır kopmuş durumdaydı. Bu sebeple maddenin programa konulduğu andan itibaren dini suiistimal ederek halk arasında karışıklık çıkartabilecek gerici kimselerin bu maddeye sığınabilme ihtimali Kazım Karabekir, Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy gibi her biri Millî Mücadele'de dini temelli iç isyanların ne büyük felaketlere yol açabileceğini bilen kişilerce daha baştan değerlendirilmesi gereken bir olguydu.

Bir başka açıdan ise TCF yönetiminin dini hassasiyetlerini bu madde aracılığıyla ayrıca belirtmesi ve CHF'yi halk gözünde din karşıtı bir partiymiş gibi göstermeye çalışması, iktidar-muhalefet ilişkileri bakımından 1920'lerin koşullarına göre yapılmaması gereken bir hata olarak değerlendirmek gerekir. Nihayetinde isyanın sonuçlarından biri olarak çok partili hayat süreci ilk denemede başarısızlığa uğradı.

TCF'nin kapatılmasıyla birlikte siyasi muhalefet büyük oranda kontrol altına alınmış gözüküyordu. Fakat ülke içerisinde halen inkılaplara ve cumhuriyet rejimine karşı tehlikeli olabilecek gruplar mevcuttu. Bunların en tehlikesi partileri 1918 itibariyle dağılınca yeraltına çekilerek faaliyetlerine devam etmeye çalışan sabık İttihat ve Terakki yöneticileriydi. Mustafa Kemal'i öldürerek Türk Devrimine ve onun feyizli cumhuriyet rejimine son vermeyi amaçlayan Kara Kemal liderliğindeki İttihatçılar bunun için milli iradenin tecelli ettiği mecliste hali hazırda mebusluk yapan eski TCF üyelerinden destek aradı. TCF üyesi bazı mebuslardan da destek görülünce suikast hazırlıkları yapılmaya başlandı.

Suikast için 1925 yılının son aylarında Ankara planlanmışsa da suikast tertibi başarıya ulaşamadı ve bir süre suikast hazırlıkları sonuçsuz kaldı. Gazi memleketin genel durumunu ve inkılapların halkta yarattığı etkiyi görmek için 7 Mayıs 1926'da seyahate çıkmaya karar vermesiyle suikast yeri ve zamanı Gazi'nin İzmir seyahati olarak yeniden belirlendi. Fakat bu suikast girişimi de başarısız oldu. Tertipçiler ile olaydan haberleri olduğu tespit edilen sabık TCF yöneticileri hakkında tutuklama kararı verilerek İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. Böylelikle suikastçılar ve eski İttihatçılar ile birlikte suikast girişimiyle alakaları olduğu düşünülen Millî Mücadele paşaları için de İstiklal Mahkemesinde yargılama süreci başladı. Yargılamalar sonunda İttihatçı kadro tamamen, Millî Mücadele paşaları ise siyaseten tasfiye edildi.

Suikast planı Giritli Şevki adında bir kişinin İzmir Valisi Kazım Paşa'ya haber vermesiyle ortaya çıktı. Giritli Şevki, suikastçıları motorla Yunanistan'a kaçırarak olan kişiydi. Fakat suikastçılardan Edip Bey ve Abidin Bey'in suikast gününden bir gün önce İstanbul'a dönmelerinden kuşulanınca bu gelişmeyi hükümetin suikast planını öğrendiği sonucuna yordu ve kendi canını kurtararak işten sıyrılmak için İzmir Vali Konağı'na giderek planı itiraf etti. Bu sırada Mustafa Kemal yurt gezisi kapsamında Balıkesir'de bulunuyordu ve ertesi gün³¹⁷ gezisinin sonraki durağı olarak İzmir'e gitmesi kararlaştırılmıştı. Fakat Giritli Şevki'nin ihbarından sonra Vali Kazım (Dirik) Paşa, Mustafa Kemal'e "*İzmir'de kendisine karşı tertiplenen bir suikast teşebbüsünün meydana çıkarıldığını ve hareketinin tehirini*" rica eden bir telgrafi acilen çekmesiyle Gazi'nin İzmir gezisi ertelendi.³¹⁸

Açığa çıkartılan suikast girişimi olayın yurt çapındaki yaratacağı etki ve işe dâhil olan diğer tertipçileri ürkütmemeye düşüncesinden dolayı ilk aşamada kamuoyuna duyurulmadı. Giritli Şevki'nin ifadesinde Mustafa Kemal İzmir'e geldiği vakit aracı Kemeraltı'nda geçtiği sırada Ziya Hurşit³¹⁹ liderliğindeki suikastçılardan Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf ve Laz İsmail'in saklandıkları berber dükkânından çıkmak suretiyle Gazi'ye ateş ederek onu öldürmeyi, sonrasında oluşacak kargaşadan faydalanarak kendilerini bekleyen otomobil aracılığıyla rıhtıma gitmeyi ve oradan da motora binerek Sakız adasına

³¹⁷ Mustafa Kemal 14 Haziran günü Balıkesir'den yola çıkacak ve 15 Haziran'da İzmir'e ulaşacaktı.

³¹⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 457.

³¹⁹ Burada göze batan en önemli kişi Ziya Hurşit idi. Yozgat İstiklal Mahkemesi üyeliği de yapmış olan Ziya Hurşit'in böylesine bir olaya karışması ilk başta şaşkınlık yarattıysa suçu sabit olduğundan Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaktan ve idam cezasına çarptırılmaktan kurtulamadı. Hakkındaki hüküm 14 Temmuz'da infaz edildi.

kaçmayı planladıklarını anlattı. Bunun üzerine ifadede bahsedilen suikastçılardan Ziya Hurşid Gaffarzade Oteli'nde, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf Ragıp Paşa Oteli'nde, Çopur Hilmi ise Karşıyaka'da yakalandı.³²⁰ Suikastçılar yakalandıktan sonra olay hükümet tarafından kamuoyuna “*Reisicumhurun seyahatleri esnasında İzmir’de tatbik olunmak üzere bir suikast tertip edildiği keşfedilerek mürettepler silâhları ve bombaları ve hazırlıklarıyla Reisicumhurun muvasalatından evvel tevkif edilmişlerdir.*” ifadeleriyle tebliğ edildi. Suikasta fiilen iştirak ettiği tespit edilen kişi sayısı 14’tü. Bu kişiler: Ziya Hurşid, Sarı Efe Edip, Miralay Arif Bey (Ayııcı Arif), Eski Maarif Nazırı Şükrü, Saruhan Mebusu Abidin, Veteriner Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Eski Maliye Nâzırı Cavit (Maliyeci Cavit), Çopur Hilmi, eski Ankara Valisi Abdülkadir, İsmail Canbolat, Eski İaşe Nazırı Kara Kemal ve Ardahan Mebusu Hilmi idi.³²¹

Tutuklamalar yapıldıktan ve ortam güvenli hale getirildikten sonra Gazi 16 Haziran günü İzmir’e geldi ve halk tarafından yoğun sevgi gösterileriyle karşılandı. Gazi’nin İzmir’e gelişi İzmir gazetelerinde coşkuyla karşılandı.

Örneğin, Ahenk gazetesinin 17 Haziran 1926 tarihli nüshasında “*Hoş geldin Türk’ün aziz, yüce kahramanı. Türk’ün Büyük Gazisi İzmir’in sinesinde. Halk azam-ı tezahüratla Gazi’yi karşıladı. Bütün gün ve gece icra-ı server ve şadümani eyledi.*”³²² yazmaktaydı. Yine aynı sayıda devamla “... *Birçok valideler, Gazi geçerken gözyaşlarını zaptedememişler, fırsat-ı heyecan ve muhabbetten ağlaşarak Gazi’yi selamlamışlardır. Halk bütün gün ve gece, yer yer tezahürat-ı mestkaranesine devam etmişlerdir.*” denilerek toplumun her kesiminden Gazi’ye olan sevgi sayfalara taşınıyordu.³²³

Bir başka gazete Anadolu ise Gazi’nin gelişini “*Sevgili ve büyük reisicumhurumuz İzmir yollarında muhabbetle yürürken Mehmetçiğin gürleyen topu İzmir afaklarından; fedakar teyyarecilerimiz de başları üstünden hürmet ve selamlarını arz ve iblağ ediyorlardı*” başlığıyla duyurdu.³²⁴

³²⁰ Uğur Mumcu, *Gazi Paşa’ya Suikast*, Tekin Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul, 1993, ss. 8-10.

³²¹ Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul, 1971, ss. 11-24.

³²² *Ahenk*, 17 Haziran 1926.

³²³ *Ahenk*, 17 Haziran 1926.

³²⁴ *Anadolu*, 17 Haziran 1926.

Hizmet gazetesi ise “... Paşam, yüzünü görmek ve sesini işitmek için etrafında pervaneler gibi dönen şu halkın çehresine bak; orada en ilahi, en ulvi, en samimi ve en ateşli muhabbetlerin asarını göreceksin...” yazarak Gazi’ye hürmetlerini gösterdi.³²⁵

Bu sırada yurtiçi ve yurtdışından Gazi’ye geçmiş olsun telgrafları gönderilerek suikast girişimi kınanıyor ve heyetler ziyaret ediyordu. 18 Haziran’da Darülfünun hocaları ve öğrencileri, Mustafa Kemal Paşa’ya tertiplenen suikast girişimini kınayan bir telgraf gönderdi.³²⁶ Ahenk gazetesi 18 Haziran 1926 tarihli sayısında Türk Milleti’nin büyük kahramanının öldürülemeyeceğini, içte ve dıştaki düşmanların Gazi’yi öldürme planlarının İzmir’de durdurulduğunu ifade ederek suikast girişimine tepkisini gösterdi.³²⁷ Aynı şekilde 15 Temmuz’da Çıldır kazasından ahali de Mustafa Kemal Paşa’ya karşı girişilen suikast tertibini kınadı.³²⁸ 20 Haziran’da Hizmet gazetesi okuyucularına Gazi’ye hürmetlerini ve suikast girişimine ise tepkilerinin göstermek için miting yapmanın gerekli olduğunu “*Temiz yürekli, sevgili İzmirli, bugün saat on altıda, Kışla Meydanı’na geliniz. Temiz kalbinizi açınız. Bu kesin hislerinizi ilan ediniz.*” diyerek ilan etti.³²⁹

Yurtdışından da suikast girişimine yönelik kınamalar ve geçmiş olsun telgrafları gönderildi. 19 Haziran günü İtalya, İngiltere, Fransa ve Sırp Elçiliklerinden yetkililer ile Papa’nın vekili, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e yönelik girişilen suikast girişiminden hükümetleri ve kendi adlarına duydukları üzüntü ve hislerini bildirdi.³³⁰ 23 Haziran’da İsveç Kralı ile İsveç Sefiri Mr. Vallenberg’in suikast olayından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirdi.³³¹ 26 Haziran günü hem Avusturya Sefiri Mr. Kral’dan³³² hem de Kafkas Vilayetleri Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti Komiserler Meclisi Başkanı’ndan³³³ suikast girişiminden duyulan üzüntüyü bildiren ve girişimi kınayan telgraflar gönderildi. 30 Haziran günü ise Alman Baron Max Openhaym’ın suikast girişiminden duyduğu üzüntüyü bildirdiği telgrafi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e gönderildi.³³⁴

³²⁵ Hizmet, 17 Haziran 1926.

³²⁶ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 1.1.23.1.

³²⁷ Ahenk, 18 Haziran 1926.

³²⁸ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 1.1.24.1.

³²⁹ Ahenk, 20 Haziran 1926.

³³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Fon: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM), Kutu: 191, Gömlek: 16, Sıra: 0, Sayı: 1-4.

³³¹ BOA, Fon: HR.İM / Yer: 191.32.0.1-3.

³³² BOA, Fon: HR.İM / Yer: 191.38.0.1-3.

³³³ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 247.673.15.1-5.

³³⁴ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 230.552.25.1.

Suikast girişimi böylelikle hem yurtiçi hem yurtdışında büyük yankı bulurken aynı günlerde İsmet Paşa, Ankara İstiklal Mahkemesi heyetinden İzmir'e giderek yerinde tahkikat yapmalarını istedi. Bunun üzerine İstiklal Mahkemesi heyeti için özel bir tren ayarlandı ve heyet acilen İzmir'e gitmek üzere yola çıktı. Yolda toplantı yapan mahkeme heyeti, sanıkların ilk ifadelerinden olayda eski TCF üyelerinin de rolü olduğu sonucuna vardı ve bütün üyelerinin tutuklanmaları ile evlerinde aramalar yapılmasına karar verdi.³³⁵ Mahkemenin kararı hemen uygulanarak Millî Mücadele'nin önemli Kumandanlarından Kazım Karabekir ve Ali Fuat gibi eski TCF yöneticileri tutuklandı. O aşamada yargı ile yürütme erkleri arasında anlaşmazlık çıktı. Başvekil İsmet Paşa mahkemenin kararını görmezden gelerek emniyete Kazım Karabekir'i serbest bırakmaları talimatını verdi. Müdüre de Başvekil'in talimatına uyarak Kazım Karabekir'i serbest bıraktı ve durumu İstiklal Mahkemesi'ne bildirdi. Bunun üzerine heyet, Başvekil İsmet Paşa'nın mahkemeyi hiçe sayarak kararını çiğnediğine hükmederek emniyete Kazım Karabekir'in yeniden tutuklaması emrini verdi. Mahkeme bununla da yetinmeyerek İstiklal Mahakimi Kanunu'nun 9. maddesinde bahsedilen "*İstiklâl mahkemelerinin evamir ve mukarreratını infaz etmiyenler veya infazda taallül gösterenler müddeiumumilerinin talep ve sevki üzerine aynı mahkemeler tarafından tahtı muhakemeye alınırlar.*" hükmünü yorumladı ve yargılamaya müdahale ettiği gerekçesiyle Başvekil İsmet Paşa'nın da tutuklanmasına karar verdi.

İsmet Paşa'nın tutuklanması kararıyla birlikte suikast davası erkler arasında yetki savaşına döndü.³³⁶ Nihayetinde konu Gazi'ye intikal etti. Gazi, İsmet Paşa'ya telgraf çekerek kendisini derhal İzmir'e çağırdı ve mahkeme ile arasındaki anlaşmazlığa son vermesini istedi. Gazi'nin telgrafını alan İsmet Paşa acele İzmir'e geldi. Kendisini istasyonda Gazi'nin isteği üzerine mahkeme heyeti karşıladı ve vakit kaybetmeksizin sanıkların sorgusuna katıldı. Yapılan sorgulamaları yerinde takip eden İsmet Paşa, olayın basit bir suikast girişimi olmadığını, arkasında eski İttihatçılar ile TCF yöneticilerinin olduğunu anlayınca tutuklamaların yerinde olduğunu belirtti. Böylelikle yargılama safhasının başında önemli bir kriz büyümeden çözümlenmiş oldu.

İsmet Paşa krizinden sonra bir başka kriz de halen görevde olan mebusların anayasanın (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) 17. maddesine göre dokunulmazlıkları

³³⁵ Ali, *age.*, s. 40.

³³⁶ İsmet İnönü hatıratında İstiklal Mahkemesi'nin kendisi hakkında tutuklama kararı vermediğini, bunun bir söylenti olduğunu, gerçek olmadığını belirtmektedir.

olduğundan tutuklanamayacakları hususunda çıktı. Fakat bu kriz meclis başkanı Kazım (Özalp) Paşa'nın anayasanın 17. maddesinin suçüstü yakalanan mebusları kapsamadığını açıklamasıyla kısa sürede çözüme kavuştu.

Tutuklamaların tamamlanmasıyla birlikte kesin sayı İstiklal Mahkemesi tarafından Anadolu Ajansı'na bildirildi. Mahkemenin beyanatına göre aralarında suikastçılar, İttihatçılar ve TCF yöneticilerinin de olduğu toplam 48 kişi tutuklanmıştı. TCF yöneticilerden; Kazım Karabekir, Ankara Etlik Bağlarında tutuklanıp³³⁷ Ankara polis nezaretine götürülürken³³⁸, Ali Fuat Paşa ise İstanbul Üsküdar'da tutuklanıp Gülcemal vapuru ile İzmir'e gönderildi.³³⁹ Ali Fuat Paşa'nın dışında aynı vapurla İzmir'e gönderilenler arasında Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Rüştü Paşa, İsmail Canbolat, Halis Turgut, Sabit, Cavit Bey ve Necati de bulunuyordu.³⁴⁰ Rauf Bey ile Dr. Adnan (Adivar) Bey ise yurtdışında oldukları için tutuklanamadı. Tutuklananlar yurdun çeşitli yerlerinden İzmir'e getirildi. Duruşma yeri olarak İzmir Elhamra Sineması belirlendi. Binanın içi yargılamalar için yeniden düzenlendi ve duruşmalar böylelikle 26 Haziran'da resmen başlamış oldu.³⁴¹

İlk olarak Savcı Necip Ali Bey iddianamesini okudu. 26 Haziran'daki iddianamede; Mustafa Kemal'e yönelik suikast planlarının 1925'in son aylarında yapılmaya başlandığı, bunun için Ankara'ya gelen suikastçıların TCF Genel Merkezi'nde konakladığını, sonraları İzmit Mebusu Şükrü Bey'in evinde suikastı planladıklarını, suikastçıların Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i öldürmek suretiyle memleketi felakete sürükleyerek hükümeti devirmeyi amaçladıklarını belirtip Ceza Kanunu'nun 57. maddesince cezalandırılmaları istendi. Savcı Necip Ali Bey daha sonra 3 Temmuz'daki iddianamesinde; Ziya Hurşit ve diğer kişileri bu suikasta yöneltenin TCF olduğunu, partiden aldıkları para ve silahlarla bu işe giriştiklerinin belirlendiğini, bu sebeple Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Rüştü, Sabit, Halis Turgut, İhsan, İsmail

³³⁷ Mumcu, Kazım ..., *age.*, s. 155.

³³⁸ Kazım Karabekir, Ankara ve İzmir polis nezaretinde gördüğü muameleyi İzmir polis dairesinde yazdığı şiirde "1926 Haziranı'nın 27'inci gecesi, yerim İzmir polis dairesi, her odada bir mevkuf, her kapıda çift polis, etrafa da süngüler dizilmiş. Odam pek loş ve bomboş. Bir hasta yatağı ve demir bir sedye, bilmem hangi hastaneden hediye, bu ikrama pek şaşmışım, çünkü Ankara polisinde yerde yatmışım." şeklinde ifade ediyor. ; Mumcu, Gazi ..., *age.*, s. 36.

³³⁹ Cebesoy, Siyasi ..., *age.*, ss. 595-597.

³⁴⁰ Yaşar Şahin Anıl, *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 148.

³⁴¹ Biz bu kısımda muhalefetin dizginlenmesi hamlelerini anlattığımız için konuyla alakası olmayan ifadeleri aktarmayacağız. Bu sebeple konuya Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile suikast arasındaki ilişkiyi gözler önüne seren ifadelerle başlıyoruz.

Canbolat, Münir Hüsrev, Faik Bey, Cavit Bey, Hilmi ve Kara Kemal'in suçlarından dolayı cezalandırılmalarını istedi. 8 Temmuz'daki son iddianamesinde ise; Bekir Sami, Halil Kemal, Feridun Fikri, Çolak Selahattin, Hüseyin Avni, Besim Bey, Necati Bey, Hafız Ahmet, Kara Vasıf ve Cemal Paşa'nın vicahen, Rauf Bey, Dr. Adnan Bey ve Rahmi Bey'in ise gıyaben yargılanmalarını istedi.³⁴²

Sanıkların sorgulaması Ziya Hurşit ile başladı. Ziya Hurşit sorgusunda; meclisteki 2. grup üyeleriyle birlikte TCF'ye katıldığını, daha sonra kendisinin fırka tarafından Samsun Şubesi'ne kurmakla görevlendirildiğini, TCF kapatıldıktan sonra 1925'in buhranlı günlerinde İzmit mebusu Şükrü Bey ile suikast planları yaptıklarını, bunun için Ankara'ya geldiklerini ve TCF merkezinde konakladıklarını söyledi.

Laz İsmail sorgusunda; Ziya Hurşit'in kendisine suikast olayından Rauf Bey, Arif Bey, Kazım Karabekir ve Refet Paşa'nın da haberi olduğunu, suikast gerçekleşikten sonra Kazım Karabekir Cumhurbaşkanı seçileceğini ve suikastı tertipleyenleri affedeceğini söylediğini aktardı.

Edip Bey sorgusunda; Albay Rasim'den suikastın TCF Genel Kurulu'nca kararlaştırıldığını duyduğunu ve bu maksatla kendisinin de iştirak ettiğini söyledi.

Faik Bey sorgusunda; tam tarihini hatırlayamadığı 1925 yılının bir gününde Rauf Bey'in kendisine hitaben; Ziya Hurşit ile Şükrü Bey'in Mustafa Kemal'e suikast düzenleyeceklerini duyduğunu ve bu suikasta engel olunmasını istediğini, bunun üzerine sırasıyla Ziya Hurşit ve Şükrü Bey'e gittiklerini fakat onların bu suikast girişimini yalanladıklarını, Rauf Bey'in bu suikast girişiminden Kazım Karabekir ve Refet Paşa'yı da haberdar ettiğini bildiğini söyledi.

İlk aşamada sorgular tamamlandıktan sonra sanıkların verdikleri ifadelerden suikastın 1925 yılı sonlarında Ankara yapılmasının kararlaştırıldığı, bunun için Ankara'da gelen suikastçıların TCF'den büyük destek gördükleri ve suikast girişiminden Rauf, Kazım Karabekir ve Refet Paşa'nın da haberi olduğu sonucu çıkıyordu. Millî Mücadele kadrosunu töhmet altında bırakan bu ifadelerden sonra mahkeme mezkûr paşaların sorgularına 3 Temmuz 1926 günü geçti.

---

³⁴² Anıl, *age.*, ss. 151-154.

Sözü ilk alan Rüştü Paşa sorgusunda; suikastla ilgisinin bulunmadığını, sadece Sabit Bey'in kendisine Şükrü Bey'in bir suikast hazırlığı yaptığından bahsettiğini fakat sonradan bu hazırlığın partililerce yalanlandığını bildiğini ifade etti.

Rüştü Paşa'dan sonra sıra İzmir Suikastı Girişimi davasının en önemli sanığı TCF Genel Başkanı Kazım Karabekir'e geldi. Paşa'nın mahkeme salonuna girişi, sanık kürsüsüne gelişi ve sorgusu bittikten sonra sanık yerine geçişi esnasında salon içerisinde hazır bulunan subay ve askerlerin hep birlikte ayağa kalkarak sanık durumundaki Paşa'ya askeri selam vermeleri, bunun üzerine kızan mahkeme başkanı Ali (Çetinkaya) Bey'in askerlere oturmalarını söylemesine rağmen hiçbir subay ve asker mahkeme başkanının sözünü dinlememesi ve ancak Kazım Karabekir'in işaretleriyle subay ve askerlerin yerlerine oturmaları gibi gelişmeler mahkeme heyetinin tutumunu ve davanın sonraki aşamalarında yargılamaların gidişatını etkileyen önemli gelişmeler olarak göze çarpmaktadır. Askerlik mesleğinden ayrılıp sivil hayata geçmesine rağmen Kazım Karabekir'in ordu kademelerinde büyük saygı görmesi ve bu durumun mahkeme salonunda bulunan ordu mensupları tarafından bütün taraflara kuvvetlice hissettirilmesi, mahkeme heyetince paşaların yargılanmasının ordu gözünde onay görmediği olarak değerlendirildi. Ordunun bu davranışının akisleri mahkeme heyeti üzerinde de hemen hissedildi. Öyle ki mahkeme başkanı Ali Bey, Paşa'ya karşı "zatiâliniz" gibi hürmetkâr bir dille hitap etmeyi uygun buldu.

Kazım Karabekir sorgusunda suikast girişimi ile ilgili olarak; Şükrü Bey'in teşebbüsünden haberi olmadığını, Sabit Bey'in eğer bir bilgisi varsa bu durumda partiye ve hükümete en azından kendisine haber vermesinin vazifesi olduğunu fakat Sabit Bey'in bu yönde hareket etmemesine şaşırıldığını söyledi. Bunun üzerine mahkeme başkanı araya girerek Sabit Bey'in ifadesinde Rauf Bey'in suikast girişimini Kazım Karabekir'e bildirdiğini ifade ettiğini söyledi. Buna karşılık Paşa; Rauf Bey'in kendisine bir şey söylemediğini belirtti. Paşa'nın bu cevabına bu sefer mahkeme başkanı; Faik Bey'in ifadesinde de Kazım Karabekir'e haber verildiğini belirttiğini söyledi. Paşa bir kez daha kimsenin kendisine suikast ile ilgili bir şey söylemediğini ifade etti. Kimsenin kendisine bir şey söylememesini, eğer kendisine söylenmiş olsaydı arkadaşlarının kendisinin partiyi dağıtmaya teşebbüs edeceğinden korkmalarına bağladı.

Kazım Karabekir'den sonra Ali Fuat Paşa ifadesinde; suikast girişimini gazeteler yazıncaya kadar bilmediğini, eğer bilseydi memleketin namuslu bir evladı olarak hükümete ve Gazi'ye haber vermiş olacağını söyledi. Bunun üzerine mahkeme başkanı,

Sabit ve Faik Bey'in suikast girişimini Ali Fuat'a bildirdiklerini ifade ettiklerini söyledi. Ali Fuat Paşa buna cevaben; Sabit Bey'in kendisini haberdar etmediğini, Faik Bey'in ise kendisini haberdar edip etmediğini hatırlayamadığını söyledi.

Refet Paşa'nın sorgusunda ise fazla bir diyalog yaşanmadı. Mahkeme başkanı Ali Bey suikast girişimi hakkında bilgisi olup olmadığını sordu. Refet Paşa; suikast girişimi hakkında bilgi sahibi olmadığını ifade etti.

Refet Paşa'dan sonra Cafer Tayyar Paşa'nın sorgulaması başladı. Onun sorgusu da aynı Refet Paşa'nınki gibi fazla uzun sürmedi. Mahkeme başkanın suikast hakkında bildiklerini söylemesini istemesine karşılık suikast hakkında hiçbir şey bilmediğini, kimsenin de kendisine bu hususta bir şey söylemediğini ifade etti.

Refet Paşa'nın da sorgusunun tamamlanmasıyla Millî Mücadele paşalarının sorgulamaları tamamlanmış oldu ve Savcı Necip Ali Bey hazırlamış olduğu talepnameyi okumaya başladı. Okunan talepname de TCF ve Millî Mücadele paşaları hakkında "... *Vak'a çok ehemmiyeti hâizdir. Fırka ve parlâmento hayatı yaşayan herkes bilir ki, böyle suikast dedikoduları derhal duyulur. Böyle bir mesele olur da Kâzım Karabekir Paşanın bilmemesi imkânı olur mu? Refet Paşa da keza, biliyor, Rauf Bey de biliyor, Ali Fuad, Cafer Tayyar Paşalar da biliyorlardı. Vicdanî kanaatime göre sureti katiyede, hepsi vak'adan haberdardırlar. Yalnız bu işte muvafakatları yoktur. ... Şurasını herşeyden evvel açıklayayım ki: Şeyh Sayit İsyaniyle ne Kâzım Karabekir Paşanın ne de Ali Fuad Paşanın ve ne de diğer zatların alâkası vardır ve şüphesizdir ki damarlarında Türk kanı cereyan eden bu zatlar, doğrudan doğruya, buna tenezzül etmezler. ... Hükkâmî Kirâm! Sakarya'da Dumlupınar'da, İnönünde memleketin aziz gençlerinin kemikleri üstünde yükselen mukaddes cumhuriyet idaresinde artık böyle hükümet darbeleriyle, iktidarı devirmek imkân ve ihtimali yoktur! Artık bu tarzdaki hiyanetkârane hareketleri cumhuriyet devletinin kanunları her zaman bu âkıbetdir.*"³⁴³ diyerek suikast planından paşaların haberi olduğunu, fakat durumun yalnızca bununla kaldığını, suikast icraatında yer almadıklarını, Kazım Karabekir ve Ali Fuat gibi şahısların geçmişteki Şeyh Sait İsyanı ile ilgileri olmadıklarını ifade etti ve suikastla alakaları olmadığı gerekçesiyle Milli Mücadele paşaları için beraat kararı, suikasta birinci dereceden katılmış olanlar hakkında ise ceza kanununun belirttiği cezanın verilmesini talep etti.

³⁴³ Erman, *age.*, s. 146.

12 Temmuz günü suikastçılar son savunmaları yaptı. Millî Mücadele paşaları ise son kez savunma yapmayı reddettiler. Bunun üzerine mahkeme başkanı Ali Bey kararın ertesi gün tebliğ edileceğini ifade ederek duruşmalara son verdi. 13 Temmuz günü dinleyiciler ve birinci dereceden suikastla alakalı olan sanıklar hariç diğer sanıklar mahkeme salonundaki yerlerini aldı. Mahkeme başkanının okunan kararında suikasta karıştıkları tespit edilen sanıkların idamına, çoğunluğunu İttihatçı kadronun oluşturduğu sanıkların yargılamalarının daha önceden kararlaştırıldığı gibi Ankara'da devamına ve olayla ilgileri tespit edilemeyen Millî Mücadele paşalarının ise beraatına karar verildi. İdam kararı verilen sanıkların infazı 13 Temmuz'u 14 Temmuz'a bağlayan gece uygulandı. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi mahkemenin kararını ve idamları okuyucularına *"İstiklal Mahkemesi dün adil kararını alkışlar arasında tefhim etti. Mebuslardan Şükrü, Arif, Abidin, Halis Turgut, İsmail Canbolat, Rüştü Paşa ve Ziya Hurşid, Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Baytar Rasim, Hafız Mehmet ve Edib vicahen; Kara Kemal ve Abdülkadir gıyaben idama mahkûm oldular."*³⁴⁴

İstiklal Mahkemesi mezkûr kararıyla suikastçıları en ağır şekilde cezalandırırken aynı zamanda hükümet ve Cumhurbaşkanı ile alakalı bir dava üzerinden cumhuriyet rejiminin yılmaz koruyucusu olduğunu yurtiçinde rejim muhalefetleri kesimlere bir kez daha beyan etti. Bu kararın bir başka sonucu olarak da muhalif Millî Mücadele paşalarının siyaseten artık tamamen dizginlendiği kabul edilebilir. Fakat halen muhalefetin tamamı dizginlenmiş değildi. Davaları ayrılarak Ankara'da yargılanmaya devam edilen İttihatçı kadronun da tasfiyesiyle birlikte muhalefet tamamen kontrol altına alınmış oldu.

İttihat ve Terakki ya da kurulduğu andaki ismiyle İttihad-ı Osmani Cemiyeti bilindiği gibi II. Abdülhamit istibdatına son vermek ve meşrutiyetin iadesini sağlamak için İbrahim Temo ve arkadaşları tarafından kurulmuş gizli bir cemiyetti. 24 Temmuz 1908'de meşrutiyetin iadesi yeniden sağlandığında padişah II. Abdülhamit'i bunu yapmaya zorlayan yegâne güç İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) idi. İTC meşrutiyetin yeniden iadesini sağlamasına sağladı fakat hükümet kurarak iktidarı ele geçirme konusunda aynı başarıyı sergileyemedi. Tarihler 23 Ocak 1913'ü gösterdiğinde İttihat ve Terakki hükümet darbesiyle iktidarı ele geçirdi. Bir hükümet darbesi ile iktidara gelen İttihat ve Terakki bundan sonraki yıllarda gücünü böylelikle askeri kuvvetine dayamış oldu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra yenilginin sorumlusu olarak gözükten İTC kendini

³⁴⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Temmuz 1926. ; *Ahenk*, 15 Temmuz 1926.

feshederek tarih sahnesinden çekildi. Fakat bu çekiliş sadece görünürde kaldı. İTC'nin "triumvirlik" yönetimini meydana getiren Enver, Talat ve Cemal Paşa'nın 2-3 Kasım 1918'de yurttan ayrılmasıyla birlikte geride kalan İttihatçılar bir süre yeraltına çekilse de Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Millî Mücadele hareketi başarıya ulaşınca yeniden eski darbeci usullerini hatırlayarak öteden beri memnun olmadıkları Mustafa Kemal'den, hükümetten ve cumhuriyetten kurtulmak için yollar aramaya başladı.

Mustafa Kemal, İttihatçıların yeniden faaliyete geçerek memlekete fenalıkları dokunma ihtimalini önceden sezmiş ve bu tür bir eyleme geçmemeleri hususunda İzmit'te Kara Kemal ile görüşerek onun nezdinde İttihatçıları uyarmıştı.³⁴⁵ Fakat Kara Kemal liderliğinde yeniden bir araya gelen İttihatçılar, eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in evinde toplantılar yapmaya ve nasıl bir yol izleyeceklerini belirlemeye devam ediyordu. Buna karşılık hükümet, İttihatçıların hareketlerini polis aracılığıyla izleyerek girişebilecekleri her eylemin önlemi alınmaya çalışıyordu. Fakat toplantının yapıldığı evin içerisinde ne konuşulduğu ve toplantının konusu bilinemediği için İttihatçıların planladıkları tehlikenin boyutu da doğal olarak bilinemiyordu. Fakat toplantıya katılanların önemli nüfuza sahip İttihatçılar oldukları düşünüldüğünde toplantıda konuşulan konunun önemli olduğu barizdi.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yönelik tertiplenen suikast girişimi açığa çıkartıldıktan sonra Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yapılan soruşturma ve yargılamalar sonucunda TCF ile İttihatçılar arasındaki ilişki kesin olarak ortaya kondu. Hatırlanacağı gibi İzmir Suikastı Girişimi davasında mahkeme heyeti çoğunluğunu İttihatçıların oluşturduğu sanıkların yargılamalarına ayrı bir celse olarak Ankara'da devam etme kararı almıştı. Böylelikle yargılamaları Ankara'da yapılacak olacak "Kara Çete Davası" için mahkeme çalışmaya başladı. 17 Temmuz'da mahkeme heyeti trenle Ankara'ya geldi.³⁴⁶

Ankara İstiklal Mahkemesi heyeti Ankara'ya geldikten sonra kendisine tahsis edilen Meclis Encümeni Binası'na yerleşerek dava hakkında ön soruşturma yapmaya başladı. Mahkemeye soruşturmasında İstanbul Polis Müdürü Ekrem Bey de katkı sağlıyordu. Bu amaçla yapılan soruşturma 31 Temmuz'da tamamlandı. 2 Ağustos günü saat 14.00'te "Kara Çete" davası başladı.³⁴⁷ Savcı Necip Ali Bey iddianamesinde "suikast

³⁴⁵ Aybars, *age.*, ss. 510-511.

³⁴⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1926.

³⁴⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Temmuz - 2 Ağustos 1926.

ve taklib-i hükümet” suçlarından dolayı sanıkların cezalandırılmasını istiyordu.³⁴⁸ Mahkeme kürsüsünün arkasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in yağlı boya bir portresi bulunuyordu.

İlk olarak Küçük Talat Bey’in sorgulanmasına geçildi. Küçük Talat Bey ifadesinde; İttihat ve Terakki Genel Merkezi üyesi olduğunu, fakat partinin daha çok basın yayın işleriyle ilgilendiğini, siyasi yönetime karışmadığını söyledi. İfadesinin devamında Millî Mücadele devam ederken Almanya’da eski İttihatçı liderle kurdukları “İslam İhtilalleri Cemiyeti”nin Anadolu’da faaliyet göstermesi için Mustafa Kemal Paşa ile iletişime geçtiklerini fakat Paşa’nın buna onay vermediğini, Enver Paşa ile görüşmek üzere Batum’a gittiğini, burada Enver Paşa’nın Anadolu’ya geçme fikrini öğrendiğini, fakat aynı sıralarda kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Enver Paşa’nın Anadolu’ya geçme fikrinden vazgeçtiğini açıkladı.³⁴⁹

Bir diğer sanık Dr. Nazım Bey ifadesinde; İTC liderleri gibi kendisinin de savaş sonrası yurt dışına (Almanya) gittiğini, sonradan Rusya’ya gittiğini, orada bulunduğu sıradan Mustafa Kemal Paşa’dan kendisine yardım edilmesi için bir mektup aldığını, aradan geçen bir süre sonra ülkeye döndüğünü, Milli Mücadele’ye karşı mücadele etmediğini, Cavit Bey’in evinde yapılan toplantılara iştirak ettiğini, fakat siyasi bir girişimde yer almama kararından dolayı muhalefet partisine (TCF) de üye olmadığını, suikast girişimiyle alakasının olmadığını ifade etti.³⁵⁰

Sanıklar arasında ifadesi en çok merak edilen kişi olan eski Maliye Nazırı Cavit Bey’in³⁵¹ duruşması 10 Ağustos’ta başladı. Cavit Bey ifadesinde; I. Dünya Savaşı sonrası bir süre İstanbul’da saklandıktan sonra İsviçre’ye kaçtığını, orada Hüseyin Cahit, Talat Paşa, Cemal Paşa ve İsmail Canbolat³⁵² ile görüştüğünü, Enver Paşa’nın Anadolu’ya geçmesini engellemek için Talat Paşa’ya mektup yazdığını, 1921 Temmuz’unda ülkeye döndüğünü, Lozan sonrası Mustafa Kemal ile görüşen Kara Kemal’in kendilerini görüşmede nelerin konuşulduğu hakkında aydınlatmak istemesi üzerine kendisinin Şişli’de bulunan evinde diğer İttihatçılarla toplantı yaptıklarını ifade etti.³⁵³ Duruşma süresince verilen ifadelerden ve mahkeme heyetinin sorularından anlaşıldığı kadarıyla

³⁴⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Ağustos 1926.

³⁴⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 3-6 Ağustos 1926. ; Aml, *age.*, ss. 185-186.

³⁵⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 16-21 Ağustos 1926. ; Aml, *age.*, ss. 186-187.

³⁵¹ Maliyeci Cavit olarak da bilinir.

³⁵² Bir önceki İzmir yargılamasında 10 yıl ceza alıp daha sonra karara itiraz ettikten sonra idam cezasına çaptırılan İttihatçı.

³⁵³ *Hakimiyet-i Milliye*, 22-27 Ağustos 1926 ; Aybars, *age.*, ss. 515-516.

Cavit Bey'in bu yargılama ile en büyük ilişkisi eski İttihatçıların toplantıları Cavit Bey'in evinde yapmasından kaynaklanmaktaydı. İttihatçıların yaptığı toplantıların Cavit Bey'in evinde gerçekleşmesi Cavit Bey'i suikast davasına bağladı.

Cavit Bey'den sonra sıra Hüseyin Cahit Bey'in duruşmasına geldi. Hüseyin Cahit Bey ifadesinde; Cavit Bey'in evindeki toplantılara Kara Kemal'in kendilerine Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme hakkında konuşacağını söylemesi üzerine katıldığını, gizli bir şeyin konuşulmadığını ifade etti.³⁵⁴

13 Ağustos günü Kara Kemal - TCF ilişkisini kanıtlayan bir mektup Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlandı. Mektubun içeriği şu şekildedir: *“Pek muhterem beyim. Masruf olan mesai alileri şayan-ı şükrandır. ... ve ihtiyatı elde tutarak çalışmak üzere İsmail Bey'le müdavele-i efkâr edildi. Nokta-i nazırımızı zat-ı alilerine izah edecektir. Hürmetlerimi takdim ederim efendim. 24 Teşrin-i Sani 34. Kemal”*³⁵⁵

21 Ağustos'ta gazeteciler Ahmet Emin ile Velid Ebüzziya Bey'lerin ifadelerine başvuruldu. 23 Ağustos'ta Savcı Necip Ali Bey son iddianamesini mahkemeye okudu.³⁵⁶ İddianamede; İTC erkânının I. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeden kaçtıklarını, zaferin kazanılmasına müteakip yurda döndüklerinden sonra eski darbeci ve suikastçı alışkanlıkları yeniden devreye girerek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e suikast ve akabinde “taklib-i hükümet” yapmayı eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in evinde yaptıkları toplantılarda kararlaştırdıklarının tespit edildiğinden hareketle sanıklardan Dr. Nazım, Hilmi ve Cavit Bey'in Ceza Kanunu'nun 55. maddesi aracılığıyla 57. maddesine göre cezalandırılmalarını, Ali İhsan, Vehbi, Ethem, Rauf, Hüsnü, Rahmi ve Hamdi Bey'lerin ise 58. maddeye göre cezalandırılmalarını istedi.³⁵⁷

25 Ağustos günü sanıklar son kez savunma yaptılar. Aynı gün daha önceden firari olan fakat yakalanan sabık Ankara Valisi Abdülkadir trenle Ankara'ya getirildi ve İstiklal Mahkemesine çıkartıldı.³⁵⁸ Sanıklar arasında sabık Maliye Nazırı Cavit Bey genel savunma ve şahsi savunma olmak üzere ikiye ayırmak suretiyle yaptığı savunması harikulade bir savunma örneği olarak dikkatleri çekti. Cavit Bey ifadesinde; suikast girişimi ile alakası olmadığını, şahsının Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'ye katılmak

³⁵⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 28-31 Ağustos 1926.

³⁵⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1926.

³⁵⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 22-24 Ağustos 1926.

³⁵⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 24-25 Ağustos 1926. ; Aybars, *age.*, s. 517.

³⁵⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Ağustos 1926.

istediğini (Sivas Kongresine), kendisine bu yolda Sivas Kongresi'ne İstanbul azası olarak katılması teklif edildiğini fakat daha sonra teklif edenlerin münasip görmemesinden dolayı katılmadığını, bir süre sonra da Avrupa'ya kaçtığını, eğer kaçmamış olsaydı İngilizlerin diğerlerine yaptığı gibi kendisinin de Malta'ya gönderileceğini ve suçsuz yere cezalandırılmış olacağını belirterek durumunu La Fontaine'nin kurt ile kuzu hikâyesindeki “sen yapmamış ise kardeşin yapmıştır” mantığıyla bağdaştırdı. Savunmasının sonunda kısmında ise hâkimlere seslenerek “*İşte bu ümid ile ki mukadderatımı ellerinize tevdi ediyorum: Hakkıma mağrur vicdanlarınızdan emin olarak hüküm-ü adaletinizi bekliyorum.*” diyerek savunmasını bitirdi.³⁵⁹

Cavit Bey'in savunmasından sonra Dr. Nazım, Nail, Ali İhsan, Vehbi, Hamdi, Hüseyin Cahit ve İhsan Bey'ler savunmalarını yaptılar. 26 Ağustos günü mahkeme kararı sanıklara okundu. Karara göre sabık Maliye Nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım, Hilmi ve Nail idama ve diğer sanıklardan Vehbi, Hüsnü İbrahim Ethem, Rauf ve Rahmi 10 sene kalebentliğe mahkûm edildi. Diğer sanıklar ise beraat etti. İdam hükümleri 26 Ağustos gecesi infaz edildi. Hâkimiyet-i Milliye, kararı ve infazı okuyucularına “*İstiklal Mahkemesi dün adil kararını tefhim etti. Cavit, Doktor Nazım, Hilmi ve Nail idama mahkûm edildi ve hüküm-i idam dün gece on birde habshane-i umumi önünde infaz olundu.*”³⁶⁰ başlığıyla duyurdu.

İzmir suikast girişimi davasının Ankara yargılamalarının da son bulmasıyla birlikte bütün yargılama süreci 3 ay gibi bir sürede tamamlanmış oldu. Dava süreci sonunda İzmir yargılamaları ile TCF mensupları ile Millî Mücadele paşalarının faaliyetleri tamamen kontrol altına alınmış oldu. Ankara yargılamalarında ise geçmiş dönemlerle hesaplaşılmış ve ülkeye fenalık yapabilme ihtimali olan İttihatçılar tamamen tasfiye edilmiş oldu. Özellikle İttihatçıların tasfiyesi önemliydi. Sonuçta Mustafa Kemal de geçmişte bir İttihatçıydı ve İttihatçıların ülke yönetimini değiştirmek için suikastlara ve darbelere başvurabileceğini en yakından bilenlerin başında geliyordu. Bu sebeple tamamen tasfiyeleri memleketin, hükümetin ve cumhuriyet rejiminin devamlılığı için olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki İttihatçıların tasfiyesi sürecinde suikast ve hükümeti devirmek suçları tam olarak ispat edilememiş bazı sanıklar da idam edilmiştir. Bunlar arasında günümüzde dahi suçluluğu

³⁵⁹ Cavit Bey'in etkileyici müdafaasının tamamı için: *Hakimiyet-i Milliye*, 8-10 Teşrinievvel 1926 (8-10 Ekim 1926).

³⁶⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Ağustos 1926.

tam olarak ispat edilememiş olması hasebiyle tartışma konusu olan Cavit Bey ayrı bir yer tutmaktadır.

İttihatçıların dışında Ankara İstiklal Mahkemesi'nin TCF mensuplarına yönelttiği suçlamanın temelini ise *“TCF'lilerin İttihatçı silahşörlerle iş birliği yaparak Mustafa Kemal'i öldürmeyi planlamaları, bu yolla hükümetin de devrilmesini sağlayarak nihayetinde de öteden beri rejime karşı oldukları düşünüldüğünde rejimin akıbetini sekteye uğratacakları”* düşüncesi oluşturmaktadır. Oysa mahkemenin bu düşüncesi tamamen temelli değildir. Evet, TCF mensuplarının bazılarının İttihatçılarla iş birliği yaptığı ve onlara para ile silah yardımı yaptığı açıktır. Fakat mahkeme heyetinin zihninde canlanan ve TCF'ye karşı suç olarak yönelttiği *“öteden beri rejime karşı olduklarını düşünüldüğünde rejimin akıbetini sekteye uğratacakları”* düşüncesini destekleyecek maddi delil yoktur. TCF programının 1. maddesinde *“Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine müstenid bir Cumhuriyettir”* şeklinde de belirtildiği gibi TCF kendi programında dahi cumhuriyeti kabul ettiğini beyan etmiş bir partiydi. Burada mahkemenin bu suçlama ile muhalefeti tamamen *“susturma”* veya *“dizginleme”* isteğinin ağır bastığı ifade edilebilir. Başarısız bir muhalefet hareketi olarak TCF hâlihazırda kapatılmış durumdaydı. Fakat firkanın resmi anlamda kapatılmış olması üyelerinin gayri resmi bir şekilde toplanamayacakları anlamına gelmiyordu. Mahkeme heyeti özellikle partinin ileri gelenlerinden Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa üzerinde yoğunlaşarak onların halen kendi aralarında yaptıkları toplantılarla kısmen temsil etmeye çaba sarf ettikleri muhalefeti tamamen kontrol altına almak istemiştir.

Açıklıkla ifade edilebilir ki yeni kurulan bir devlette, hele ki o devlet büyük bir devrimin sonucunda kurulmuşsa değişmeyen kanun muhakkak yürürlüğe girer. TCF'nin kurulmasıyla birlikte yürürlüğe giren bu kanun *“devrim evlatlarını yer”* prensibinin tezahürüydü. İktidarda tek başına olan CHF, devletin kuruluş aşamasında kendisine karşı muhalif bir harekete sıcak bakmadı. Bu hususta iktidarın muhalefeti dağıtma hareketine yönelik önemli bir gösterge TCF'nin kuruluşundan 3 ay sonra, 25 Şubat 1925'te Fethi Bey'in TCF yöneticilerine söylediği *“Size firkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğ beni memur ettiler. Dağıtmazsanız istikbali çok karanlık görüyorum. Kan dökülecektir.”* ifadesidir.³⁶¹ Bu aşamada Başvekil Fethi Bey'e bu ifadeyi söyleten gücün Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu ifadeler ve söylemler ile birlikte

³⁶¹ Cebesoy, Siyasi ..., age., s. 542.

İzmir suikast girişimi ve onun İzmir ile Ankara yargılamaları sonucunda önce TCF mensupları daha sonra ise İttihatçılar kontrol altına alınmış oldu. Böylelikle de İstiklal Mahkemeleri'nin muhalefeti dizginlemesi hamleleri tamamlandı.

2.4.3 Çete, Eşkuya ve Komünistlerin Bertarafı

Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda başta Çerkez Ethem olmak üzere rejime tehlike olabilecek çetelerin varlığı büyük sorun teşkil etti. Öncelikle açıklamamız gerekir ki Çerkez Ethem çetesinin İstiklal Mahkemesi'nde yargılanması süreci esasen Millî Mücadele Dönemi İstiklal Mahkemeleri'nin konusudur. Fakat bizim bu yargılamayı Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri'nin içine almamızın en büyük nedeni bu çetelerin cumhuriyetin ilanından sonra varlıklarını sürdüren Komünizm ve saltanat taraftarlarıyla olan ilişkisidir. Bu sebeple başta Çerkez Ethem olmak üzere cumhuriyet rejiminin devamlılığına tehlike oluşturabilecek olan çeteleri, bağlantılı oldukları Komünist ve saltanat taraftarlarıyla beraber konu bütünlüğünün sağlanması açısından gerekli gördüğümüz için bu kısımda anlatmayı doğru buluyoruz.

Çerkez Ethem ve çetesi Kuvay-ı Seyyare, Millî Mücadele'de düzenli ordu kurulmadan önce büyük yararlıkları görülen kuvvetlerdi. Anadolu'da İstanbul Hükümeti'nin etkisiyle çıkan dini-siyasi nitelikli ayaklanmaların bastırılmasında Çerkez Ethem'in etkisi yadsınamaz. Fakat Çerkez Ethem bir süre sonra güç zehirlenmesi yaşamaya başladı. Kendisini Millî Mücadele'nin vazgeçilmez bir unsuru olarak gördü. Oysa Çerkez Ethem ve çetesi ile onun gibi çeteler düzenli ordu kuruluncaya kadarki süreçte birer basamaktı. Çerkez Ethem'in çetesi çoğunlukla başıbozuk eşkıyalardan oluşuyordu. Çetenin kural ve kanun tanımazlığı giderek öylesine büyüyordu ki zamanla halktan keyfi vergi almaya ve İstiklal Mahkemesi'nin kararlarını beklemeden cezalar verip sanıkları infaz etmeye başladı. BMM'nin buna tepkisi sert oldu. Çerkez Ethem bu tepkinin de etkisiyle bir süre durulsa da düzenli ordu birliklerine karşı sürdürdüğü uyumsuz tavrı takınmaya devam etti.

Çerkez Ethem bir süre sonra kendisine kuvvet sağlayabileceğini düşündüğü Komünistlere yaklaştı. Önce Yeşil Ordu Cemiyeti'ne daha sonra THİF'e katıldı ve fırkanın silahlı kuvvetini oluşturdu. TBMM ülkede zararlı faaliyet gösteren Komünist akımları engellemeye yönelik harekete geçince mezkûr Komünist fırka ve cemiyetler

kapatıldı. Çerkez Ethem'in Komünistlerle sürdürdüğü zararlı ilişkinin yanında Batı cephesi Kumandanı İsmet Bey'in emrine girmek de istemiyordu.

Bütün süreçlerin sonunda Çerkez Ethem kuvvetleriyle birlikte 9 Kânunuevvel (Aralık) 1920'de meclise yolladığı telgrafla birlikte başta Kumandanlara ve meclise ağır hakaretler yağdırdı. Çerkez Ethem'in bu davranışı kabul edilebilir değildi. Gönderdiği hakaret içerikli mektupla da Kuvay-ı Milliye ile bağlantısı kalmamıştı. Bunun üzerine BMM birlikleri Çerkez Ethem ve avanelerini dağıtma yoluna girişince Çerkez Ethem isyan edip Yunan kuvvetleri safına katıldı. Bunun üzerine Ankara Hükümeti, Çerkez Ethem ve kardeşleri Tefvik ile Reşit'in vatana ihanet ettiklerini resmi olarak ilan etti.³⁶² Sonuç olarak Çerkez Ethem ve maiyeti I. İnönü Savaşı'nda Yunan kuvvetleriyle birlikte bozguna uğrayarak Yunanistan'a sığındı. Millî Mücadele Dönemi'nde kurulan Ankara İstiklal Mahkemesi, Çerkez Ethem ve avanelerinin düşmana sığınmasını ve Türk ordusuna karşı savaşmasını vatan hainliği olarak saydı. Kuvay-ı Seyyare'den geri kalanlar ve yakalananlar yargılandılar. 9 Mayıs 1921'de verilen kararla Çerkez Ethem ve kardeşleri giyaben idam cezasına çarptırıldı.³⁶³

Millî Mücadele'nin kesin başarıya ulaşacağına dair emarelerin belli olmasından sonra Çerkez Ethem ve arkadaşları Ankara Hükümeti'nden aflarını istedi ve Anadolu'ya gelmek istediklerini bildirdiler.³⁶⁴ Fakat mücadelenin kritik bir aşamasında düşmana sığınan ve düşmanla birlikte Türk ordusuna karşı savaşan hainler affedilmedi. Çerkez Ethem ve arkadaşlarının af dilekleri de reddedildi.

Çerkez Ethem ve arkadaşları af isteklerinin reddedilmesinin kendilerinde yarattığı kızgınlığın da etkisiyle Millî Mücadele'nin askeri safhası kazanıldıktan sonra da hain faaliyetlerine artarak devam ettiler. Bir süre sonra işi içlerinde taşıdıkları kin ve nefretle Millî Mücadele kadrolarına karşı suikast tertiplemeye kadar götürdüler. 19 Mart 1923'te Çerkez Ethem ve avanesinin Millî Mücadele kadrosundan Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Refet Paşalara yönelik suikast tertiplemediği girişimi haber alındı. Buna yönelik güvenlik önlemleri hemen alındı ve suikast girişimi başarısızlığa uğratıldı.³⁶⁵

Suikast girişiminden yaklaşık 2 ay sonra 7 Mayıs 1923'te bu sefer Çerkez Ethem, kardeşleri Reşit ve Tefvik ile birlikte Eşref (Kuşçubaşı) Anadolu'da isyan çıkartma

³⁶² BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 2.27.3.1.

³⁶³ Aybars, *age.*, s. 103.

³⁶⁴ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 4.45.16.1.

³⁶⁵ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 54.357.3.1.

girişimlerine başladı. Bu girişim de haber alındıktan sonra alınan tedbirlerle başlamadan bastırıldı.³⁶⁶ Bir benzer girişim de aynı gün Çerkez Ethem'in İzmir'de kanlı eylemler yapmak üzere çeteler kurduğunun haber alınması ve bastırılmasıyla ortaya çıktı.³⁶⁷

Çerkez Ethem her ne kadar yurtdışında kaçak olsa da yukarıda bahsedilen olaylarla da görüleceği üzere Millî Mücadele'ye karşı olan nefretini her türlü yolla göstermeye çalışıyor, yetmiyor Anadolu'da isyan ve ihtilal çıkartmak için hain girişimlerine aralıksız devam ediyordu.

Çerkez Ethem ile bağlantılı olarak cumhuriyet rejimine karşı saltanat ve hilafeti geri getirmek isteyenler de İstiklal Mahkemesi'nce yargılandı ve cezaya çarptırıldı. Bunlardan Çerkez Ethem ve arkadaşlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen Eskişehir mebusu Eyüb, Hüsrev, sabık İstanbul mebusu Şükrü (Yenibağçeli), sabık Yozgat mebusu Bahri, sabık Biga Mebusu Hamdi, sabık Erzurum mebusu Salih'in de aralarında bulunduğu toplam 16 kişi tutuklandı. 1925 Ağustos ayı boyunca süren duruşmalar sonucunda sanıkların neredeyse hepsi beraat etti. Osmanlı İhtilal Cemiyeti ile İttihad-ı İslam Cemiyeti gibi saltanat ve hilafet taraftarı cemiyetler de yargılamalar sonucunda etkisiz hale getirildi.³⁶⁸

Çerkez Ethem'in haricinde yurt içerisinde asayiş bozucu davranışlarda ve eylemlerde bulunan çetelerin dosyaları da İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. 10 Mayıs 1925'te Niğde'nin Bor ilçesinde Muhacir Ali ve arkadaşlarının 250 kişiden teşekkül edilmiş bir çete kurdukları ve çetenin bölge ahalisinin huzur ve sükûnunu bozucu davranışlarda bulunmasından dolayı mezkûr şahıslar İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.³⁶⁹

Ahalinin sükûn ve huzurunu bozanlar yalnız sivil şahıslar değildi. Devlet görevlileri de bu hususta işledikleri kabahatler sonucunda İstiklal Mahkemesine gönderildi. 31 Ocak 1926'da Devrek Belediye Başkanı Rifat ile 6 arkadaşı gizli bir çete teşkil ederek huzur ve sükûnu kaçıracı davranışlarda bulunmalarından dolayı İstiklal

³⁶⁶ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 107.699.4.1.

³⁶⁷ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 7.18.16.1.

³⁶⁸ Aybars, *age.*, s. 424.

³⁶⁹ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.28.6.1.

Mahkemesi'ne verildi.³⁷⁰ Yine aynı gün 31 Ocak'ta eşkıyalık yapan Halil oğlu Mehmet Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.³⁷¹

26 Mayıs 1925 tarihinde Çankırı'da yakalanan Eğri Ahmet ve çetesi İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi.³⁷² 26 Ağustos 1925'te Gaziantep'te köyleri ve askeri karakolları basarak cumhuriyet hükümetine ve onun ordusuna mesaj veren ve ahalinin huzurunu kaçıran Cezzar İbrahim Çetesi üyeleri ve bunlara yardım edenler ile Tilkiler Aşireti'nden yakalananlar İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.³⁷³

6 Eylül 1925 tarihinde Candaroğlu İbrahim çetesi üyelerinden arta kalanlardan halkın huzurunu ve memleketin selametini tehlikeye düşüren eşkıyalar İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi.³⁷⁴ 19 Temmuz 1925'te eşkıya İbrahim Haydar Çetesi'nde faaliyetlerde bulunan Kara Silo ve arkadaşı Vakkas İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.³⁷⁵

23 Kasım 1925'te Ayancıklı Mehmet oğlu Mehmet eşkıyalara katıldığı ve onların çetesine fişek tedarik etmesinden dolayı Ankara İstiklal Mahkemesi'ne yollandı.³⁷⁶ Bir başka eşkıya Molla Mehmet ve arkadaşları ise beş gün önce 18 Kasım'da İstiklal Mahkemesi'ne yollanmıştı.³⁷⁷

Cumhuriyet rejiminin devamlılığında yurt içinde görülen diğer bir büyük tehlike ülke içerisinde faaliyette bulunan Komünistlerin varlığıydı. Hatırlanacağı gibi Millî Mücadele Dönemi'nde Yeşil Ordu ve THİF gibi cemiyet ve fırkalar yeni kurulacak Türk devletinin rejimi olarak Bolşevizm'i kabul ettirmeye yönelik faaliyetlere girişmiş fakat bu cemiyet ve fırkaların mensupları Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından cezalandırılınca faaliyetleri yarım kalmıştı. Böylelikle ilk aşamada cumhuriyet rejiminin tesisinde önemli bir engel atlatılmıştı.

Kesin zaferin alınmasında ve cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte Komünist cemiyetler ve bu cemiyetlerin mensupları Komünizm davası gütmeye devam ettiler. Şüphesiz bu durum genç cumhuriyet rejiminin devamlılığı için büyük tehlike

³⁷⁰ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 17.89.14.1.

³⁷¹ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 17.88.12.1.

³⁷² BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.20.13.1.

³⁷³ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 104.682.19.1.

³⁷⁴ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 15.55.19.1.

³⁷⁵ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 15.49.16.1.

³⁷⁶ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.71.12.1.

³⁷⁷ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.73.13.1.

oluşturmaktaydı. Kurtuluş, Aydınlık ve Orak Çekiç dergileri dönemin etkili Komünist propagandası yapan yayınlardı.

Aydınlık dergisi, iktisadi açıdan bağımsızlığı temel alan, Türkiye'nin sömürgeleştirilmeye müsait yapısına dikkat çeken yazılarıyla hükümete mali ve iktisadi konularda yön göstermeye çalışıyordu.³⁷⁸ Derginin hatırı sayılır bir öneme sahip olmasında yazarları arasında Nazım Hikmet ve Şevket Süreyya Aydemir gibi güçlü kalemlerin olmasının etkisi fazlaydı.

Orak Çekiç gazetesi, işçi ve köylü kesimin iş birliğine gitmesi prensibini benimsemekteydi. CHF'yi işçi ve köylülerin haklarını gasp eden bir parti olarak tanıtan gazete, Şeyh Sait İsyanı'nın nedenini toprak köleliğini temel alan derebeylik sisteminin bulunmasına bağlıyor ve işçi sınıfının mecliste temsil edilmesini, tek dereceli seçim usulünün benimsenmesini istiyordu.³⁷⁹

4 Mart 1925 çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu'yla birlikte bazı gazete ve dergilerin kapatıldığından "*Basının Kontrol Altına Alınması*" başlığında bahsedilmişti. Aydınlık ve Orak Çekiç kapatılan yayınlar arasında Komünizm propagandası yapanlardı. Dergilerin kapatılmasından sonra mensuplarının da tutuklanacağı beklenen bir gelişme idi. Bu sebeple Aydınlık dergisinin sahibi Dr. Şefik Hüsnü ve yazarlarından Nazım Hikmet ülkeyi terk ederek yurtdışına çıktılar. Fakat derginin diğer önemli yazarı Şevket Süreyya Aydemir kaçmadı. Kendi deyişiyle "*kaderini bu memleketin toprağına bağladı.*"³⁸⁰

1 Mayıs 1925'te Aydınlık, Orak Çekiç ve Yoldaş gazetesi mensupları da olmak üzere toplamda 38 kişi gözaltına alınarak Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. Sanıklar Komünist propagandası yapmak ve ülke içerisinde emniyeti ihlal edici davranışlarla hükümet şeklini değiştirmeye yönelik fiil ve harekette bulunmak ile suçlandı. 9 Ağustos'ta ilk soruşturma yapıldı. 10 Ağustos'ta Aydınlık dergisinden Şevki, Nuri, Abdi Recep, Sadrettin Celal ve Şevket Süreyya'nın Aydemir duruşmaları yapıldı.³⁸¹ Sanıklar ifadelerinde cumhuriyet taraftarı olduklarını beyan ettiler. 12 Ağustos'ta Savcı Necip Ali Bey iddianamesini okudu. Aynı gün mahkeme heyeti kararı sanıklara okudu. Karar metninde sanıklardan İbrahim Hilmi, Şevki, Nuri, Sadrettin Celal, Sami ve Nuri

³⁷⁸ Aybars, *age.*, s. 419.

³⁷⁹ Aybars, *age.*, s. 419.

³⁸⁰ Aydemir, *Suyu ...*, *age.*, s. 308.

³⁸¹ Aybars, *age.*, ss. 420-421. ; Aydemir, *Suyu ...*, *age.*, s. 315.

Haydar yedi sene; Abdi Recep, Şevket Süreyya, Vasıf, Mümtaz, Hüseyin Hikmet ve Süleyman Necati on sene; firarda olanlardan Dr. Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, Cevdet ve Hasan Ali ise on beş sene kürek cezasına çarptırıldı.³⁸²

Komünistlerin yargılamasına bakıldığında hiçbirinin idam gibi ağır bir ceza almadığını, firari durumda olanları saymaz isek kalanlarının da en fazla on sene kürek cezasını aldığını görmekteyiz. Kaldı ki kürek cezası alanların cezaları da bir yıl sonra 29 Ekim 1926 Cumhuriyet Bayramı'nda affedildi ve mahkûmlar serbest bırakıldı. Burada hükümetin öncelikle 1920 yılında yarıda Komünist faaliyetler dosyasını tamamladığını ve cumhuriyetin devamlılığına Marksist söylemlerle tehlike oluşturabilecek dergi, cemiyet ve grupları tamamen dağıttığını ifade edebiliriz.

İstiklal Mahkemesi bir yandan yurtiçindeki Komünist yayınlarla mücadele ederken diğer bir yandan da yurtdışında yayınlanan Komünist içerikli dergi ve gazetelerin yurtiçine sokulmasını hükümet aracılığıyla yasaklamaya ve bu yolla cumhuriyet rejimine sıkıntı çıkabilecek zarar yayınların önüne geçmeye çalışıyordu.

19 Haziran 1923'te Bulgaristan'da neşredilen Ziya gazetesinin zararlı Komünizm yayınları ve propagandası yapmasından dolayı yurda sokulması yasaklandı.³⁸³ 22 Temmuz 1923'te Rusya'da yayınlanan ve Türkçe olarak basılan Yeni Fikir gazetesi Komünizm propagandası yaptığının tespit edilmesinden dolayı yurda sokulması yasaklandı.³⁸⁴ 1 Eylül 1923'te Rusya'da yayın hayatını devam ettiren Yeni Hayat, Rençber, Komünist ve Başkurt gazeteleri ve Komünizm propagandası yapan diğer gazete, belge ve risalelerin yurtiçine sokulması yasaklandı.³⁸⁵

29 Nisan 1925'te ise Avusturya'da yayınlanan ve Komünist faaliyetlerde bulunanların yayın organı olan "Correspondance International" gazetesinin yurda sokulması yasaklandı.³⁸⁶ 13 Mayıs 1925 tarihinde Komünist faaliyetlerde bulunan ve Bursa'da yayınlanan Yoldaş gazetesinin yayını durduruldu. Sorumlu müdür ile gazete sahibi İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.³⁸⁷

³⁸² Aybars, *age.*, s. 422. ; Aydemir, Suyu ..., *age.*, 317.

³⁸³ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 7.21.13.1.

³⁸⁴ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 7.25.18.1.

³⁸⁵ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 7.30.11.1.

³⁸⁶ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.25.12.1.

³⁸⁷ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.29.12.1.

2.4.4 Dini ve Siyasi Nitelikli İsyanların Bastırılması

Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da İstanbul Hükümeti'nin ve azınlıkların çıkarttıkları isyanlar mücadelenin kaderini etkileyen önemli olaylardı. Düzenli ordu bir taraftan düşmanla savaşırken diğer yanda da çoğunlukla dini temelli isyanları bastırmakla uğraşıyordu. Bu durum mevcut kuvvetin tek bir alana yönelmesinin önündeki en büyük engeldi. Çerkez Ethem başta olmak üzere birçok Kuvay-ı Milliye mensubu isyanların bastırılması için uğraşmıştı.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte de çoğunluğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde olmak üzere sayısız isyan hareketi baş gösterdi. En tehlikelisi ve en önemlisi Şeyh Sait İsyanı olmak üzere bu isyanların Doğu Anadolu'da çıkmasının nedenlerini ve isyanların cumhuriyet ordusu tarafından neden şiddetle bastırıldığı anlamak için bölgenin tarihi geçmişine ve barındırdığı etnik unsurlara göz atmak gerekmektedir.

Bilindiği gibi Doğu Anadolu Bölgesi, 16. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde Osmanlı Devleti'nin himayesine girmeye başladı. Fakat bölgenin merkez İstanbul'a uzak oluşu ve geçmişten gelen feodal düzenin devamı gibi etkenler sonucunda bölge diğer Osmanlı hâkimiyet sahasından farklı bir görünüm sergiledi. Bölgenin idaresi merkeze bağlı olan özel yetkili idareciler tarafından yürütülmeye başlandı. Bu tarihten devletin yıkılışına kadarki süreçte belli başlı isyanlar baş gösterse de bunların hepsi bastırıldı.

1908 İhtilali'nden sonra bölgede yaşayan Kürt unsurlar; çağın akımı milliyetçilik ve ulus devlet ülküsüne kapılarak bağımsız bir devlet kurma faaliyetlerine girişmeye başladı. Doğu Kürtlerinin bu ülküyü benimsemesinde şüphesiz Kafkaslardaki Ermenilerin de aynı ülkü peşinden gitmelerinin ve ülkülerini gerçekleştirmeye yönelik önemli adımlar atmalarının etkisi büyüktü. 1908-1918 arasındaki ihtilal ve savaşlar döneminde Kürtlerin kendi çıkarlarının peşine düşerek Osmanlı'dan ayrılma yolunda kuvvetli bir faaliyete giriştiklerinden bahsetmek doğru olmaz. Bu dönemde devlete bağlılık durumu genel anlamda sağlanmıştır. Burada Kürtlerin devlete sadakatinin sağlanmasında saltanat kurumu ve padişah kimliğinden çok Hilafet Kurumu ve halife kimliği önemli rol oynamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren Mondros Mütarekesi'yle birlikte Kürtlerin, Ermeniler ve Rumlar gibi İtilaf Devletleri'nin desteğiyle bağımsız bir devlet kurma çalışmalarına şahit olunmaktadır. Bu adıma yönelik ilk hareket mütarekenin imzalanmasına müteakip kurulan ve faaliyete geçen Kürt Teali Cemiyeti'dir. Wilson

ilkelerinin 12. maddesine istinat ederek çalışmalarına başlayan cemiyet Paris Konferansı'nda İngiltere mandası altında bir devletin kurulması yönünde girişimlerde bulundu. Fakat bu girişim Avrupa devletlerinin gözünde tam olarak kabul görmedi.

23 Nisan 1920'de BMM açıldıktan sonra doğudaki aşiretler ve şeyhler Ankara Hükümeti'ne sadakatini bildirdi. Sadakatlerinin göstergesi olarak da seçimlerin sonucunda bölgeyi temsilen seçilen mebusların meclise gönderilmesini desteklediler. Bu desteğin arkasında yatan diğer bir neden de Mustafa Kemal Paşa'nın kongreler döneminde bölge aşiret liderleriyle kurduğu sağlam temelli ilişkidir.

Her ne kadar bağımsız Kürt devleti projesi bölge ahalisinin Ankara Hükümeti'ne sadakatini bildirmesiyle görünürde rafa kalkmışsa da bölgede Kürtlerin projelerine İngiltere destek çıkıyordu. Şüphesiz İngiltere'nin bu desteği vermesindeki amaç bağımsız bir Kürt devleti ile kendi mandasındaki Irak arasında sınır birliği sağlamak ve bu yolla Musul'un kara güvenliğini teşkil etmektir.

1922 Kasım'ında toplanan Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye ile İngiltere arasında çıkan en büyük pürüz Musul'un kime ait olacağı üzerineydi. Türkiye, ortak tarihi ve kültürel geçmişinin yanında bölge insanının da Türkiye'ye katılmak istemesinden ve Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunmasından dolayı Musul'un kendi toprakları olduğunu öne sürdü. İngiltere ise Kürtlerin ayrı millet olarak değerlendirilmesi gerektiğini, Kürtlerin Türklerle beraber yaşamaktan hoşnut olmadığını, Wilson İlkelerinin 12. maddesi gereğince de bu bölgelerin Irak yönetimine bırakılmasını gerektiğini savundu. Lozan'da bu mücadele sürerken daha önce kuruluşundan ve faaliyetinden bahsettiğimiz Kürt Teali Cemiyeti de kendini feshetti. Fakat kısa bir süre sonra mezkûr cemiyetin üyelerinin bir kısmıyla Şeyh Sait İsyani'nin da hazırlayıcısı olan Kürt İstiklal Komitesi kuruldu. Komite kadrosuna ilk alınanlardan biri Şeyh Sait³⁸⁸ idi ve komitenin hedefi bağımsız bir Kürt Devleti kurmaktı. Bu amacına yönelik çalışmalara da hemen başladı. Bölgede "*Türk Cumhuriyetinin laik, dinsiz bir devlet olduğu, şeriatın dışına çıkıldığı*" propagandalarını yapmaya başladı. Böylelikle ileride çıkartılması planlanan milli harekete³⁸⁹ dini bir kimlik kazandırmak için altyapı hazırlandı.

³⁸⁸ Şeyh Sait, Doğu Anadolu Bölgesi'nde oldukça fazla taraftarı olan Nakşibendi tarikatının büyüklerinden olan tanınmış bir zattı. Şeyh Sait, bölgenin feodal düzeninden dolayı şeyhlik ünvanını kullanarak halk üzerinde büyük tesirler yaratmış ve tarikat liderliği ile hayvancılıktan dolayı da oldukça zenginleşmişti.

³⁸⁹ Şeyh Sait İsyani.

3 Mart 1924'te Hilafetin kaldırılması, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile laik düzende eğitime geçilmesi ile birlikte özellikle doğu bölgelerinde yaşayan ve halifeye büyük bir sadakatle bağlı olan kesimde hoşnutsuzluk gözlemlenmeye başladı. CHF'nin dinsiz bir parti olduğu, hilafetin de kaldırılmasıyla birlikte laikliğin her alanda sirayet edeceği, Batılıların caiz olmayan değerlerinin ülkece benimseneceğini ve ülkenin dört bir yanında ahlaksızlığın arttığı yönündeki düşünceler burada yaşayan halkın zihninde yer etmeye başladı. Yukarıda bahsedilen CHF aleyhindeki mezkûr düşüncelerin halkın kafasında yer etmesinde TCF şubelerindeki³⁹⁰ bazı art niyetli üyelerin propagandaları ve TCF mebuslarının açıklamaları önemli rol oynuyordu.

Kürt İstiklal Komitesi, Doğu Anadolu'da cumhuriyet rejimi aleyhine yoğun faaliyetlere başladığı dönemlerde, iki ülke, İngiltere ve Türkiye arasında şiddetli tartışmaların yaşanması ve ilk devrede Lozan Konferansı'nın sonuçsuz dağılmasına sebebiyet vermesinden dolayı Musul konusu Lozan Anlaşmasının dışına bırakıldı. Buna göre iki ülke dokuz ay içerisinde anlaşma zemini arayacak fakat sonuç alınmazsa çözüm için Cemiyet-i Akvam'a başvurulacaktı. Anlaşıldığı gibi görüşmeler Haziran 1924'te Haliç Konferansı ile başladı. Fakat bir türlü sonuç alınamıyordu. İngiltere konferansta Kürtlerin Türklerle beraber yaşamak istemediklerini tezini ısrarla savunuyordu. Böyle bir anda görüşmeler sürerken 13 Şubat 1925'te doğuda bir isyanın patladığı haberleri kamuoyunda duyulmaya başladı. Böyle bir aşamada doğuda Kürt İstiklal Komitesi'nin Kürtlerin çıkarttığı görünürde dini temelli fakat arkasında milliyetçilik tohumlarını da barındıran isyan İngiltere'nin Musul konusunda savunduğu Kürtler Türkler beraber yaşamak istemiyor görüşünü destekler nitelikteydi.

Şeyh Sait İsyanı, 13 Şubat 1925'te Diyarbakır'ın Piran köyünde başladı.³⁹¹ Kısa sürede yayılarak genişledi. Kendisini diğer aşiretlerin liderleri de katıldı ve birlikte hareket etmeye başladılar. Önce Darahani (Genç, Tunceli) ele geçirildi ve şehir yağmalandı. Burada bazı devlet görevlileri de isyana katıldı. Bu aşamadan sonra isyan 3 kola ayrıldı ve Şeyh Sait maiyetiyle birlikte Diyarbakır'ı almak için harekete geçti. 21 Şubat günü Şeyh Sait, isyanı haber alan Jandarma alayı ile çatışmaya girdi ve alayı geri çekilmeye zorladı. Halk bu aşama ordu birliklerinin bile geri çekildiğini gördükten sonra korku ve başka seçeneklerinin olmamasından dolayı isyancılara destek vermeye başladı.

³⁹⁰ TCF İstanbul Beykoz Şubesi ve TCF Urfa Siverek Şubesi.

³⁹¹ Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s.36.

2 Mart günü Elâzığ isyancılar tarafından ele geçirildi ve şehir yağmalandı. Diğer taraftan isyanın diğer bir kolunu oluşturan Şeyh Abdullah, Varto'yu ele geçirdi ve Erzurum'a hareket etmeye başladı. Şeyh Sait ise Diyarbakır'a 7 Mart'ta saldırmaya başladı. Fakat saldırısı başarısız oldu ve geri çekilmek zorunda kaldı.³⁹²

İsyanın başlamasından üç gün sonra 16 Şubat'ta kamuoyunda isyanla alakalı ilk bilgiler duyulmaya başlandı. 18 Şubat'ta Dâhiliye Vekili Cemil Bey isyan hakkında ilk bilgilendirmeyi mecliste yaptı. Konuşmasında 13 Şubat günü Şeyh Sait adındaki birinin kardeşleri ve maiyetiyle birlikte eşkıyalık yaptığının haber alındığını, bunun önlenmesi için hükümetin gerekli tedbirlerin alındığını ve alınan tedbirler sayesinde eşkıyalığın büyümeden bastırılacağını ifade etti.

20 Şubat günü Heybeliada'da dinlenen İsmet Paşa isyanın giderek büyümesi üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından acele Ankara'ya çağrıldı. İsmet Paşa 21 Şubat'ta geldi ve doğruca Çankaya'ya Gazi'nin yanına çıkarak isyan hadisesi hakkında değerlendirmelerde bulundu. Aynı gün toplanan Vekiller Heyeti toplantısından sonra Başvekil Fethi Bey meclise bazı illeri kapsayan sıkıyönetim yazısını meclise sundu. Meclis derhal toplanarak konuyu etraflıca görüştü ve Başvekilin istediği sıkıyönetimi onayladı. Böylelikle isyanın bastırılması sürecinde ilk adım atılmış oldu. Fakat bu oldukça gecikmiş bir hamleydi. Sıkıyönetim meclis tarafından kabul edildiğinde isyan hadisesi neredeyse 2 haftadır devam etmekteydi ve hareket her geçen gün büyüyerek genişliyordu. Fethi Bey mecliste yaptığı konuşmada isyan hakkında bilgilendirme yaparak; ayaklanmanın dini mahiyette olduğunu, dinin kullanılarak halkın istismar edildiğini, isyancıların amaçlarının hilafeti geri getirilmesi olduğunu açıkladı.

Doğu'da isyan hareketi genişleyerek büyürken 1 Kasım 1922'de Saltanatın Kaldırılması ile tahtsız kalan ve 17 Kasım'da İngiliz gemisi Malaya ile yurtdışına giden sabık padişah VI. Mehmet (Vahdettin), yerleştiği San Remo'da Fransız gazetecilere beyanatta bulunuyor ve isyan hadisesi hakkında duyduğu memnuniyeti belirtiyor hatta isyan hareketine başarılar diliyordu.³⁹³

Fethi Bey'in aldığı önlem sıkıyönetim ilan etmekle sınırlı kaldı. Fakat gözükten durumda isyan sadece sıkıyönetim ilan edilerek bastırılacak gibi değildi. Bu sebeple Fethi Bey'in aldığı yetersiz önlemler mecliste şiddetli eleştirilere maruz kaldı. 2 Mart günü

³⁹² Aybars, *age.*, ss. 295-296.

³⁹³ Yalman, *age.*, s. 994.

meclis oturumunda alınan önlemlerin yeterli olmadığı, isyan hadisesinin giderek büyüdüğüne yönelik eleştiriler yapıldı. Bunun üzerine Fethi Bey hükümetine yönelik mecliste güven kalmadığına kanaat getirdi ve istifasını Mustafa Kemal'e sundu.

4 Mart günü yeni hükümeti İsmet Paşa kurdu. Hükümet kurulur kurulmaz önce İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulmasına olanak sağlayan Takrir-i Sükûn Kanunu meclise sunuldu ve kabul edildi. Daha sonra hükümet biri Ankara'da diğeri de isyan bölgesinde olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulması teklif etti. Meclis hükümetin bu teklifini de kabul etti ve nihayetinde Ankara İstiklal Mahkemesi ve İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi (Askeri Harekât Bölgesi İstiklal Mahkemesi) kurulmuş oldu.

İsmet Paşa Hükümeti'nin isyanın bastırılmasına yönelik meclise sunduğu Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefetteki TCF mebusları şiddetle karşı çıktı. İsmet Paşa yaptığı konuşmada mezkûr isyanın cumhuriyet rejimi yıkmak için çıkartıldığını, büyük bir tehlike oluşturduğunu ve derhal bastırılması gerektiğini söyledi. Fakat TCF mebusları özellikle de Kazım Karabekir ve Rauf Bey, İsmet Paşa'nın isyan sonucunda cumhuriyet rejiminin yıkılma tehlikesine gireceği hakkındaki görüşüne katılmadıklarını beyan etti.³⁹⁴

Ankara'da hükümet değişikliği yaşanıp İsmet Paşa hükümeti kurulurken isyan doğuda devam ediyordu. İsyânı bastırmaya yönelik Şubat ayının son haftasında harekete geçen ordu birlikleri Mart'ın ilk haftası isyan bölgesine ulaştı ve Erzurum ve Diyarbakır başta olmak üzere kritik mevkilere askeri yığınak yapmaya başladı. Ordu birliklerinin gelmesiyle Şeyh Sait ve avaneleri mağlup olmaya başladı.

İlk olarak Mart'ın ilk haftası ele geçirmek istedikleri Diyarbakır'da ordu birlikleri tarafından büyük bozguna uğradılar. Bugünden sonra isyancılar dağılma, isyan ise bastırılma aşamasına girdi. 10 Mart'ta Diyarbakır isyancılardan tamamen temizlendi. 26 Mart'ta asilerin ele geçirdiği şehirlerin temizlenmesi maksadıyla ordu birlikleri harekete geçti. Elâzığ ve Diyarbakır yönünden isyancılar çembere alındı.

31 Mart günü Şeyh Sait'in saklandığı Hani'ye doğru taarruza geçildi. Nisan'ın ilk haftası asilerle çarpışarak geçti ve büyük kısmı imha edildi. Gün geçtikçe kuvvetlerinden mahrum kalan Şeyh Sait daha fazla mücadeleyi sürdüremedi ve 15 Nisan'da nihayet ele geçirildi.³⁹⁵ Böylelikle cumhuriyetin ilanından sonra birer birer adımları atılan laik düzene geçişe yönelik en büyük tehdit olan Şeyh Sait İsyânı bastırılmış oldu. Şüphesiz

³⁹⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 15, ss. 130-145.

³⁹⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mart-17 Nisan 1925. ; Aybars, *age.*, ss. 308-312.

bu isyanın görünürdeki nedeni dini temellere dayanıyorsa da bir başka açıdan da bu isyanın çıkış nedeni olarak Şeyh Sait ve diğer şeyhlere ait çıkarların laik düzenle birlikte yıkılmaya başlaması kabul edilebilir. Feodal düzenin devam ettiği, şeyhlik, ağalık ve aşiret reisliği gibi halkın üzerinde büyük bir hâkimiyet tesis eden ve din aracılığıyla da bu hâkimiyetlerini perçinleştiren Şeyh Sait ve avanesi için bu gibi önemli unvanların laik düzenle birlikte yıkılmaya başladığı düşüncesi bu kişileri harekete geçiren en büyük etken olarak sayılabilir.

Şeyh Sait ve maiyeti ele geçirildikten sonra yargılanmak üzere İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. Şeyh Sait'in yargılamasına geçmeden önce diğer şeyhlerin ve isyancıların yargılamaları yapıldı. Bunlardan Şeyh Eyüb, Dr. Fuat ve Seyyit Abdülkadir'in yargılamaları isyanın niteliğinin anlaşılması açısından önem arz etmekteydi.

İlk olarak Şeyh Eyüb ve Dr. Fuat'ın yargılaması başladı. Şeyh Eyüb daha önceden de belirtildiği gibi Şeyh Sait İsyanı'na katılmış, bu isyanda halkın dini duygularını kullanarak ayaklanmanın büyümesine yardımcı olan, Şeyh Sait ile mektuplaşarak birçok askerin şehit edilmesinde birinci derecede rolü olan isyanın elebaşlarından. Şeyh Eyüb diğer sanıklardan farklı kılan bir özelliği de TCF ile olan yakın ilişkisidir. Bu sebeple mahkeme safhasında isyandaki rolü kesinleşmiş ve her açıdan belirlenmiş olduğundan, mahkeme heyeti isyanla alakalı sorular sormak yerine daha çok Şeyh Eyüb'ün TCF ile olan ilişkisine yoğunlaştı. Şeyh Eyüb, TCF ile olan ilişkisini mahkemedeki ifadesinde; TCF Siverek Şubesi'nin kendisi tarafından kurulduğunu, TCF Urfa Siverek üyelerinden Fethi Bey'in Siverek'e geldiği zamanlarda kendisinin evinde 15 gün kadar yatılı misafir olarak kaldığını, misafir olduğu günlerde Fethi Bey'in; CHF'nin dinsiz bir parti olduğunu lakin bunun aksine TCF'nin dine hürmetkâr bir parti olduğunu, iki partinin parti programlarını karşılaştırarak TCF'de din hususunda hükümlerin parti programı aracılığıyla kayıt altına alındığı gibi sözlerini işittiği şeklinde ifade etmiştir. Sonuç olarak Şeyh Eyüb'ün hem TCF ile ilişkisi hem de isyandaki etkin rolü mahkeme heyeti tarafından ispat edildi. İsyana iştirak etmesinden ve isyanın büyümesinden önemli derecede sorumlu olduğundan dolayı kırk sekiz kişi ile beraber idama mahkûm oldu. Şeyh Eyüb hakkındaki hüküm 17 Nisan 1925'te salben idam edilerek infaz edildi.

Dr. Fuat ise isyanın başlamasından bir hafta sonra 21 Şubat günü Ferit Paşa'ya gönderdiği mektupta; Musul çevresinde Kürt İstiklal Komitesi'nin aylardan bu yana faaliyet gösterdiğini, ayaklanmanın bahse konu cemiyetin isteğiyle çıkarıldığını, Fransız

idaresinde yaşayan Kürtlerin de ayaklandırılmak üzere harekete geçeceklerini ifade ediyordu. Dr. Fuat'ın yapılan yargılamasında halkın milliyetçi duygularını galeyana getirerek isyanın büyümesine neden olduğu, Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak gayesiyle cumhuriyetin bölgedeki hâkimiyetine son vermek için çalıştığı ve orada Kürt Devleti'nin tesis edilmesini sağlamak için de faaliyette bulunduğu ortaya çıkarıldı. Şeyh Eyüb gibi hakkında idam kararı verildi ve 17 Nisan günü salben idam edildi.

İsyanın diğer önemli sanığı ise Seyyit Abdülkadir idi. Seyyit Abdülkadir, isyanın milliyetçi tarafını organize eden ve isyanı o yönde şekillendiren Kürt Teali Cemiyeti başkanıydı. İsyanda üstlendiği görev gereği yargılanması da önem teşkil ediyordu. İstanbul Valisi Süleyman Bey'in İstiklal Mahkemesi'ne yazdığı ve 21 Nisan 1925 tarihli telgraf 29 Nisan günü Savcı Ahmet Süreyya Bey tarafından alındı. Telgrafta isyanla alakadar gözükmelerinden dolayı Dâhili Velaketi'nin emriyle 13/14 Nisan gecesi tutuklanan Seyyit Abdülkadir ile oğlu Seyyit Mehmet ile Erbilli Huşrev Aşireti'nden Nafiz ve Kürt Teali Cemiyeti üyelerinden Abdullah Sadi'nin polis birinci şube baş memurlarından Ziya Bey'in kontrolüyle birlikte mezkûr şahıslara ait evraklar ile vesikaların da mahkemeye gönderildiği bildiriliyordu.³⁹⁶

Dört sanık ilk sorgularında kendilerine yöneltilen suçlamaları ya inkâr etti ya da birbirlerinden farklı ifadeler verdi. 14 Mayıs günü yargılama başladı. Yargılamada Abdülkadir'in oğlu Mehmet ile Abdullah Sadi (Palolu Sadi, Kör Sadi) arasındaki ilişki gün yüzüne çıkartıldı. Sanıkların arasındaki ilişkiye göre Kürt Devleti kurmak amacıyla isyanı çıkartanlardan Abdülkadir bu amacına ulaşabilmek için bir dış devletin yardımı almaya çalıştı. Bunun içinde oğlu Mehmet aracılığıyla İstanbul'da Kör Sadi ile temas kurmuştu. Kör Sadi, Abdülkadir'in temsilcisi olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Bürosu memurlarından Mr. Templen'in Şişli'deki evinde görüştü. Gerçekte Kör Sadi, Mr. Templen ile görüştüğünü sanıyordu. Mr. Templen adındaki kişi İstanbul Emniyeti'nde görev yapan baş komiser Nizamettin Bey idi. Emniyet bir süredir faaliyetlerinden şüphelendiği cemiyet üyelerini takip ediyordu. Bunun üzerine Abdülkadir'in oğlu Mehmet, İstanbul'da faaliyetlerde bulununca polisin dikkatini çekmiş ve olayın iç yüzünü ortaya çıkarmak için baş komiser Nizamettin Bey mezkûr şahıslara yakınlaşmak için İngiliz temsilci Mr. Templen kod adını kullanmaya başlamıştı.

---

³⁹⁶ Örgüevren, *age.*, s. 152.

Kör Sadi ile Mr. Templen arasındaki görüşmelerde; Kör Sadi, Mr. Templen'den bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulması için destek istedi. Eğer İngiliz desteği alınırsa Kürtlerin hepsinin ayaklanacağını, önce Diyarbakır ele geçirilerek hükümetin oradan bertaraf edeceklerini, İngiliz desteği olmazsa ayaklanmanın çabucak söneceğini, 1913 yılında da Rus Konsolosu ile Kürt ihtilal hareketi için görüşüğünü, Mahmut Şevket Paşa'ya da zamanında Kürt Devleti için layiha verdiği ifade etti.³⁹⁷ Kör Sadi ile Mr. Templen arasındaki onlarca görüşmeler Kör Sadi ve onun temsil ettiği Kürt Teali Cemiyeti'nin memleket ve cumhuriyet için ne denli tehlikeli olduğunun ispatı idi.

Savcı Ahmet Süreyya Bey, Sadi ve Mr. Templen arasındaki görüşmelerin zabıtlarını ve detaylarını mahkemede okuduktan sonra Abdülkadir'in duruşmasına geçildi. Abdülkadir mahkemede önceden meşgul olduğu memuriyetleri anlattıktan sonra isyandan hiçbir şekilde haberdar olmadığını, hatta cumhuriyet rejimini savunduğunu ve cumhuriyetin koyu bir taraftarı olduğunu beyan etti. Bunun haricinde yabancı devletlere başvurup onların elçilikleriyle bağımsız Kürt Devleti için faaliyetlerde bulunduğunu itiraf etti.

Abdülkadir'den sonra sıra Abdullah Sadi'nin ya da daha çok bilinen ismiyle Kör Sadi'nin yargılanmasına geçildi. Sadi, 1329 (1913) senesinden bu yana bağımsız bir Kürt Devleti kurmak amacıyla çeşitli çalışmalarda bulunduğunu, bu amacını gerçekleştirebilmek için de çeşitli Kürt cemiyetlerine dâhil olarak faaliyetlerine katıldığını ifade ettikten sonra Kürt Teali Cemiyeti'ndeki konumunu ve etkinliğini anlattı.

21 Mayıs'taki yargılama Seyyit Abdülkadir ile Kör Sadi'nin suçu birbirinin üstüne atmasına şahit oldu. Sadi ifadesinde; İstanbul'da Mr. Templen sandığı kişi ile Abdülkadir'in bilgisi altında ve onu temsilen görüşmeler yaptığını, kendisinin emirleri ondan aldığını, Abdülkadir'in mahkemede söylediği "isyandan hiçbir şekilde haberdar olmadığı" sözlerine karşılık ise Abdülkadir'in haberi ve izni olmadan Kürt bölgesinde hiçbir adım atılamayacağını söyleyerek Abdülkadir'in bölge için kritik konumda bir isim olduğunu mahkeme heyetine açıkladı.

23 Mayıs günü mahkemede söz alan Savcı Ahmet Süreyya Bey, Abdülkadir, oğlu Mehmet, Abdullah Sadi ve daha önce davaları benzer suçlar olduğu için birleştirilenlerden Hacı Ahdi, Kemal Fevzi ve Hoca Askeri'nin cezalandırılmalarını, Nakip Bekir Sıtkı'nın Şeyh Sait ile beraber yargılanmasını, geri kalanların ise beraat

³⁹⁷ Örgüevren, *age.*, ss. 155-159.

ettirilmelerini talep etti. Sanıkların son savunmalarında büyük değişiklikler yaşanmadı. Sanıklar benzer şeyleri söylediler. Savunmalardan sonra mahkeme heyeti kararını açıkladı. Abdülkadir, oğlu Mehmet, Sadi, Kemal Fevzi, Hoca Askeri ve Hacı Ahdi'nin idamlarına, Nakip Bekir Sıtkı'nın Şeyh Sait ile beraber yargılanmasına, geride kalanların ise beraatlarına hükmetti. İdam hükümleri 27 Mayıs günü infaz edildi. İnfaz sırasında idam mahkûmları cumhuriyet rejimi aleyhine ve Kürt Devleti lehine sloganlar attı.³⁹⁸

Seyyit Abdülkadir ve avaneleri böylelikle cumhuriyet rejimini yıkmak ve bunun sonucunda bağımsız bir Kürt Devleti kurmak amacıyla çıkarttıkları isyan hareketinden dolayı en ağır şekilde cezalandırılmış oldu. Falih Rıfkı Atay, Hâkimiyet-i Milliye'deki yazısında, isyanın cumhuriyet rejimi ve onun devrimlerini yıkmak amacıyla din kisvesi altında çıkartıldığının artık kesinleşmiş olduğunu belirtti.³⁹⁹ İsyân neticesinde İstiklal Mahkemesi 49 kişi hakkında idam kararı verdi. İdamların 28'i vicahen, 21'i gıyaben verildi. İdamların haricinde 5 kişi on beş yıla, 1 kişi on dört yıla, 3 kişi üç yıla, 4 kişi iki yıla, 1 kişi on altı aya, 15 kişi, üç ay, 2 kişi ise iki ay hapis cezası olmak üzere 31 kişi çeşitli sürelerde hapis cezasına çarptırıldı. Bunların haricinde 4 kişi sürgüne yollandı ve 3 kişi de Divan-ı Harb'e verildi. Geriye kalan 47 sanık hakkında ise beraat kararı verildi.

400

Seyyit Abdülkadir ve Kürt Teali Cemiyeti üyelerinin yargılamaları bittikten sonra sıra isyanın asıl lideri Şeyh Sait ve ona yardım eden çeşitli şeyhlerin yargılanmasına geldi. Şeyh Sait ve beraberindeki 39 asi Nisan ortalarında yakalanmıştı. Bu kişiler 6 Mayıs günü Diyarbakır'a İstiklal Mahkemesi'nin huzuruna getirildi. Sevk işlemleri ve sanıklar hakkında diğer bilgileri içeren telgraf ise 10 Mayıs 1341 (1925) tarihinde Üçüncü Ordu Müfettişi Ferik Kazım (İnanç) Paşa tarafından Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığına çekildi.⁴⁰¹

21 Mayıs günü Şeyh Sait'in ilk sorgusu yapıldı. Sorgusunda Şeyh Abdullah, Kasım Bey, İsmail Ağa, Reşit ve Mehmet ile görüşüğünü, Diyarbakır'ı ele geçirmek için 80 ile 140 arasında bir kuvvet ile saldırıyı planladıklarını, hatta ellerinde topun da olduğunu fakat kullanmayı bilenin olmadığını, Diyarbakır'ı ele geçirdikten sonra şeriat ilan etmeyi planladıklarını, işler kötüye gitmeye başladıktan sonra Şeyh Abdullah ile

³⁹⁸ Aybars, *age.*, ss. 334-337.

³⁹⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Mayıs 1925.

⁴⁰⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Mayıs-4 Haziran 1925. ; Aybars, *age.*, s. 337-338.

⁴⁰¹ Örgüevren, *age.*, s. 171.

Kasım Bey'in teslim olmayı istediklerini fakat kendisinin ilk başta teslim olmak niyetinde olmadığını sonradan fikir değiştirerek teslim olmayı düşündüğünü, Varto üzerine yürüyüşe geçtikleri sırada karanlığın bastırmasından dolayı birbirlerini kaybettiklerini, Abdürrahman Köprüsü'ne geldikleri vakit yeniden teslim olmama düşüncesine girdiğini, fakat Kasım Bey'in kendisini teslim olmaya zorladığını, aksi halde etrafın askerlerle sarılı olmasından dolayı beş dakika içerisinde telef olacaklarını söylediğini, bunun üzerine teslim olmaya ikna olduğunu, geldikleri yoldan geri döndüklerini, kendilerini ilk olarak Çarbuhur⁴⁰² askerlerinin yakaladıklarını ve kendilerini bir odaya götürdüklerini, kendisinin dine hizmet maksadıyla isyana katıldığını başka bir amacının olmadığını söyledi.⁴⁰³

Sorgu bittikten sonra gerek lüzum üzerine Şeyh Sait, Kasım Bey, Şeyh Abdullah, Şeyh İsmail ve Şeyh Şerif bir araya getirildi ve yüzleştirildi. Yüzleştirilmeden sonra Şeyh Sait, Kasım Bey'e güvenmediğini, teslim olma fikrini ortaya atanın Kasım Bey olduğunu, Şeyh Abdullah'ın da ona uyduğunu söyledi. Şeyh İsmail, Şeyh Sait'e iştirak etmediğini, fakat koyunları gasp edilince onları kurtarmak maksadıyla gittiğini, kardeşinin de zorla Şeyh tarafından götürüldüğünü söyledi.⁴⁰⁴

İlk sorgular ve yüzleştirmeler tamamlandıktan sonra Savcı 23 Mayıs'ta iddianameyi okudu. Daha sonra Şeyh Sait'in sorgusuna geçildi. Şeyh Sait sorgusunda; altmışlı yaşlarda olduğunu, medresede okuduğunu, isyanın çıkmasını ise şeriat hükümlerinin uygulanmamasından kaynaklandığını, şeriat hükümleri hakkında Sebilürreşat'ta çıkan yazıların kendilerini bu isyanı çıkartmada daha da teşvik ettiğini, Piran'da olan bir olay yüzünden olayların bu denli büyüdüğünü, tekrar tekrar ise isyanın dini hükümlerin uygulanmamasından dolayı çıktığını, Kürt Devleti kurmak maksadıyla hareket etmediklerini anlattı.⁴⁰⁵ Bu sırada daha önceden 39 olan sanık mevcudu diğer sanıkların da aralarına katılması sonucunda dosyalarının birleştirilmesiyle toplam sanıkların sayısı sekseni aştı.⁴⁰⁶

Şeyh Sait'ten sonra sorgusuna geçilen Şeyh Sait'in damadı Şeyh Abdullah sorgusunda; isyan hadisesi hakkında önceden bilgisinin olmadığını, yalnız Piran'da

⁴⁰² Muş'un Varto ilçesine bağlı Bağıçi köyünün eski adı.

⁴⁰³ Örgüvren, *age.*, ss. 177-183.

⁴⁰⁴ Örgüvren, *age.*, ss. 185-186.

⁴⁰⁵ Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, 32. Baskı, Ankara, 2018, ss. 102-126.

⁴⁰⁶ Örgüvren, *age.*, ss. 176-194.

çıkıldığını bildiğini, daha sonradan Şeyh Sait'in kendisine yazdığı mektup sonrası isyana katıldığını, mektupta Şeyh Sait'in bazı şehirleri ele geçirmekten bahsettiğini, kendisinin buna karşı çıkararak hücum katılmadığını, hatta isyanın önünü almak istediğini, yanında 150 kişilik bir Zaza kuvvetinin olduğunu, Varto'ya gittiği vakit halkı yatıştırmaya çalıştığını söyledikten sonra ısrarla isyanın önceden planlandığı hakkında bir malumatı olmadığını, isyanın kendisi dışında geliştiğini ifade etti.⁴⁰⁷

Şeyh Abdullah'ın sorgusundan sonra Vartolu emekli Binbaşı Kazım Bey'in sorgusu başladı. Sorgusunda; Şeyh Sait'i daha çocukluğundan beri tanımakta olduğunu, ayaklanmadan evvel Şeyh Sait ile buluşmadıklarını, kendisinin Varto'da bulunduğunu, Varto'ya gelen asileri ilk başta püskürttüklerini, fakat ikinci defa 700 küsur isyancının saldırmamasıyla Varto'nun düştüğünü, asilerin başında Şeyh Abdullah'ın bulunduğunu, kendisinin de bu olay sonunda Şeyh Abdullah'a esir düştüğünü söyledi. Kürt Devleti kurulması hakkında ise; mütarekeden sonra Seyyit Abdülkadir ile Kürt Teali Cemiyeti'nin bunun için çalışmaya başladığını, Erzurum Kongresi sırasında herkeste Kürt Devleti'nin kurulacağına dair bir inanç olduğunu, Şerif Paşa'nın Paris'te Kürt Devleti'nin temsilcisi gibi çalıştığını, kendisinin 600 seneden beri beraber yaşadıklarından ayrılarak ayrı bir Kürt Devleti kurulmasını istemediğini, eski Bitlis mebusu Yusuf Ziya'nın kendisine İngilizlerin bu iş için para, silah ve cephe vereceklerini söylediğini, bunun üzerine kendisinin "İngiliz parasıyla Müslüman öldürülür mü" diye karşı çıktığını, Şeyh Sait'in dini bahane ederek isyan çıkarttığını ifade etti.⁴⁰⁸

Kasım Bey'den sonra Şeyh Sait'in sorgusuna yeniden geçilmeden önce Savcı Ahmet Süreyya Bey söz istedi ve Şeyh Sait'te din ile ilgili birkaç soru sordu. Daha sonra sözde Harput⁴⁰⁹ Kumandanı Şeyh Şerif'in sorgusu başladı. Şeyh Şerif; hiçbir kuvvete kumanda etmediğini, Harput'u kendisinin değil asilerin işgal ettiğini, sonradan onlara katıldığını, Harput'a gitme emrini Şeyh Sait'ten aldığını, daha sonra Elaziz'e⁴¹⁰ gittiğini söyledi. Şeyh Şerif sorgusunda sürekli hiçbir şey bilmediğini söyleyip suçu Şeyh Sait'in üzerine atınca mahkeme başkanı, Kasım Bey'in söylediği "Şeyh Şerif'in 7 yıldan beri Kürt Devleti çalışmalarına katıldığı" ifadesini hatırlattı. Şeyh Şerif, Kasım Bey'i

⁴⁰⁷ Örgüevren, *age.*, ss. 207-212.

⁴⁰⁸ Örgüevren, *age.*, ss. 218-226.

⁴⁰⁹ Elazığ'a bağlı bir yerleşim.

⁴¹⁰ Elazığ'ın eski ismi. 10 Aralık 1937'de ismi Elazığ olarak değiştirildi. Ayrıntılı bilgi için bkz: BCA, Fon: 30.18.1.2 / Yer: 80.100.14.1.

tanımadığını, ifadesini de kabul etmeyeceğini ifade etti. Mahkeme başkanı bunun üzerine Şeyh Şerif'e Elaziz cephesi komutanı olup olmadığını sordu. Şeyh Şerif ısrarla cephe Kumandanı olduğunu inkâr ettiyse de mahkemede sunulan mektuplardan, getirilen şahitlerden ve Şeyh Sait'in ifadesinden Şeyh Şerif'in Elaziz cephe komutanı olduğu kesinleşmişti. Sürekli inkâr yoluna gitmesinden dolayı Şeyh Şerif'in sorgusu burada tamamlandı.⁴¹¹

Şeyh Sait ve diğer isyancılar arasında diğer önemli sanık Darahini'li⁴¹² Hasan Fehmi idi. Hasan Fehmi sorgusunda; isyana iştirak ettiğini, herkesin kendine düşen görevi yaptığını, kendisinin de yaptığını, isyana sebep olanın Şeyh Sait olduğunu fakat bu isyanda yalnız olmadığını, isyan sırasında hiçbir şahıs ile çocuğa şiddet uygulamadığını, dört kardeşinin Umumi Harpte⁴¹³ şehit, kendisinin de yaralanmış olduğunu ifade etti. Bunun üzerine mahkemede Genç Vilayeti Asliye Mahkemesi Başkanı Bursalı İsmail Hakkı Bey'in göndermiş olduğu bir vesika okundu. Mektupta Şeyh Sait'in diğer şeyhlerle ilişkileri, onları isyana nasıl teşvik ettiği, Hasan Fehmi ile Hacı Hasan'ın da isyana iştirak edenler arasında olduğundan bahsediliyordu.⁴¹⁴

Sanıkların ifadeleri tamamlandıktan sonra Savcı Ahmet Süreyya Bey iddianamesini hazırladı ve mahkemeye sundu. 27 Haziran'daki duruşmada Savcının iddianamesinin okunması 3 saat kadar devam etti. Daha sonra son savunmaları için sanıklar söz aldı. İlk sözü Şeyh Sait aldı. Savunmasını iki sayfadan oluşan bir kâğıda yazan Şeyh, gözlüğünü takarak savunmasını ağır ağır okumaya başladı. Savunmasında; isyanın sebebi olarak Piran'da meydana gelen olayı göstererek silahlı bir isyanın başlamasını istemediğini fakat halkın silaha sarılması sonucu kendini isyanın içerisinde bulunduğunu açıklayarak durumunu "ben bu işin ne önünde ne de arkasında idim, herkes gibi arada bulundum." diyerek özetledi. İsyanın sebebini ise şariat hükümlerine uyulmaması olarak gösterdi. Şeyh Sait'ten sonra diğer sanıkların savunmalarının dinlenmesi 2 gün kadar sürdü.⁴¹⁵

28 Haziran günü mahkeme heyeti sanıklar hakkındaki kararını açıkladı. Buna göre toplam 81 sanıklı davada aralarında Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif, Fakih Hasan

⁴¹¹ Örgcevren, *age.*, ss. 229-242.

⁴¹² Darahini: Bingöl'ün ilçesi Genç'in eski ismi.

⁴¹³ I. Dünya Savaşı.

⁴¹⁴ Örgcevren, *age.*, ss. 264-270.

⁴¹⁵ Örgcevren, *age.*, ss. 274-275.

Fehmi, Hacı Sadık Bey ve diğer şeyhlerin bulunduğu 48 kişi idama mahkûm edildi.⁴¹⁶ Daha sonra idam mahkûm olanlardan iki kişinin cezası hapis cezasına çevirilince idam mahkûm olanların sayısı 46 oldu. İdam hükümleri hemen infaz edildi. Diğer sanıklar ise çeşitli yıllar aralığında hapis, küreğe konulma ve sürgün cezası aldı.

Şeyh Sait İsyanı yargılamalarının tamamlanmasıyla birlikte isyanı başlatan, bir şekilde karışan ve büyümesine yardımcı olarak laik cumhuriyet rejimini yıkmaya, bunun sonucunda meydana gelecek idare boşluğundan faydalanarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde bağımsız bir Kürt Devleti kurmaya çalışan isyancılar hak ettikleri şekilde salben idamla cezalandırılmış oldu.

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra cumhuriyet rejiminin devamlılığına tehlike oluşturabilecek dini ve siyasi nitelikli isyanlar ve olaylar çıkmaya devam etti. III. Ordu Müfettişliği ile İstiklal Mahkemesi arasında yapılan yazışmalarda 1925 kışında Van'da İngilizlerin desteğiyle yeni bir isyanın tertiplendiğinin haber alındığı bilgisi veriliyordu. Bunun haricinde yine İngilizlerin Midyat'ta Süryani Hristiyanlarla ilişki kurup onlardan genç bireyleri Musul'a götürüp orada eğitim ve silah takviyesi yaparak isyan başlatma hazırlığında oldukları istihbaratı alındı. Mahkemenin yaptığı soruşturma neticesinde suçlu olduğuna kanaat getirilenler İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi ve yargılandı.⁴¹⁷

Bir başka isyan girişimi ise Hazo'da⁴¹⁸ oldu. Bu bölgedeki şeyhler isyan girişimlerine yeltendikleri görülünce haklarında takibat başlatıldı. Takibat neticesinde 140 şahıs Hazo İsyanı ile alakaları görüldüklerinden İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. Nihayetinde de isyan hareketi 1926 yılı başında bastırıldı. 28 Aralık 1925 tarihinde Elaziz'de isyana iştirak ettikleri tespit edilen 24 şahıs yargılandı. Bunlardan Palulu Hasanoğlu İbrahim idamla cezalandırılırken, sekiz sanık on sene hapis cezasına çaptırıldı. On dört sanık hakkında ise beraat kararı verildi. 13 Ocak 1926 tarihli yargılamada 12 kişi idam cezası alırken, geride kalan sanıklar on yıl hapisle cezalandırıldı. Hükümler 14 Ocak günü infaz edildi.⁴¹⁹

İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi 1 Aralık 1925-15 Şubat 1926 tarihleri arasında 909 kişi hakkında hüküm verdi. Bu hükümlerin elli yedisi idam cezası idi. Mahkemenin göreve başladığı günden 23 Şubat 1926 tarihine kadar toplamda yargılanan kişi sayısı

⁴¹⁶ İdam mahkûm olanların tam listesi için bkz. Örgევren, *age.*, ss. 276-278.

⁴¹⁷ Aybars, *age.*, s. 367.

⁴¹⁸ Batman'ın Kozluk ilçesinin eski ismi.

⁴¹⁹ Aybars, *age.*, ss. 367-369.

3500'tür. Yargılananlardan 1368'i beraat ederken, 678'i mahkûm edildi ve 135'i idamla cezalandırıldı. Son güncellemeyle birlikte idam sayısı 156 oldu.⁴²⁰

İstiklal Mahkemesi çeşitli isyanlara katılan sanıkların yargılamalarına devam ederken yer yer değişik bölgelerden isyan haberleri gelmeye devam ediyordu. 10-11 Mart 1926 tarihinde Nusaybin'de ordu mensuplarına saldıran Haço ve maiyetindeki isyancılar ayaklanma çıkarttı. İsyana Süryaniler de destek verdi. 1 Nisan 1926'da Siirt'teki aşiretlerin ayaklandığı haberi alındı. Bunun haricinde daha önceden İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanıp beraat eden Sito ve oğlu yeniden ayaklanma çıkarttı. 6 Temmuz 1926 tarihinde Silvanlı Pir Ahmet ve on iki arkadaşı idamla, 49'u ise on beş yıl hapisle cezalandırıldı. 10 Mayıs-18 Temmuz 1926 tarihleri arası İstiklal Mahkemesi 840 kişinin yargılamasını tamamladı. Bunlardan 30'u idama, geride kalan 420 kişiye ise farklı cezalar verildi. 381 kişi hakkında ise beraat kararı verildi.⁴²¹

İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi yoğun bir çalışmayla isyancıları yargılamaya devam ettiyse yurdun dört bir yanında isyana katılan veya destek veren şahıslar ortaya çıkıyordu. Bu kişiler de yargılanmak üzere İstiklal Mahkemeleri'ne gönderildi. İsyancılara destek verenler yalnız sivil şahıslar da değildi. 29 Mart 1925 tarihinde Asteğmen Nizamettin ve arkadaşı makinist Ethem, Şeyh Sait İsyanı lehinde destek verdiği için İstiklal Mahkemesi'ne verildi.⁴²² 29 Temmuz 1925'te Kürt Devleti için çalışmalarda bulunan Erzincanlı Kürt Hüseyin, İstiklal Mahkemesi'ne verildi.⁴²³

6 Mayıs 1925'te isyancı Şeyh Sait'in arkadaşı olduğunu söyleyen ve ahalinin huzur ile sükûnunu kaçıran Kürt Mehmet adındaki şahıs İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.⁴²⁴ 13 Aralık 1925'te Kürt Devleti çalışmalarına katılarak ahalinin ve memleketinin huzur ve sükûnunu kaçırarak tehlike yaratan bazı şahıslar Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verildi.⁴²⁵

Hükümet ve kolluk güçleri dini istismar edenleri de İstiklal Mahkemesi'ne yolluyordu. 11 Ekim 1925'te Yemen mebus adayı sabık komiser yardımcısı Yemenli Yusuf dini istismar suçu işlemesinden dolayı İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.⁴²⁶ Yine

⁴²⁰ Aybars, *age.*, s. 371.

⁴²¹ Aybars, *age.*, ss. 371-375.

⁴²² BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.20.13.1.

⁴²³ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.48.5.1.

⁴²⁴ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.27.13.1.

⁴²⁵ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.78.2.1.

⁴²⁶ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.65.6.1.

aynı gün 11 Ekim'de aynı suçtan, dini siyasete alet ederek istismar edenlerden Dağıstanlı Şeyh Şerafettin de Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verildi.⁴²⁷

Yalnız isyancılar veya isyana sonradan iştirak edenler değil isyanın çıkmasından önce isyancılara yardım ve yataklık edenler de en ağır şekilde cezalandırılmaları için İstiklal Mahkemesi'ne yollandı. Örneğin, isyan başlamadan önce iki sandık dolu fişek ile ambardan muşamba çalarak isyancılara yolladıkları tespit edilen ve tutuklanan 5 şahıs İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.⁴²⁸

İstiklal Mahkemesi'ne gönderilen dosyalara bakıldığında isyana katılan köylülerin veya bölge ahalisinin Şeyh unvanına sahip kişilerden etkilendikleri ve onların din ile alakalı sözlerine kanarak isyana iştirak ettikleri açıktır. Bu sebeple mezkûr bölgelerde Şeyh unvanına sahip, isyana eğilimli veya halkın huzurunu kaçıran kişilere de önlemler alınmaya başlandı. İlk olarak en çok isyanın çıktığı Bitlis'te ahalinin ve memleketin huzurunu kaçıracı davranışlarda bulunan ve gelecekte isyan hareketi çıkarmasından endişelenilen Şeyh unvanına sahip kişilerin İsyân Bölgesi (Şark) İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmeleri kararlaştırıldı.⁴²⁹

2.4.5 İnkılap, Rejim ve Hükümete Yönelik Tepkilerin Önlenmesi

Şeyh Sait ve doğuda çıkan diğer dini ve siyasi nitelikli isyanların bastırılmasından sonra ülkede asayiş yeniden sağlanmış oldu. Artık sıra 1930'lara kadar uzanacak inkılaplar devrine gelmişti. Mustafa Kemal kafasında bir süredir planladığı şapka inkılabını gerçekleştirmeyi ilk adım olarak belirledi ve harekete geçti. Bunun için de her zaman yaptığı gibi milletinin bu husustaki nabzını ölçmek için yurt gezisine çıktı. 24 Ağustos 1925 günü Kastamonu'ya doğru hareket etmek üzere gezisine başladı. Kastamonu'ya vardığında kendisini halk karşıladı. Mustafa Kemal halkı selamlarken başı açıktı ve elinde Panama şapka tutuyordu. Böylelikle ilk kez Kastamonu halkı önünde başka bir başlık tanıtılmış oldu. Vatandaşlar şapkayı ilk kez belediye başkanının veya Valinin elinde değil kurtuluşun ve inkılabın yüce şahsiyeti Mustafa Kemal'in elinde görünce bu yeni başlığı benimsemeleri daha da kolay oldu. Bunun sonucunda da bölge halkı başlarındaki fes ve sarıkları çıkartıp şapka giymeye başladı. Mustafa Kemal daha sonra burada öğretmenlere, ordu birliklerine ve sağlık görevlilerine konuşmalar yaptı. Konuşmasının ağırlığını Türk milli kıyafeti üzerine ayırdı. Din adamı olmayan kişilerin

⁴²⁷ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.65.19.1.

⁴²⁸ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 17.88.11.1.

⁴²⁹ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 20.47.5.1.

sarık sarmalarının yanlış olduğuna değinerek yetkili din adamlarının da yalnız görevlerini icra ederken sarık sarmalarının gerektiğini ifade etti. Konuşmasının devamında Türk milletinin her bakımdan tepeden tırnağa her yönüyle uygar insan olması gerektiğini, bu uğurda uygarlaşmak için çok acıların çekildiğini ifade etti. Acıların çekilmesinin nedeni de medeni, uygar dünyanın durumunun milletçe anlaşılmasına bağladı.

Mustafa Kemal daha sonra İnebolu'daki Türk Ocağı'na giderek orada bulunan gençlere Türk milli kıyafeti hakkında “... *Uygarca ve uluslararası kılık, bizim için, çok cevherli milletimiz için layık bir kılıktır. Onu giyineceğiz. Ayakta iskarpin ya da fotin, bacadta pantolon, vücutta yelek, gömlek, kıravat, yakalık, ceket ve bunların tabii tamamlayıcısı olarak başta güneşten koruyucu kenarlı başlık (şems siperli serpuş). Açık söylemek isterim, bu başlığın adına 'şapka' denir. Buna 'caiz değil' diyenler vardır. Onlara diyelim ki, çok bilgisizsiniz, dünyadan habersizsiniz. Ve onlara sormak isterim: Yunan başlığı olan 'fes'i giymek caiz olur da, şapkayı giymek neden olmaz? Yine onlara ve bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının özel kılığı olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler?’”⁴³⁰*

Mustafa Kemal'in konuşmalarından da anlaşıldığı gibi şapka giyilmesi ve kılık kıyafette yeni bir düzenin benimsenmesi veya benimsettirilmesi olayı zorla olmamıştır. Vatandaşlar, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in elinde şapkayı gördükten ve konuşmalarını dinledikten sonra şapkayı ve yeni kılık kıyafeti kendiliğinden benimsemiştir. İnkılaplar zorlama ve baskı ile değil tamamen halkın benimsemesi yoluyla yapılmıştır. Buna her aşamada şahit olunmaktadır. Halk benimseyip kendi vicdanına mal ettikten sonra inkılapların yerleşmesinde sıkıntı kalmamıştır. Her inkılap hareketinde az veya çok karşılaştığı gibi halkın vicdanına mal ettiğinin karşına çıkararak onu yok etmek isteyenler de elbette olmuştur. Fakat onlar da yola getirilmişlerdir.

Kastamonu gezisini tamamlayan Mustafa Kemal 31 Ağustos'ta Çankırı'ya uğradı. Burada da temaslarını tamamladıktan sonra 1 Eylül'de Ankara'ya döndü. Gazi'yi karşılayanlarının hepsinin başında şapka bulunması inkılabın hemen bütün yurtda benimsendiğinin göstergesiydi. Hatta şapka giymiş bir şekilde Gazi'yi karşılayanlar

⁴³⁰ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2017, s. 158.

arasında Şapka inkılabından önce şapka giydiği Vakit muhbirini mahkûm etmek isteyen Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey de bulunuyordu.⁴³¹

Gazi'nin Ankara'ya gelişinin ertesi günü 2 Eylül 1925'te Heyet-i Vekile kılık kıyafet ile ilgili ilk düzenlemesini yaparak kararname ile resmîyet kazandırdı. "*Tekâyâ ve Zevâyânın Seddine ve İlmiyye Sınıfı Kisvesine ve Bi'l-umûm Devlet Me'mûrlarının Kıyâfetlerine Dâir*" 2413 sayılı Heyet-i Vekile kararnamesi ile devlet memurlarına şapka giyilmesi zorunluluğu getirildi.⁴³² Bunun üzerine Mustafa Kemal halkın tepkisini ölçmek için bir kez daha yurt gezisine çıktı. Kararnamenin yayınlanmasından sonra yurdun dört bir yanında memurlar şapka sipariş etmeye ve giymeye başladı. 20 Eylül günü Maliye Vekâleti tarafından memurların değişen kılık, kıyafet ve başlıklarının yerine yenilerini alabilmeleri için sonraları maaşlarından kesilmek üzere avans verilmesi kararlaştırıldı.⁴³³

27 Eylül 1925 tarihinde Manisa'da başına giydiği sarıyı çıkarmamakta direnen ve bu hususta güçlük çıkartan Mehmet adındaki bir şahıs İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.⁴³⁴ Mezkûr şahsın İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmesindeki gerekçe 2 Eylül 1925 tarihli Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) Kararı'nı ihlal etmesiydi. 4 Kasım 1925 tarihinde Şapka Kanunu'na muhalif faaliyetlerde bulunan, bunun haricinde jandarma askerini yaralamaktan aranan Manisa Alaşehir'de ikamet eden göçmen Kazım, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi.⁴³⁵ 17 Kasım günü memurlara verilen avanstan müftü⁴³⁶ ve kâtiplerin⁴³⁷ de yararlanmasına onay verildi.

Heyet-i Vekile Kararnamesi çıktıktan ve halkın şapkayı benimsediğinin anlaşılmasından sonra geriye inkılabın kanun aracılığıyla yasal zemine oturtulması kaldı. 16 Kasım günü Konya mebusu Refik Bey ve arkadaşları meclise şapka giyilmesi hakkında kanun teklifini sundu. Teklif aynı gün Layiha Encümenine gönderildi.⁴³⁸ 18 Kasım'da Layiha Encümeni'nden gelen teklif bu sefer de Dâhiliye ve Adliye

⁴³¹ Atay, *age.*, s. 502.

⁴³² Mahmut Goloğlu adı geçen kararnamenin karar sayısını 2431 olarak veriyorsa da biz yaptığımız araştırmada doğru kararname sayısını 2413 olarak tespit ettik. Sayın Goloğlu gözden kaçırmış veya sehven yanlış yazmış olabilir. (Devrimler ve Tepkileri, s. 162.) Bir başka yazar Ahmet Turan Alkan ise Heyet-i Vekile Kararnamesi'nin tarihini 2 Eylül 1924 olarak veriyor. Burada da doğru tarih 2 Eylül 1925 (2 Eylül 1341) olmalı. Sayın Alkan da sehven yazmış olabilir. (İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları, s. 111.)

⁴³³ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 15.61.2.1.

⁴³⁴ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 15.62.15.1.

⁴³⁵ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.69.1.1.

⁴³⁶ BCA, Fon: 51.0.0.0 / Yer: 13.110.28.1.

⁴³⁷ BCA, Fon: 51.0.0.0 / Yer: 2.13.20.1.

⁴³⁸ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 19, s. 125.

Encümenlerine havale edildi.⁴³⁹ Nihayet 25 Kasım günü kanun teklifi encümenlerden meclise geldi ve görüşme başladı. Bursa mebusu Nurettin Paşa kanun teklifi üzerine eleştiriler yaptıysa da kanun aynı gün oylamaya sunuldu ve kabul edilerek yasalaştı.⁴⁴⁰ Böylelikle 671 numaralı “*Şapka İktisası Hakkında Kanun*”un birinci maddesinde bahsedilen “*TBMM azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilûmum müessesata mensub memurun ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumî serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını Hükümet meneder.*”⁴⁴¹ cümlesiyle birlikte TBMM üyeleri ve memurların şapka giymesi kanunla zorunlu hale getirilmiş oldu. Bu kanun ile birlikte yine görülmektedir ki günümüzde dahi çok defa kasıtlı ve yanlış bir şekilde zikredilmesinin aksine şapka giyilmesi zorunluluğu halkı kapsamamaktadır. Halkı kapsayan zorunluluk şapka harici başka bir başlığın giyilmemesi hususundadır. Bunun haricinde kanunda bahsedilen memurların şapka giyme zorunluluğunun imam, müftü, müezzin gibi din âlimleri sınıfını kapsamadığı 29 Aralık 1925 tarihli yazı ile ilan edildi.⁴⁴²

İleride ayrıntısına değineceğimiz şapka inkılabına yönelik tepkiler ve onların bastırılma süreci ile birlikte İstiklal Mahkemesi yargılamalarına geçmeden önce burada özet bir şekilde olaylardan bahsetmeyi konu bütünlüğünün sağlanması açısından yerinde buluyoruz. Çünkü bu başlık altında bahsedeceklerimiz yalnız şapka inkılabına yönelik tepkiler ve bunlara yönelik İstiklal Mahkemesi yargılamaları değil. Burada aynı zamanda rejim ve hükümete yönelik tepkiler ile bunlara yönelik İstiklal Mahkemesi yargılamalarından da bahsedeceğiz. O yüzden ilk olarak şapka inkılabına yönelik tepkilerle başlamayı doğru buluyoruz.

Şapka inkılabına yönelik ilk nümayiş Erzurum’da oldu. Burada hükümetin dini tamamen kaldıracığı, kadınların namusunun kirleneceği ve şapka giyilirse gâvur olunacağı gibi propagandalar yapan Gâvur İmam ve Hoca Osman adındaki isyancıların halkı kışkırtmasıyla olaylar başladı. Erzurum çarşısını kapatarak hükümet ve rejim aleyhine sloganlar atan mütereddiler ancak hükümetin kuvvet kullanmasıyla dağıtılabildi. Yapılan soruşturmalar sonucunda ayaklanma çıkartmaya çalışan ve ayaklanmaya katılan kişiler tutuklanarak İstiklal Mahkemesine gönderildi. İstiklal Mahkemesinin yargılaması sonucu 32 kişi mahkûm oldu. 22 Kasım günü Kayseri’de Ahmet Hamdi adında kendisini

⁴³⁹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 19, s. 141.

⁴⁴⁰ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 19, s. 232.

⁴⁴¹ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Cilt: 4, s. 15.

⁴⁴² BCA, Fon: 51.0.0.0 / Yer: 5.44.7.1.

Nakşibendi şeyhi olarak tanıtan biri halkı kışkırtmaya çalışsa da başarısız oldu ve mahkemeye gönderildi.

23 Kasım 1925 tarihinde bu şekilde şapka kanununa karşı davranışlarda bulunan ve Kayseri’de ikamet ettiği tespit edilen 5 şahıs İstiklal Mahkemesi’ne sevk edildi.⁴⁴³ Yine aynı gün 23 Kasım’da Gümüşhane mebusunun şapka yüzünden mecliste katledildiği dedikodusunu yayarak halkı kışkırtmaya ve fitne çıkartmaya çalışan İsmail ve iki arkadaşı haklarında gerekli soruşturmanın yapılması için İstiklal Mahkemesi’ne yollandı.⁴⁴⁴ 25 Kasım’da Rize’de din hocalarının çıkarttığı isyan girişimi bastırıldı ve müsebbipleri İstiklal Mahkemesi’ne verildi. 26 Kasım günü ise Maraş’ta camide halkı hükümete karşı kışkırtan İbrahim Hoca adındaki şahıs ve ona destek verenler yakalanarak Ankara İstiklal Mahkemesi’ne yollandı. Bir başka girişim de Giresun’da yaşandı. 4 Aralık günü yine bir hocanın Şeyh Muharrem’in liderliğinde girişilen isyan hareketi büyümeden bastırıldı.⁴⁴⁵

Yurdun dört bir yanında şapka inkılabına karşı protestolar ve isyan hareketlerinin olması, vatansever Türk halkını zamanla rahatsız etmeye başlamıştı. İnkılaplara ve cumhuriyete sıkı sıkıya bağlı olan Türk gençliği de bu duruşunu her koşulda muhafaza ederek inkılapların ve cumhuriyetin yılmaz, usanmaz bekçileri olduklarını tüm dünyaya ilan etmekten geri kalmadı. Bu asil duruşun bir örneği 14 Aralık 1925’te Bursa’da tecelli etti. Şapka inkılabına ve inkılap üzerinden rejime yönelik tepkilere karşı Bursa gençliği inkılapları arkasında durduğunu göstermek için büyük bir gösteri düzenledi.⁴⁴⁶ 31 Ocak 1926 günü şapka kanununun karşıtı davranışlarda bulunan Mehmet Fahri adındaki şahıs İstiklal Mahkemesi’ne gönderildi.⁴⁴⁷

Şapka Kanunu’na muhalefet edenlerin İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmesi olayı zamanla bazı dolandırıcılar için de geçim kapısı haline geldi. Örneğin kendilerini yetkili şapka müfettişi olarak tanıtır Çorum ve çevresindeki halktan para cezası toplayan Ahmet ile arkadaşlarının foyaları ortaya çıkınca mezkûr kişiler yakalandı ve 6 Mayıs 1926’da Ankara İstiklal Mahkemesi’ne gönderildi.⁴⁴⁸

Şapka kanununun kabulünden bu yana geçen 2 haftalık zaman dilimi içerisinde, liderliğini din hocalarının üstlendiği isyan girişimlerine bakıldığında yurdun dört bir

⁴⁴³ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.71.4.1.

⁴⁴⁴ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.71.5.1.

⁴⁴⁵ Goloğlu, Devrimler ..., *age.*, ss. 174-175.

⁴⁴⁶ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 102.667.6.1-2.

⁴⁴⁷ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 17.89.5.1.

⁴⁴⁸ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 18.28.19.1.

yanında şapka inkılabına yönelik olayların cereyan ettiği gözükmektedir. Özetle olaylardan ve sonuçlarından bahsettikten sonra şimdi şapka inkılabına yönelik her türlü eleştiri, gösteri, protesto ve nümayiş olaylarının ayrıntısına ve müsebbiplerinin İstiklal Mahkemesinde yargılanmasına geçebiliriz.

Şapka İnkılabına yönelik ilk ve ciddi tepki hareketi Sivas'ta yaşandı.⁴⁴⁹ Sivas'ta yayınlanan Kızılırmak gazetesinin 15 Teşrinisânî (Kasım) 1925 tarihli baskısı Sivas'ta yaşanan olayı haber veriyordu. Buna göre gazete Sivas'ın Dört Yol mahallinde bulunan Taşhan duvarına 14 Kasım günü asılan bir bildiriye o sırada gündemde olan Şapka inkılabı ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal aleyhine yönelik ifadelerin bulunduğu haber veriliyordu. Gazete yine aynı sayısında bu çirkin bildiriye duvara asanı veya asanları lanetliyor ve hareketlerinin Sivas'ın şanlı mazisine leke düşüreceğini ifade ediyordu. Yine aynı gazete Sivas'ta şapkayı ilk giyenin erkek öğretmen okulu müdürü Mahmut Bey olduğunu da ifade ediyordu.⁴⁵⁰

Mustafa Kemal'in şapkayı halka tanıtmak için çıktığı yurt gezisiyle birlikte yurdun dört bir yanında bulunan şehirlerde halkın büyük bir istekle şapka giymeye başladığı yukarıda ifade edilmişti. Bu şehirlerden Sivas'ta şapka giyme durumu biraz daha farklı yönde seyretti. Şöyle ki daha şapka giyilmesine yönelik kanun TBMM'ye gelmeden Sivas Meclis-i Umumi-i Vilayet Riyaseti'ne gelen teklifte Heyet-i Vekile'nin memurlar için aldığı zorunlu şapka giyilmesine yönelik kararın bir an evvel halka da yayılması ve uygulanması isteniyordu. Teklifin devamında alınacak karara aykırı hareket edenlerin cezalandırılması dahi teklif ediliyordu.

Taşhan'ın duvarına asılan Şapka İnkılabına yönelik bildiri ve diğer illerdeki şapka karşıtı gösteriler üzerine olaylarla ilgili tahkikat yapmak ve tutuklanan sanıkları yargılamak üzere harekete hazırlanan Ankara İstiklal Mahkemesi öncelikle 22 Kasım günü öğleden sonra dörtte Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından kabul edildi. Ziyaretini tamamladıktan sonra Ankara İstiklal Mahkemesi 23 Kasım günü sabah sekizde yola çıktı.⁴⁵¹ Mahkeme önce 24 Kasım'da Kayseri'ye geldi ve hemen çalışmalara başladı. Yapılan soruşturma sonucunda halkı "dinin yasaklanacağı, kadınların başlarının açılacağı, halkın dinsiz olacağına" yönelik propagandalarla şapka aleyhine kışkırttığı

⁴⁴⁹ Olayların gelişimi ve yargılamalar hakkında daha geniş ve ayrıntılı bilgi için: *Hakimiyet-i Milliye*, 26-30 Teşrinisânî 1925 (26-30 Kasım 1925). ; Ahmet Turan Alkan, İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları.

⁴⁵⁰ Alkan, *age.*, ss. 111-115.

⁴⁵¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Teşrinisânî 1925 (23 Kasım 1925).

tespit edilen Nakşibendi üyesi Mekkeli Ahmet Hamdi ve ona destek verenler yargılanarak ceza kanununa göre cezalandırıldılar. Aynı gün Erzurum'da da halkı hükümet ve inkılap aleyhine kışkırtan 27 kişi tutuklandı.⁴⁵²

Kayseri'deki yargılamalarını o gün tamamlayan Ankara İstiklal Mahkemesi vakit kaybetmeden 25 Kasım'da Sivas'a vardı.⁴⁵³ Aynı gün mecliste Şapka İnkılabı Kanunu kabul edilirken İsmet Paşa da mecliste Ankara İstiklal Mahkemesi için meclis onayına gerek duymaksızın idam yetkisini kullanma ve uygulama yetkisi aldı. Sivas'a geldikten bir gün sonra 26 Kasım günü çalışmalarına başlayan Ankara İstiklal Mahkemesi ilk olarak bildiri asılması olayıyla ilgili bilgileri olup olmadığını öğrenmek için Sivas'taki bütün muhtarları sorgulamaya başladı. Mahkeme ilk olarak 2 Eylül günü Heyet-i Vekile'nin aldığı kararda bahsedilen memurların şapka giyme zorunluluğunun muhtarları da kapsadığı belirterek muhtarların kararnameye aykırı hareketle şapka giymemelerinin nedenini sordu. Muhtarlar da Sivas'ta yeterli şapka kalmadığı için Bursa'ya sipariş edildiğini, siparişlerin gelmesini beklediklerini, bu sebeple şapka giyemediklerini söylediler. Olay hakkında bilgilerinin ve alakalarının olmadığı tespit edilmesi üzerine Savcı Necip Ali Bey muhtarların beraatlarını talep etti. Mahkeme heyeti de bu talebe uyarak muhtarlar hakkında beraat kararı verdi.⁴⁵⁴

Muhtarlardan sonra 27 Kasım günü belediye ve idare meclisi azalarının sorgularına başlandı.⁴⁵⁵ Sorgular 28 Kasım'da da devam etti.⁴⁵⁶ İlk olarak Sivas Belediye Başkanı Abbas Bey'in sorgulanmasına geçildi. Abbas Bey ifadesinde; Vali'nin "Sivas genelinde halkın da şapka giymesi teklifi" üzerine il yetkililerini toplantıya çağırdığını, fakat toplantıya yeterli katılım olmayınca görüşmenin sohbet havasında geçtiğini, burada kendisinin Vali Vekili'ne Heyet-i Vekile kararının sadece memurları kapsadığını, halkın da giymesini zorunlu kılacak yasal güçlerinin olup olmadığını sorduğunu, Vali Vekili'nin

⁴⁵² Aybars, *age.*, ss. 439-440.

⁴⁵³ *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Teşrînisânî 1925 (26 Kasım 1925).

⁴⁵⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Teşrînisânî 1925 (27 Kasım 1925). ; Alkan, *age.*, s. 126.

⁴⁵⁵ İstiklal Mahkemesi yargılamalarını ve gidişatını takip ettiğimiz önemli bir kaynak olan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin 28 Teşrînisânî (Kasım) 1925 tarihli nüshasına ulaşmayı maalesef başaramadık. Bu durum bize göre gazetenin o gün baskı yapmamasından kaynaklanmaktadır. Bu görüşü kuvvetlendirici en önemli gösterge ise gazetenin 29 Kasım günkü nüshasında bir gün önceki 28 Kasım tarihli olaylara da yer vererek okuyucularını habersiz bırakmak istememesidir. Bu hususta yeri gelmişken bilgilendirme yapmayı yerinde buluyoruz.

⁴⁵⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrînisânî 1925 (29 Kasım 1925).

de buna dair yetkilerin olduğunu söylediğini, bunun haricinde Hayri Bey'in⁴⁵⁷ kendisini bu karara muhalefet etmemesi konusunda tehdit ettiğini de ifade etti.⁴⁵⁸

Abbas Bey'den sonra Abdürrahim Efendi'nin sorgusu İstiklal Mahkemesi heyetince alınmaya başlandı. Mahkeme heyeti Abdürrahim Efendi'nin sorgusunda asılan bildirden çok 3 Haziran 1925'te kapatılan TCF ile alakalı sorular sordu. Mahkeme süreci böylelikle asıl soruşturma noktasından uzaklaşarak siyaset alanına kaymış oldu. Mahkeme heyetinin TCF ile alakalı sorular sormasının altında yatan gerekçe mahkemece bildiri asılması olayının tek başına bir kişi tarafından yapılamayacağı, arkasında bir teşkilatın olmasının gerektiği düşüncesiydi. Bu sebeple mahkeme heyeti olayın arkasında TCF üyelerinin de olabileceği ihtimalini göz önüne katarak soruşturmayı bu yönde değiştirmiştir. Abdürrahim Efendi yapılandırılan bildiri hakkında ise ilk başta olay hakkında bir malumatının bulunmadığını fakat belediyeye geldiği vakit olayı Belediye Başkanı Abbas Bey'den işittiğini ifade etti.⁴⁵⁹

Hastazade Mehmet Efendi'nin sorgusu da ilk olarak fırka meselesinde oldu. Mahkeme başkanı Ali Bey'in, Mehmet Efendi'ye hangi fırkadan olduğunu sorması üzerine Mehmet Efendi Halk Fırkası mensubu olduğu söyledi. Mehmet Efendi'nin TCF ile bağının olmadığını anlaşılması üzerine mahkeme başkanı bu sefer duvara yapılandırılan bildiri hakkındaki fikrini söylemesini istedi. Mehmet Efendi; olayı yaşanmasının ertesi günü öğrendiğini, kendisinin cahil bir insan olmasından dolayı da bildirin ne anlama geldiğini bilmediğini ifade etti. Daha sonra Belediye üyesi Nalbanzade Ali Efendi'nin sorgusu başladı. Kısa süren sorgusunda Ali Efendi, yeni başlık olan şapkayı büyük bir istekle giydiğini, hükümetin kararına saygı duyduğunu ifade etti. Diğer bir üye Ömer Şems Efendi de Ali Efendi'nin ifadesine yakın şeyler söyledi. Bildiri hakkında ise kendisinin ve arkadaşlarının bu gibi işlere bulaşmayacağını, kalplerinin ve gönüllerinin böyle kötü bir şeyi kabul etmeyeceğini anlattı. Bundan sonra sorgulama sırası Hurdacızade Ali Efendi'ye geldi. Ali Efendi bildiri hakkında; bu işi dinsiz imansız biri tarafından yapıldığına inandığını, olayı yaşanmasının ertesi günü öğrendiğini ve çok

⁴⁵⁷ Sığırcıazade Hayri Bey: Kızılırmak gazetesinin baş muhabiri (sermuharrir, başmuharrir) ve müdürü. Sivas ilinde oldukça etkili sayılan Kızılırmak gazetesi sayesinde Sivas ilinde oldukça etkili bir şahıs. Bunun yanında Belediye Başkanı Abbas Bey'e karşı muhalif bir politika takip etmekte.

⁴⁵⁸ Alkan, *age.*, ss. 127-129.

⁴⁵⁹ Alkan, *age.*, ss. 129-130.

üzüldüğünü, bunun dışında olayın polis karakoluna yakın bir yerde gerçekleşmesinden dolayı görevli memurların olayı görmesinin gerektiğini ifade etti.⁴⁶⁰

Şahısların sorgulanmasında sona yaklaşılırken yargılamada sıra çok önemli bir isme geldi. Yapılan tahkikat sonucunda bildiriye asmakla itham edilen İmamzade Mehmet Necati Bey'e geldi.⁴⁶¹ Mehmet Necati Bey sorgusunda; Taşhan duvarına yazılan bildiriden kahvehanede saat dört-beş civarında orada bildiri hakkında konuşan kasaplardan haberdar olduğunu, bildirinin asılmasından günler önce Söğütluhan'a gittiğini ve siyasetle ilgilenmediğini ifade etti. Fakat daha sonradan mahkeme heyeti, Mehmet Necati'nin belediye seçimlerinde siyasete karıştığını belgeleyince Mehmet Necati, mahkeme heyeti önünde zor bir durumda kaldı. Mahkeme son olarak bildiriye kendisinin yapıştırdığını ima ederek bu işi nasıl tertiplemediğini sordu. Mehmet Necati ısrarla kendisinin işe karışmadığını ifade etse de mahkeme heyetini inandıramadı. Mehmet Necati'nin de sorgusu tamamlandıktan sonra bazı eski TCF mensupları da sorguya çekildi.⁴⁶² Onların sorgusu da tamamlandıktan sonra mahkeme süreci tamamlandı.⁴⁶³

Aynı gün mahkeme heyetince “inkılap, vatanın mutluluğu ve cumhuriyetin geleceği adına alınan karar hükmü” açıklandı. Hükme göre bildiriye yazmakla ve suçu işlemekle itham edilen⁴⁶⁴ İmamzade Mehmet Necati Bey idamla, diğer sanıklar ise sürgün ile yedi buçuk yıldan on beş yıla kadar kürekle cezalandırıldı. Geride kalan sanıklar hakkında ise beraat kararı verildi.⁴⁶⁵ İmamzade Mehmet Necati Bey hakkında verilen idam hükmü 28 Kasım günü infaz edildi.⁴⁶⁶

Sivas'taki çalışmalarını bitiren mahkeme heyeti 29 Kasım günü öğleden sonra saat dörtte Tokat'a geldi. Mahkeme heyeti; Vali vekili, askeri yetkililer, belediye ve Türk Ocağı başkanları ile Halk Fırkası ileri gelenleri, şehirdeki bütün öğrenciler, bir kıta asker,

⁴⁶⁰ Alkan, *age.*, ss. 130-131.

⁴⁶¹ Biz şahsın ismini 30 Teşrinisânî 1925 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* nüshasında yayınlanan mahkeme zabıtlarına göre İmamzade Mehmet Necati Bey olarak tespit ettik. Bunun haricinde şahsın adı başka kaynaklarda Çil Mehmet olarak da geçmektedir.

⁴⁶² *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Teşrinisânî 1925 (30 Kasım 1925).

⁴⁶³ Alkan, *age.*, ss. 134-156.

⁴⁶⁴ Mahkeme heyetince bildiriye İmamzade Mehmet Necati Bey'nin yazdığına yönelik en kuvvetli delil Mehmet Necati'den alınan yazı örneğinde mebus kelimesinin mabus olarak yazılmasıdır. Taşhan'ın duvarına asılan bildiride de mebus yerine mabus yazılması ve yazı şeklinin Mehmet Necati'nin yazısının neredeyse aynı olması üzerine mahkeme heyeti bildiriye İmamzade Mehmet Necati Bey'in yazdığına kanaat getirmiştir.

⁴⁶⁵ Alkan, *age.*, s. 156.

⁴⁶⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Teşrinisânî 1925 (30 Kasım 1925).

polis, jandarma müfrezesi, bürokratlar ve büyük bir halk kitlesi tarafından karşılandı. Mahkemeye konaklaması için belediye dairesi tahsis edildi. Bütün şehir mahkemenin gelişi şerefine bayraklarla donatıldı.⁴⁶⁷ 30 Kasım günü ilk olarak şapka aleyhine hareketlerde bulunan sabık Erbaa Belediye Reisi Hacı Fethullah Efendi cezalandırıldı. Üç sene hapis cezası alan Fethullah Efendi'nin cezasını Mersin'de çekmesine karar verildi. Karardan sonra bir beyanname veren mahkeme başkanı Ali Bey, Tokat'ın diğer vilayetlerden bir adım bile geri kalmayacak bir şekilde yüksek his ve fikir sahibi olduğunu söyledi. Mahkeme heyeti aynı gün Amasya'ya gitmek üzere harekete geçti.⁴⁶⁸

İstiklal Mahkemesi, Amasya'ya 30 Kasım akşamında vardı. Amasya'da durumu memnuniyetle karşılanan mahkeme heyeti durmadan 1 Aralık sabahı Samsun'a doğru yola çıktı.⁴⁶⁹ Aynı gün Samsun'a varan heyeti; Vali, Kumandan, Halk Fırkası Müfettişi, Türk Ocağı, Belediye heyetleri karşıladı. Mahkeme heyeti şerefine akşam belediye tarafından ziyafet verildi. Mahkemenin faaliyetleri için bina tahsis edildikten sonra Antalya'dan getirilen dört şahıs İstiklal Mahkemesi'ne sevk olundu. Aynı günlerde Erzurum'da yeni olaylar yaşanmadığı, Rize'de ise tahkikata devam edildiği, Kahramanmaraş'ta yakalananların evrakı hazırlanmak üzere İstiklal Mahkemesi'ne gönderilecekleri haberleri geldi.⁴⁷⁰

Samsun'daki çalışmalarını da tamamlayan mahkeme 3 Aralık günü öğleden sonra ikide Trabzon'a hareket etti.⁴⁷¹ Pake vapuru ile Trabzon'a ulaşan mahkeme heyetinden Başkan Ali Bey burada bir konuşma yaptı. "*Şapka inkılabında Trabzon'u şayan-ı takdir ve memnuniyet bir halde bulduk*" diyen Ali Bey, Trabzon'un inkılaplara sahip çıkmasını övdü.⁴⁷² Mahkeme daha sonra kendilerine tahsis edilen Kafkas Palas Oteli'nde konakladı.⁴⁷³ Ertesi gün 5 Aralık sabahı Trabzon'dan Erzurum'a gitmek üzere yola çıkan mahkemeye heyeti 7 Aralık akşamı Erzurum'a vardı. Mahkeme heyetini şehrin dışında; öğrenciler, memurlar, askerler ve şapkalarını giymiş bir şekilde Erzurum halkı fevkalade bir şekilde karşıladı. Aynı gün belediye tarafından mahkeme heyeti şerefine ziyafet verildi. Ziyafetten sonra ise İstiklal Mahkemesi'nce şapka inkılabı aleyhine harekette

⁴⁶⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Kânunuevvel 1925 (1 Aralık 1925).

⁴⁶⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Kânunuevvel 1925 (2 Aralık 1925).

⁴⁶⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Kânunuevvel 1925 (2 Aralık 1925).

⁴⁷⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Kânunuevvel 1925 (3 Aralık 1925).

⁴⁷¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kânunuevvel 1925 (4 Aralık 1925).

⁴⁷² *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Kânunuevvel 1925 (6 Aralık 1925).

⁴⁷³ Mahkeme heyetinin konakladığı otel *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde Kankas Palas Otel olarak geçiyorsa da yaptığımız araştırmada o tarihlerde bu ada sahip bir otelin varlığına rastlayamadık. Yazım hatasından dolayı Kafkas yerine Kankas yazıldığını düşünüyoruz.

bulunanlar hakkında inceleme ve soruşturma başlattı. 8 Aralık günü mahkeme heyeti geri Trabzon'a hareket etti. Mahkeme yolcu edilirken “*yaşasın cumhuriyet*” ve benzeri tezahüratlar yapıldı.⁴⁷⁴

Yaptığı inceleme ve soruşturma sonucunda Erzurum'daki şapka olaylarının gelişimi hakkında TBMM'ye bilgi veren mahkeme heyetine göre olaylar Şeyh Hacı Osman Hoca ve çevresinde bulunan otuza yakın kişinin sabah namazından sonra yine dini alet ederek şapka inkılabı aleyhine hareket etmesiyle başladı ve bu yolla halkın bir kısmını da kışkırtmayı başardılar. İsyân hareketinin başında durumun ciddiyetini fark eden Vali ve mevki komutanı Hasan Paşa'nın önlemleri sayesinde hareket büyümeden bastırıldı. Bölgede kurulan sıkıyönetim mahkemesi tarafından ilk etapta yargılanmalarına başlanılan sanıklar daha sonra Ankara İstiklal Mahkemesi'nin dava dosyalarını üstlenmesiyle bu mahkemece yargılanmaya başlandı.⁴⁷⁵

11 Aralık günü Rize isyanını incelemek için Rize'de çalışmalara başlayan İstiklal Mahkemesi'nde 12-13 Aralık günü toplamda 143 sanığın duruşması yapıldı. Köylerde imamların halkı isyana teşvik ettiği ve bunun için İskilipli Atıf'ın “Frenk Mukallitliği ve Şapka” eserinin kışkırtma aracı olarak kullanıldığı tespit edildi. 2 gün içerisinde yargılamalarını tamamlayan mahkeme kararını 14 Aralık'ta açıkladı. Mahkeme kararında açıklanan isyan özetine göre olay; Rize'nin Botamiye mevkiinde İmam Şaban ve Muhtar Yakub Ağa ile arkadaşlarının şapka inkılabını bahane etmesi ve dağdaki eşkiyayı da silahlandırması suretiyle halkı hükümet ve rejim aleyhine kışkırtmasıyla başladı. İsyân başladıktan sonra Rize'nin ele geçirilmesini, hapisanedekilerin serbest bırakılmasını ve hükümete ait resmi dairelerin işgal edilmesini isteyen İmam Şaban'ın peşine başka isyancılar da katıldı. Fakat olaylar köylülerin jandarmaya itimat ederek silahlarını teslim etmesiyle ve şehirde sıkı güvenlik önlemlerinin alınmasıyla fazla büyümedi. 14 Aralık'taki kararda mahkeme 8 kişinin idamına, 14 kişinin on beş yıl, 22 kişinin on yıl, 19 kişinin beş yıl hapis cezasına çarptırılmasına karar verdi. İdam hükümleri 14 Aralık saat ikide infaz edildi. Mahkeme daha sonra saat birde Giresun'a doğru yola çıktı.⁴⁷⁶

15 Aralık'ta Giresun'a ulaşan mahkeme heyeti şerefine akşam belediye tarafından ziyafet verildi. 16 Aralık'ta saat ikide tiyatro binasında yargılamalara başlayan İstiklal Mahkemesi, Şapka inkılabını bahane ve dini alet ederek halkı hükümet aleyhine kışkırtan

⁴⁷⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Kânunuevvel 1925 (9 Aralık 1925).

⁴⁷⁵ Aybars, *age.*, ss. 443-444.

⁴⁷⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Kânunuevvel 1925 (16 Aralık 1925). ; Aybars; *age.*, ss. 444-445.

60'a yakın sanığın duruşmasını yaptı. Olayın asıl failleri Abdullah, Hüseyin Hoca ve Şeyh Muharrem olarak belirlendi. 18 Aralık'taki kararda Abdullah Hoca ve Şeyh Muharrem idamla, Şeyh Hüseyin, Şaki Dadak Ali ile Çakır Ali on beş, Hoca Hüseyin, Dödek Mustafa, Hasan, Caydık Murat, Rasim ve Osman beş yıl hapisle cezalandırıldı. Geride kalan sanıklar hakkında beraat kararı verildi.⁴⁷⁷

22 Aralık'ta İstanbul'da çalışmalarına başlayan İstiklal Mahkemesi burada 6 kişi hakkında beraat kararı verdi. 23 Aralık'ta Maraş şapka sanıkları ile İstanbul sanıklarının yargılanmalarının Ankara'da yapılması kararlaştırıldı. Mahkeme heyeti 29 Aralık'ta Ankara'ya ulaştı ve 31 Aralık'ta çalışmaya başladı. 3 Ocak'ta şapka karşıtı bildiri astığı için tutuklanan Hoca Ahmet'in yargılaması yapılarak beraat kararı verildi.⁴⁷⁸

Maraş'ta şapka inkılabına yönelik olaylar özetle şöyle gelişti. Şapka İktisası hakkında kanun 25 Kasım'da TBMM'de kabul edildikten bir gün sonra 26 Kasım'da Maraş'ta Belediye Başkanı Lütfi Bey mezkûr şapka kanununu halka anlattı. İlk aşamada halk şapkaya büyük bir ilgi gösterdi. Ertesi gün 27 Kasım'da halk sabah namazı için Ulu Cami'ye gelmeye başladı. Namaz kılındıktan sonra hademe Abdullah tarafından şapka giyilmemesi hususunda yazılan bir bildiri cami içerisinde bulundu. Bulunan bildiri cemaatle paylaşılmak üzere müezzin Hafız Mehmet tarafından okundu. Bildiriye sahip çıkan olmadığı gibi bildiri okunduktan sonra sabah namazına gelenler de sorunsuz bir şekilde evlerine döndü. Fakat öğlen kılınan Cuma namazından sonra kürsüye çıkan Ulu Cami imam hatibi Molla İbrahim sabahki bildirin de etkisiyle şapka inkılabı aleyhine bir konuşma yaptı. Konuşmanın bir yerinde aşırı duygulanan Molla İbrahim ağlamaya başlayınca bu duygu cemaati derinden etkiledi. Cemaat bunun üzerine duygu seline kapılarak galeyana geldi ve şapka aleyhine sloganlar atmaya başladı. Cemaat bir süre sonra cami minberindeki yeşil sancağı aldı ve tekbirler getirerek hükümet konağına doğru harekete geçti. Bu sırada olaylardan haberdar olan jandarma birlikleri göstericileri korkutmak için havaya ateş açtı. Fakat jandarmanın bu tavrı karşısında cemaatten kimse geri çekilmedi. Aksine onlar da jandarmanın ateşine ateşle karşılık verdi. Bir süre sonra hükümet konağına ulaşan göstericiler burada şapka inkılabının haricinde hükümet aleyhine de sloganlar atmaya başladı. Bu sırada içlerinden bazıları şehirdeki hapisaneyeye hücum ederek, hapisaneyi ele geçirdi ve içerisindeki mahkûmları serbest bıraktı. Hapishaneden kaçan mahkûmlarla birlikte Maraş sokaklarındaki kargaşa ve galeyan

⁴⁷⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 17-20 Kânunuevvel 1925 (17-20 Aralık 1925). ; Aybars, *age.*, s. 446.

⁴⁷⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 1-3-4 Kânunusânî 1926 (1-3-4 Ocak 1926). ; Aybars, *age.*, ss. 446-447.

büyüyük isyan hareketine dönüşmüş oldu. Olayların başlangıcında gerekli önlemleri almakta zafiyet gösteren Vali Halit Bey durumun kontrolden çıkmakta olduğunu görünce sert önlemler almaya başladı. Önlemler alınmaya başladıktan sonra hükümet güçleri ile göstericiler arasında olaylar daha da büyümeden isyan girişimi bastırılmış oldu ve gösteriler son buldu.⁴⁷⁹

Gösterilerin son bulmasından ve olayların yatışmasından sonra bu olayda parmağı olduğu düşünülen kişiler birer birer tutuklanmaya başladı. Valiliğin direktifiyle 28 Kasım günü 34 kişi tutuklandı. Daha sonradan bu olayda ihmalleri belirlenen görevliler de 9 Aralık'ta tutuklandı. 10 Aralık günü tutuklananlar Ankara'ya sevk edildi. Maraş'ta da tutuklamalar devam etti. 19 Aralık günü Valiliğin hazırladığı karar özetinde Maraş'ta şapka inkılabı aleyhine düzenlenen isyan girişiminde etkin rol oynayanların sayısı 34 olarak açıklandı. 21 Aralık'ta isyanla alakalı tutuklanan diğer elebaşları ve destekleyenleri İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. 32 kişiden oluşan ikinci grup 27 Aralık'ta Ankara'ya vardı.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin 29 Aralık'ta Ankara ulaştığını ve 31 Aralık'ta çalışmaya başladığını yukarıda aktarmıştık. 14 Ocak 1926'da duruşmalar başladı. 18 Ocak'ta 20 tutuklunun sorgusu tamamlandı. 18 Ocak itibariyle şapka aleyhine isyan hareketine girişen Maraşlıların sorgusu tamamlanmış oldu. Karar aynı gün açıklandı. İsyana liderlik edenlerden müezzin Hafız Mehmet, İnşallah Maşallah Ali, Pekmezci Hacı Hüseyin, muhtar Hafız Mehmet, Molla İbrahim, Molla İbrahim, Bayraktar Hamdi, Nalbant Ahmet hakkında ceza kanununun 55. maddesinin delaletiyle 57. madde uyarınca salben idam cezasına, diğer sanıklar ise kürek cezası ile müsadere cezasına çarptırıldı. Ceza almayanlar hakkında ise beraat kararı verildi.⁴⁸⁰

Maraş'taki yargılamalar tamamlandıktan sonra 21 Ocak günü Teali İslam Cemiyeti mensuplarından Hacı Hasan, Dağıstanlı Fettah ve Berber Mustafa'nın yargılanması yapıldı.⁴⁸¹ Konyalı Hoca Tahir⁴⁸² ise 26 Ocak günü mahkemeye çıktı.⁴⁸³ Teali İslam Cemiyeti mensuplarının İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasının nedeni Giresun ve Erzurum'da şapka aleyhine çıkan isyanlarda Teali İslam Cemiyeti'nin halkı

⁴⁷⁹ Aybars, *age.*, ss. 452-453.

⁴⁸⁰ Aybars, *age.*, ss. 452-467.

⁴⁸¹ Aybars, *age.*, s. 467.

⁴⁸² Sayın Ergün Aybars'tan alıntı yaparak Konyalı Hoca Tahir olarak yukarıda zikrettiğimiz kişinin Tahirül Mevlevi mahlasını kullanan Tahir Olgun olması kuvvetle ihtimaldir.

⁴⁸³ Tahirül Mevlevi, *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2012, s. 313.

kışkırttığıının tespit edilmesi ve cemiyetin önemli şahıslarından İskilipli Atıf'ın "Frenk Mukallitliği ve Şapka" eserinin kışkırtma aracı olarak kullanıldığıının belirlenmesidir. 1 Şubat günü cemiyete üye diğer sanıkların yargılanmasına başlandı. Savcı, sabık Babaeski müftüsü Ali Rıza'nın idamla, İskilipli Atıf, Süleyman, Fettah, Hoca Tahir, Saatçi İsmail, Muhlis, Köseoğlu, Osman, Mehmet, Halit ve Yusuf Keman'ın üç ile on beş yıl arasında hapis cezasıyla cezalandırılmasını, diğer sanıkların ise beraatını istedi. 3 Şubat günü mahkeme kararını açıkladı. Cumhuriyet rejiminin inkılaplarına engel olmak ile halkı isyana teşvik etmek suçlamasıyla tutuklanan Teali İslam Cemiyeti üyesi İskilipli Atıf ve sabık Babaeski müftüsü Ali Rıza hakkında ceza kanununun 55.maddesine nazaran idam cezası verildi. Diğer sanıklar on ile on beş yıl arası kürek cezası, beş ile yedi yıl arası hapis cezası ve üç sene sürgün cezası aldılar.⁴⁸⁴

Burada yeri gelmişken cezalar ve mahkûmlar hakkında iki açıklama yapmayı gerekli görüyoruz. Birincisi Hoca Tahir üzerinedir. Hâkimiyet-i Milliye, Hoca Tahir'in üç sene Adana'ya sürgün (nefy) cezası aldığını yazmakta iken⁴⁸⁵ Hoca Tahir'in kendisi olan Tahir Olgun yazdığı hatıratında ceza almadığını, mahkemenin kendisi hakkında beraat kararı verdiğini, 4 Şubat günü öğleden sonra mahkemeye gittiğini, kendisine mahkeme tarafından beraat ettiğine dair üzerinde "*Hiyanet-i Vataniyye'den mahkememize sevk edilen Tahirü'l Mevlevi Efendi'nin icra edilen muhakeme neticesinde beraatine karar verildiğini mübeyyin vesikadır. 4/2/1926*" yazan bir belge verildiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁶

Açıklama yapmak istediğimiz ikinci husus ise İskilipli Atıf hakkındadır. İskilipli Atıf hakkında Savcının üç ile on beş yıl arasında hapis cezası istediğinden yukarıda bahsetmiştik. Lakin 3 Şubat günü mahkemece açıklanan kararda mahkeme heyetinin, savcının istediği hapis cezasından farklı olarak idam cezası verdiğine şahit olmaktayız. Bu anda mahkeme heyetini İskilipli Atıf hakkında bu derece ağır bir karar vermeye iten etkenlere göz atılmasının gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Bilindiği gibi İskilipli Atıf ve bağlı olduğu Teali İslam Cemiyeti, Millî Mücadele'nin en çetin zamanlarında dahi kurtuluş mücadelesine destek vermemiş, aksine kutsal mücadeleyi bertaraf etmek için her türlü acizliği yapmaktan geri durmayan bir tavır takınmıştı.

⁴⁸⁴ Tam liste için: *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Şubat 1926.

⁴⁸⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Şubat 1926.

⁴⁸⁶ Mevlevi, *age.*, s. 360.

Teali İslam Cemiyeti'nin yayınlanan beyannamelerinde Milli Mücadele'ye ve başta Mustafa Kemal olmak üzere Milli Mücadele'nin askeri kadrosuna ağır hakaretler yağdırdığı gerçeği göz önünde tutulması gereken bir olgudur.⁴⁸⁷ İskilipli Atıf mahkeme esnasında bu konuyla alakalı kendisine soru sorulduğunda cemiyetin ve kendisinin yayınlanan bu beyanname ile alakası olmadığını, bunun için 25 Teşrinievvel (Ekim) 1920 tarihli Vakit gazetesinde bir tekzip yayınlandığını mahkeme heyetine söylediye de bu ifadesi mahkeme heyetince inandırıcı bulunmadı. Şüphesiz mahkeme heyetinin İskilipli Atıf'ı inandırıcı bulmaması bazı sağlam sebeplere dayanıyordu. Öncelikle 25 Teşrinievvel 1920 tarihli Vakit nüshasında İskilipli Atıf'ın mahkemede ifade ettiği gibi bir tekzip mevcuttur. “*Yunan Tayyarelerinin Attıkları Beyannameler*” başlığını taşıyan tekzip metni şu şekildedir: “*Teali İslam Cemiyetinden: Vakit gazetesinin 1032 numaralı (numaralı) nüshasında (Teali İslam Cemiyetinin Beyannameleri) ünvanlı bir fıkra gördük. Cemiyetimizin tesisinden beri vukû' bulan neşriyatının mühr-ü resmi ile tahtimi müttehız usül-ü cümlesinden olmakla mühr-ü resmi ile mahtûm olmayan neşriyatın Teali İslam Cemiyetine taalluku bulunmadığı ve cemiyetin İstanbul gazetelerinde münteşir beyannamelerinden maada risale şeklinde ve sûr sairede hiçbir beyanname neşr etmemiş olduğu beyan olunur.*”⁴⁸⁸ Fakat bu tekzipin, beyannamelerin yayınlanmasından yaklaşık 13 ay sonra başka bir gazetede yayınlanmış olması İskilipli Atıf'ın samimiyetine gölge düşürmektedir ve inandırıcı gelmemektedir. Bizim düşüncemize göre de İskilipli Atıf ve cemiyet üyelerinin kendilerine atfedilen bu çirkin beyannamenin tekzipini şüphesiz hemen yayınlamaları gerekirdi. BMM açıldıktan, egemenliğini Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Firariler Hakkında Kanun ile tesis ettikten ve İstiklal Mahkemeleri kurulduktan sonra değil.

Böyle bir durum altında beyannamelerin yayınlandığı tarihten tekzip edildiği Ekim 1920 tarihine kadarki süreci göz önüne alarak Anadolu'da çıkan dini nitelikli isyanların ne denli büyük ve tehlikeli oldukları düşünüldüğünde ve bunun yanında Teali İslam Cemiyeti ve İskilipli Atıf'ın Milli Mücadeledeki hain tutumları akıllara getirildiğinde mezkûr cemiyet ve şahsın hiçbir şekilde inandırıcı olmadığı, Milli Mücadele aleyhindeki beyannamenin bilerek, istenilerek ve haberleri olarak Yunan uçaklarından atılmasına göz yumdukları su götürmez bir gerçek olarak kabul edilmelidir.

⁴⁸⁷ Beyannameler için: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986. ss. 387-397.

⁴⁸⁸ *Vakit*, 25 Teşrinievvel 1920 (25 Ekim 1920), s. 3.

İskilipli Atıf ve Teali İslam Cemiyeti'nin beyannameyi tekzip ettiklerini belirten yazıyı 11 Eylül 1920'de kurulan İstiklal Mahkemeleri'nden yaklaşık 1,5 ay sonra Vakit gazetesinde yayınlamaları da dikkati çeken bir başka husustur. Bilindiği gibi 11 Eylül 1920'de kabul edilen Firariler Hakkında Kanun'un birinci maddesine nazaran asker kaçaklarının firarını önleme amaçlı İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu. Kanunun kabul edilmesinden iki hafta sonra 26 Eylül günü ise Firariler Hakkında Kanun'un birinci maddesine yapılan ek düzenlemeyle kapsamı genişleyerek asker kaçakları haricinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun suçları ekseninde de yargılamaya yapma yetkisine sahip olmuştu. Bu şartlar altında İskilipli Atıf ve Teali İslam Cemiyeti mensuplarının vatan hainliği suçundan İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaktan kurtulmak maksadıyla acele bir tekzip yayınladığı durumu ortaya çıkmaktadır. Beyannamelerin yayınlandığı tarihten tekzip edildiği tarihe kadarki 13 aylık süreçte beyannamenin tekzibi ile alakalı herhangi bir girişimde bulunulmaması, fakat İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşunu takip eden ay içerisinde bir gazetede tekzip yayınlanması, olayın tesadüften daha çok yukarıda bahsettiğimiz gibi "İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaktan kurtulmak maksadıyla acele bir tekzip yayınladığı" durumunu ispatlar niteliktedir.

Bütün bu süreç düşünüldüğünde mahkeme heyetince İskilipli Atıf'ın idamla cezalandırılmasının altında yatan gerekçe; günümüzde çok defa yanlış şekilde bahsedildiği gibi "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı bir eser yazmış olması değil, bu eser aracılığıyla inkılap, rejim, hükümet ve ülke aleyhine dini ve siyasi nitelikli isyanların çıkmasına ön ayak olması ve bu türden isyankâr girişimlerini Milli Mücadele'den bu yana devam ettirerek inkılap, hükümet, rejim ve ülke aleyhine halkı sürekli olarak kışkırtmaya devam ettirmesidir. Özetle, İskilipli Atıf ve şapka inkılabına yönelik diğer ceza alanlar şapka giymedikleri gerekçesiyle değil, inkılabı ve şapkayı bahane ederek isyan çıkarttıkları için cezalandırıldılar.

1925 ve 1926 yıllarında gittikçe büyüyen irtica hareketleri yalnız şapka inkılabına yönelmekle kalmadı. Millî Mücadele'nin kahramanı ve milletin kurtarıcısı olarak vatandaşların gözünde ve gönlünde eşsiz bir makamda olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de çirkin saldırılardan nasibini aldı. 29 Nisan 1925 günü Adana'nın Ceyhan ilçesinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in resmini yırtan Emin adındaki şahıs İstiklal Mahkemesine sevk edildi.⁴⁸⁹ Bir başka olayda Cizre'de yaşandı. Mustafa Kemal aleyhine

⁴⁸⁹ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.25.8.1.

davranışlarda bulunduğu için polis tarafından yakalanan Seyid Nuri adında bir şahıs yakalandı. Şahıs yargılanmayı beklerken arkadaşları Seyid Nuri'yi kolluk güçlerinin elinden kaçırmaya çalıştı. Fakat girişimleri başarısız olunca 27 Mayıs 1926 tarihindeki olayda yer alan 9 şahıs İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi.⁴⁹⁰ Diğer girişim 29 Haziran 1927'de yaşandı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e hakaret eden Ahmet adındaki şahıs hakkında soruşturma yapılması kararı Adliye Bakanlığı'na alındı.⁴⁹¹

Şapka ve cumhurbaşkanı haricinde hükümet aleyhine davranışlarda bulunanlar veya hakaret edenler de İstiklal Mahkemesi'ne verildi. Hükümet aleyhinde konuşarak hakaretlerde bulunduğu tespit edilen Asım isimindeki kişi 19 Temmuz 1925'te İstiklal Mahkemesi'ne verildi.⁴⁹² Yine aynı suçtan, hükümet aleyhine konuşmalar yapmakla suçlanan İhsan ve arkadaşları 15 Temmuz 1925 tarihinde İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.⁴⁹³ Sarhoş bir şekilde ileri geri konuşup hükümete hakaretlerde bulunarak hükümeti küçük düşüren Suphi de 3 Haziran 1925'te İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi.⁴⁹⁴

25 Mart (1925) günü yine hükümet aleyhinde konuşan İstanbullu Mehmet Ali, İstiklal Mahkemesi'ne verildi.⁴⁹⁵ Sarhoş bir şekilde hükümet aleyhinde konuşmalar yaptığı tespit edilen ve Galata rıhtımında çalıştığı belirlenen hamal Mustafa 28 Mart 1925'te İstiklal Mahkemesi'ne yollandı.⁴⁹⁶ Sarhoş olarak hem hükümete hem de İstiklal Mahkemesi'nin kimliğine hakaretler eden Mehmet adındaki şahıs da 5 Ağustos 1925 tarihinde İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi.⁴⁹⁷ Yine sarhoşluk esnasında memleket aleyhinde konuşmalar yaptığı belirlenen Tekfurdağlı⁴⁹⁸ İbrahim Salih, 13 Mayıs 1925'te İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi.⁴⁹⁹

Cumhuriyet rejimine hakaret edenler veya aleyhinde faaliyette bulunanlar da İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. Rejim aleyhinde konuşmalar yapıp aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu tespit edilen Şükrü isimindeki şahıs 23 Ocak 1926 tarihinde

⁴⁹⁰ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 102.667.10.1-2.

⁴⁹¹ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 33.191.17.1-5.

⁴⁹² BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.45.7.1.

⁴⁹³ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.45.10.1.

⁴⁹⁴ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.35.1.1.

⁴⁹⁵ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.18.3.1.

⁴⁹⁶ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.23.10.1.

⁴⁹⁷ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.48.16.1.

⁴⁹⁸ Günümüz Tekirdağ.

⁴⁹⁹ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.29.18.1.

Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi.⁵⁰⁰ Yine İstanbul Kadıköy'de cumhuriyet rejiminin aleyhinde davranışlarda bulunduğu belirlenen Tatar Ahmet, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne yollandı.⁵⁰¹

Yukarıda hepsini vermemizin imkânsız olmasından dolayı bazı örneklerini vermekle yetindiğimiz olaylardan da anlaşılacağı üzere İstiklal Mahkemeleri -çoğunlukla Ankara İstiklal Mahkemesi- cumhuriyetin ilanını takip eden 3-4 yıllık süre içerisinde rejimin devamlılığını sağlamak için oldukça yoğun bir çalışma yapmış ve faaliyetlerde bulunmuştur. Normal hukuk mahkemelerinde görülebilecek olan yargılamalar rejimin yerleşmesi açısından gelecekte sorun yaşanmaması adına, biraz da mesaj vermek amacıyla İstiklal Mahkemeleri'nde yapılmıştır. 1927 yılına gelindiğinde rejimin yerleştiği, halk tarafından benimsendiği ve gelecekte rejim karşıtı büyük bir sorun yaşanmayacağı düşüncesi devlet yönetiminde yerleşmiş olacak ki İstiklal Mahkemeleri'ne artık ihtiyaç kalmadığı düşünülmüş ve mahkemeler 1927 yılında kaldırılmıştır.

2.5 İstiklal Mahkemelerinin Tamamen Kaldırılması

11 Eylül 1920'de TBMM'de kabul edilen Firariler Hakkında Kanun'un birinci maddesine dayanılarak kurulan İstiklal Mahkemeleri önce Millî Mücadele'nin kazanılmasında, daha sonra cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni rejime yönelik tehditleri bertaraf edilmesi noktasında oldukça yararlı oldu. 1927 yılı itibariyle ülkede anarşiye yol açabilecek, cumhuriyet rejiminin devamlılığını tehlikeye sokabilecek bir durum kalmamaya başladı.

Şartların tabii haline dönmesi üzerine de İstiklal Mahkemeleri'ne ihtiyaç kalmadığı fikri hükümette de hâsıl oldu. 2 Mart günü mecliste konuşma yapan Başvekil İsmet Paşa, Taktirî Sükûn Kanunu'nun iki sene daha uzatılmasını teklif edeceklerini fakat İstiklal Mahkemeleri'nin 7 Mart'ta biten faaliyet süresinden sonra tekrar teşkil olunmasını teklif etmeyeceklerini arz etti.⁵⁰² Ertesi gün 3 Mart'ta Halk Fırkası grubu İstiklal Mahkemeleri'nin görevlerinin sona erdirilmesi hakkında karar aldı.⁵⁰³ Böylelikle 11 Eylül 1920 - 7 Mart 1927 tarihleri arasında faaliyet gösteren İstiklal Mahkemeleri'nin

⁵⁰⁰ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 17.87.6.1.

⁵⁰¹ BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.77.7.1.

⁵⁰² TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 30, s. 8.

⁵⁰³ BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 10.57.18.1-3.

görevi 7 Mart 1927 tarihi itibariyle sona ermiş oldu ve tarihin tozlu sayfalarındaki yerini aldı.

İstiklal Mahkemeleri 7 Mart 1927 itibariyle sona ermiş olsa da mahkemelerin yasal dayanağını oluşturan 31 Temmuz 1922 tarihli İstiklal Mahakimi Kanunu ve zeylleri 1949 yılına kadar yürürlükte kalmaya devam etti. İstanbul Milletvekili Cihat Baban ile Doktor Adnan Adıvar'ın İstiklal Mahakimi Kanunu ile tadil ve zeyllerin yürürlükten kaldırılması hakkında sunduğu kanun teklifi 4 Mayıs 1949'da TBMM'de görüşüldü ve kabul edildi.⁵⁰⁴

Böylelikle İstiklal Mahkemeleri'nin yasal dayanağı olan İstiklal Mahakimi Kanunu, 5384 numaralı "*İstiklal Mahakimi Kanunu ile tadillerinin yürürlükten kaldırılması hakkında Kanun*"un 11 Mayıs'ta Resmî Gazete'de yayınlanmasıyla birlikte yürürlükten kaldırıldı.⁵⁰⁵

---

⁵⁰⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 8, Cilt: 19, s. 94.

⁵⁰⁵ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Cilt: 31, s. 671.

SONUÇ

11 Eylül 1920 - 7 Mart 1927 tarihleri arasında faaliyet gösteren İstiklal Mahkemeleri'nin, Millî Mücadele Tarihi ve Genel Devrim Tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olduğu ve bu önemini günümüzde dahi devam ettirdiği yadsınamaz bir gerçektir. 11 Eylül 1920'de kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin yegâne kuruluş amacı asker kaçakları sorununu engellemektir. Fakat Millî Mücadele Dönemi'nde iç isyanların artması ve giderek tehlikeli aşamalara gelmesi gibi etkenler yüzünden 26 Eylül günü Firariler Hakkında Kanun'un birinci maddesine yapılan ek düzenlemeyle İstiklal Mahkemelerinin kapsamı genişletilerek asker kaçakları haricinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun suçları ekseninde de yargılama yapma yetkisine sahip oldu.

İstiklal Mahkemeleri ilk aşamada 8 bölgede 30 üye ile kurulmuştur.⁵⁰⁶ Bu mahkemeler kuruldukları bölgelerde yoğun ve etkili bir yargılama faaliyetine başlayarak ülkede huzur ve sükûnun tesisinde kısa zamanda büyük katkılar sağladı. İstiklal Mahkemeleri'nin çalışma şekillerine bakıldığında ise göze çarpan ilk özellik mahkemelerin yerleşik değil gezici türde mahkemeler olmasıdır. Şüphesiz mahkemelerin bu türden gezici olmasının sağladığı birkaç fayda da vardı. Öncelikli olarak mahkeme heyetinin, olayların yaşandığı bölgelere intikal etmesi, sayıları bazen yüzlerle ifade edilebilecek olan mahkûmların mahkemelerin bulunduğu yere götürülmesine nazaran daha kolay ve maddi açıdan da daha ekonomik bir çözümdü. O günün şartlarındaki ekonomik zorluklar düşünüldüğünde mahkemelerin bütçeye sağladıkları en büyük faydanın maddi açıdan olduğu ifade edilebilir.

Mahkemelerin gezici olmasının haricinde diğer göze çarpan özelliği yargılamaların hızlı olması ve verdikleri kararların kesin olması ile hiçbir şekilde temyiz edilememesidir. İstiklal Mahkemelerinin verdiği kararlarının kesin olması ve temyiz edilememesi iki ana sebebe dayanıyordu. Birincisi, verilen kararların hemen infaz edilmesinin yarattığı caydırıcılık durumuydu. Mahkemenin verdiği idam cezası genellikle aynı gün veya ertesi gün sabaha karşı infaz ediliyordu. Bu sebeple suç işlemeye niyetlenen biri mahkemenin verdiği idam cezasının geri dönüşü olmadığını ve kararın hızlı bir şekilde infaz edildiğini bildiği için mümkün olduğu kadar bu mahkemelerde yargılanmaktan korkarak suça bulaşmamaya çalışıyordu. Mahkeme kararlarının kesin

⁵⁰⁶ Ekim 1920 - Şubat 1921 Arası İstiklal Mahkemeleri: Ankara İstiklal Mahkemesi, Eskişehir İstiklal Mahkemesi, Konya İstiklal Mahkemesi, Isparta İstiklal Mahkemesi, Sivas İstiklal Mahkemesi, Kastamonu İstiklal Mahkemesi, Pozantı İstiklal Mahkemesi ve Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'dir.

olması ve temyiz edilememesinin ikinci sebebi ise; yargılamayı yapan mahkeme heyetinin milletin temsilcisi olan milletvekillerinden teşekkül etmesiydi. Böylelikle mahkeme üyeleri verdikleri kararlarda milletin iradesini, meşruiyetini ve gücünü de temsil ediyordu. “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” düsturunun temel alınarak milletin üstünde bir güç olmadığı ve tanınmadığı kabul edilmiş olduğundan kararlar temyiz edilemiyordu.

İstiklal Mahkemeleri’ni sosyal kontrol geleneğinin 1920’li yıllardaki bir tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür. Hem dünya hem de Türk tarihi içerisinde toplumun kontrol edilmesi noktası kişi veya kurumların kullanıldığına dair örnekler elimizde çokça mevcuttur. Türk tarihinde polis, hafiye teşkilatı, istihbarat örgütü, basın veya silahlı kuvvetler tarihsel bir süreç içerisinde sosyal kontrol aracı kullanılan kurumların başında gelmektedir. Mahkemelerin sosyal kontrol aracı olarak kullanılması meselesinde Türk tarihinden ayrılarak dünya tarihine bakıldığında ise olağanüstü devirlerde, özellikle de ihtilal zamanlarında mahkemelerin sosyal kontrol ve baskı aracı olarak sıklıkla kullanılmış olduğuna şahit olunmaktadır. 1776 Amerikan İhtilali (Bağımsızlık Hareketi), 1789 Fransız İhtilali ve 1917 Rus Bolşevik İhtilali bu hususta mahkemelerin sosyal kontrol aracı olarak etkili bir şekilde kullanıldıkları ihtilallerdir.

Üye sayısı, üyelerin meclis tarafından seçilmesi, verdiği kararların kesinliği ve temyiz hakkının mevcut olmaması gibi benzerliklerden de anlaşıldığı gibi Fransız İhtilal Mahkemeleri’nin, İstiklal Mahkemeleri’ni kat’i surette etkiledikleri bir gerçektir. Fransız İhtilal Mahkemeleri toplam dört üyeden oluşmaktaydı ve bu üyeler Konvansiyon Meclisi tarafından tayin edilmekteydi. İhtilal Mahkemeleri’nin verdiği kararlar kesindi ve temyiz hakkı mevcut değildi.

İstiklal Mahkemeleri, Fransız İhtilal Mahkemeleri’nin haricinde Rus Çeka Mahkemeleri’ne de benzetilmiştir. İki kurumun da ihtilal mahkemesi kimliği dışında Çeka Mahkemeleri ile İstiklal Mahkemeleri arasında bağlantı kurmak imkansızdır. Zira Çeka Mahkemeleri’nin yargılamaları gizli yapılır, halk bilgilendirilmez ve mahkemelerin yasal dayanağının ne olduğu belirsizdir. Fakat İstiklal Mahkemeleri’nin yargılamaları halka açık yapılır, sanığın suçu ve aleyhindeki deliller halkla paylaşılırdı. Duruşmaları takip eden vatandaş sanığın hangi suçtan dolayı yargılandığını ve ne derece suçlu olduğu hakkında fikir sahibi olurdu. Bunların haricinde İstiklal Mahkemeleri; Hıyaneti Vataniye Kanunu, Firariler Hakkında Kanun ve İstiklal Mahkemi Kanunu’nu yasal dayanak olarak yargılamasını yapardı, mahkemelerin yasal dayanakları belliydi. Bütün bu farklardan

dolayı Rus Çeka Mahkemeleri ile İstiklal Mahkemeleri arasında bağlantı ve benzerlik kurulamaz.

Millî Mücadele İstiklal Mahkemeleri, cumhuriyet rejiminin tesisi noktasında Rusya destekli Sosyalist, Komünist ve Bolşevik rejim hareketlerinin bertaraf edilmesine yönelik yaptığı yargılamalarla önemli bir rol üstlenmiştir. Yeşil Ordu Cemiyeti, Türkiye Komünist Partisi ve THİF yeni kurulacak Türk devletinin rejiminin Sosyalizm olarak belirlenmesi için Millî Mücadele Dönemi'nde kurulmuş olan cemiyet ve örgütlenmelerin başlıcalarıdır. Bunların arasından özellikle THİF'in faaliyetleri oldukça geniş bir alana yayılmış ve üye sayısı ile Anadolu'da önemli söz sahibi noktasına gelmişti. Bu cemiyet ve örgütlere üye olup yönetimlerinde rol alan milletvekillerinin de sayısı gün geçtikçe artınca gidişatın tehlikeli bir noktaya gittiği gören Meclis Başkanı Mustafa Kemal bu cemiyet ve örgütlerin zararlarını mecliste yaptığı konuşmalarda mebuslara ifade etmiş ve mezkûr oluşumların kesin tasfiyesi için İstiklal Mahkemesi'ni görevlendirmiştir. Sonuç olarak 9 Mayıs 1921 tarihli Ankara İstiklal Mahkemesi, kararıyla bu oluşumlar kesin olarak bertaraf edilerek Komünist, Sosyalist ve Bolşevik rejimlerinin Anadolu'da yönetimi tamamen ele geçirmesine engel olmuş ve gelecekte rejim olarak benimsenecek olacak halk egemenliğine dayalı cumhuriyet rejiminin önünü açmıştır.

Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri ise Başkumandanlık Kanunu'nun kabulü, Saltanatın Kaldırılması, Ankara'nın Başkent Seçilmesi, Cumhuriyetin İlanı ile son olarak Hilafetin İlgası sürecinden sonra meclis içerisinde ve dışarısında oluşan muhalefet hareketini ve cumhuriyet rejiminin devamlılığına tehlike gösteren her türlü unsurun bertaraf edilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri'nin cumhuriyet rejiminin devamlılığındaki rolleri beş başlık altında genel hatlarıyla şu şekilde kategorize edilebilir: 1) Basının kontrol altına alınması, 2) Muhalefet hareketinin dizginlenmesi, 3) Çete ve Komünistlerin bertarafı, 4) Dini ve siyasi nitelikli isyanların bastırılması, 5) Rejim, hükümet ve inkılaplara yönelik nümayişlere müdahale edilmesi.

Basının kontrol edilmesi hususunda çoğunlukla önceleri hilafet taraftarı sonraları ise hilafetin kaldırılmasıyla birlikte cumhuriyet rejimine muhalif olan İstanbul basını kontrol altına alınmıştır. Yapılan yargılamalar ile birlikte muhalif basın üç kez İstiklal Mahkemesi yargılaması yoluyla (İstanbul, Ankara ve İsyân Bölgesi) ikaz edilerek cumhuriyet rejimine karşı takındıkları muhalif tutumdan vazgeçmeleri istenmiş ve bir bakıma basına gözdağı verilmiştir. Muhalefet hareketinin dizginlenmesi noktasında ise

yapılan hamleler de temel olarak TCF ve Millî Mücadele Dönemi askeri lider kadrosuyla mücadele amaç edinilmiştir. Şeyh Sait İsyanı'yla birlikte TCF'nin İstanbul Beykoz ve Urfa Siverek şubelerinin isyan hareketi ile ilişkisi olduğunun tespit edilmesiyle TCF, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yönelik İzmir Suikast Girişimi'ne katıldıkları şüphesiyle de Millî Mücadele Dönemi askeri lider kadrosu kontrol altına alınıp hareketleri dizginlenmiştir. Çete, Eşkîya ve Komünistlerin bertarafı meselesinde ise asıl tehlike Millî Mücadele Dönemi'nden beri varlıklarını az da olsa devam ettiren ve yeni teşkilatlanmalarda kendilerini gösteren Komünistler idi. Onlar da 12 Ağustos 1925 tarihli Ankara İstiklal Mahkemesi kararıyla cezalandırılmış oldu.

Dini ve siyasi nitelikli isyanların bastırılması cumhuriyet rejiminin devamlılığını sağlama yolunda en büyük engeli oluşturdu. Özellikle görünürde dini fakat gerçekte cumhuriyet rejiminin yıkılmasına yönelik bir isyan hareketi olan Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması ve müsebbiplerinin 28 Haziran 1925 günü İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi tarafından idam da dâhil olmak üzere çeşitli cezalarla cezalandırılması, cumhuriyet rejiminin devamlılığını büyük oranda tesis eden bir gelişme oldu. Son olarak rejim, hükümet ve inkılaplara yönelik tepkilerin büyük çoğunluğunun şapka inkılabına yönelik olmasından dolayı İstiklal Mahkemeleri özellikle şapka inkılabına tepki gösterenleri ve isyan girişimine kalkışanları yargıladı. 1926 ve 1927 yılı boyunca yapılan yargılamalarla olay çıkartan kişiler çeşitli cezalara çarptırılmış oldu.

Sonuç olarak, İstiklal Mahkemeleri 1920-1927 yılları arasında öncelikle Millî Mücadele Dönemi'nde cumhuriyet rejiminin tesis edilmesinde, cumhuriyet rejimi tesis edilmesi sonrasında ise rejimin devamlılığını sağlama noktasında oldukça etkili ve aktif bir rol üstlenmiştir. Cumhuriyet rejiminin tesis edilmesi ve rejiminin devamlılığını sağlama gibi iki gayesini başarıyla yerine getirdikten sonra 7 Mart 1927 tarihi itibarıyla tarih sahnesinden çekilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Fon: HR.İM / Yer: 191.16.0.1-4.

BOA, Fon: HR.İM / Yer: 191.32.0.1-3.

BOA, Fon: HR.İM / Yer: 191.38.0.1-3.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 131.936.1.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.22.15.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.29.12.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.30.20.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.31.11.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.12.12.1.

BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 86.566.14.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.32.19.1-4.

BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 1.1.23.1.

BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 1.1.24.1.

BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 247.673.15.1-5.

BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 230.552.25.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 2.27.3.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 4.45.16.1.

BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 54.357.3.1.

BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 107.699.4.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 7.18.16.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.28.6.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 17.89.14.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 17.88.12.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.20.13.1.

BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 104.682.19.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 15.55.19.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 15.49.16.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.71.12.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.73.13.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 7.21.13.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 7.25.18.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 7.30.11.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.25.12.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.29.12.1.
BCA, Fon: 30.18.1.2 / Yer: 80.100.14.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.20.13.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.48.5.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.27.13.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.78.2.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.65.6.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.65.19.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 17.88.11.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 20.47.5.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 15.61.2.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 15.62.15.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.69.1.1.
BCA, Fon: 51.0.0.0 / Yer: 13.110.28.1.
BCA, Fon: 51.0.0.0 / Yer: 2.13.20.1.
BCA, Fon: 51.0.0.0 / Yer: 5.44.7.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.71.4.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.71.5.1.
BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 102.667.6.1-2.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 17.89.5.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 18.28.19.1.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.25.8.1.
BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 102.667.10.1-2.
BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 33.191.17.1-5.
BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.45.7.1.

BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.45.10.1.
 BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.35.1.1.
 BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.18.3.1.
 BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.23.10.1.
 BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 14.48.16.1.
 BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 13.29.18.1.
 BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 17.87.6.1.
 BCA, Fon: 30.18.1.1 / Yer: 16.77.7.1.
 BCA, Fon: 30.10.0.0 / Yer: 10.57.18.1-3.

Resmi Yayınlar

TBMM. (2015). *Eskişehir İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 4, Ankara.

TBMM. (2015). *Isparta İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 5, Ankara.

TBMM. (2015). *Elcezire İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 3, Ankara.

TBMM. (2015). *İstanbul İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 2, Ankara.

TBMM. (2016). *Şark İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Basımevi, Cilt: 6/1, Ankara.

TBMM, Zabıt Ceridesi

TBMM, Gizli Celse Zabıtları

TBMM, Kanunlar Dergisi

Gazeteler

Ahenk

Ahenk, 17 Haziran 1926.

Ahenk, 18 Haziran 1926.

Ahenk, 20 Haziran 1926.

Ahenk, 15 Temmuz 1926.

Anadolu

Anadolu, 17 Haziran 1926.

Hâkimiyet-i Milliye

Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mayıs 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 14 Temmuz 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 17 Temmuz 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 31 Temmuz - 2 Ağustos 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 3 Ağustos 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 3-6 Ağustos 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 16-21 Ağustos 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 22-27 Ağustos 1926

Hâkimiyet-i Milliye, 28-31 Ağustos 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 22-24 Ağustos 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 24-25 Ağustos 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 8-10 Teşrînievvel 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 27 Ağustos 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mart-17 Nisan 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mayıs-4 Haziran 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mayıs 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 26-30 Teşrînisânî 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 23 Teşrînisânî 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 26 Teşrînisânî 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 27 Teşrînisânî 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 29 Teşrînisânî 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 30 Teşrînisânî 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 1 Kânunuevvel 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 2 Kânunuevvel 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 3 Kânunuevvel 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 4 Kânunuevvel 1925.

- Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Kânunuevvel 1925.
Hâkimiyet-i Milliye, 9 Kânunuevvel 1925.
Hâkimiyet-i Milliye, 16 Kânunuevvel 1925.
Hâkimiyet-i Milliye, 17-20 Kânunuevvel 1925.
Hâkimiyet-i Milliye, 1-3-4 Kânunusânî 1926.
Hâkimiyet-i Milliye, 4 Şubat 1926.

Hizmet

- Hizmet*, 17 Haziran 1926.

Tanin

- Tanin*, 8 Teşrînisânî 1923.
Tanin, 10 Teşrînisânî 1923.
Tanin, 11 Teşrînisânî 1923.
Tanin, 15 Teşrînisânî 1923.
Tanin, 2 Kânunuevvel 1923
Tanin, 5 Kânunuevvel 1923.
Tanin, 10 Kânunuevvel 1923.
Tanin, 31 Kânunuevvel 1923.
Tanin, 18 Teşrînisânî 1924.

Tevhid-i Efkâr

- Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrînievvel 1923.
Tevhid-i Efkâr, 6 Kânunuevvel 1923.

Son Telgraf

- Son Telgraf*, 6 Teşrînievvel 1924

İkdam

- İkdam*, 5 Kânunuevvel 1923.

İleri

- İleri*, 28 Teşrînievvel 1923.

Vatan

- Vatan*, 1 Teşrînisânî 1923.

Vakit

- Vakit*, 25 Teşrînievvel 1920.

Kitaplar ve Makaleler

- Akal, Emel. (2013). *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Akal, Emel. (2013). *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akengin, Aynur Yavuz. (haz.) (2016). *İstiklal Mahkemeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Akın, Rıdvan. (2001). *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akşin, Sina. (2015). *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.
- Akşin, Sina. (2010). *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akyol, Taha. (2012). *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, Doğan Kitap, 6. Baskı, İstanbul.
- Akyürekli, Mahmut. (2013). *Şark İstiklal Mahkemesi 1925-1927*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Ali, Kılıç. (1955). *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yayınları, 1955, İstanbul.
- Alkan, Ahmet Turan. (2011). *İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları*, Ötüken Neşriyat, Ankara.
- Anıl, Yaşar Şahin. (2005). *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (2016). *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, 29. Baskı, Ankara.
- Atay, Falih Rıfkı. (2018). *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Avcı, Mustafa. (2018). *Türk Hukuk Tarihi*, Atlas Akademi Yayınevi, 7. Baskı, Konya.
- Aybars, Ergün. (2014). *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya. (2018). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, III. Cilt, Remzi Kitabevi, 14. Baskı, 2018, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya. (2018). *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, 35. Baskı, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya. (2011). *Tek Adam*, Cilt: I, Remzi Kitabevi, 32. Baskı, İstanbul.
- Balıkçısı, Halikarnas. (1983). *Mavi Sürgün*, Bilgi Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul.
- Bardakçı, Murat. (2008). *Son Osmanlılar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Bayur, Hikmet. (1971). "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Bazı Dışarda Akımlar", *Belleten*, Cilt: XXXV – Sayı: 140, Ankara.
- Bozkurt, Gülnihal. (1996). *Batı Hukukun Türkiye'de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Cebesoy, Ali Fuat. (2017). *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.

- Cebesoy, Ali Fuat. (2002). *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat. (2011). *Siyasi Hatıralar*, Temel Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Çelik, Kemal. (2007). “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, Ankara.
- Çulcu, Murat. (1992). *Hilafetin Kaldırılması Sürecince Cumhuriyet’in İlanı ve Lütfi Fikri Bey Davası*, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Çulcu, Murat. (1993). *İstiklal Mahkemesi’nde Gazeteciler Davası (Hilafetin Sonu)*, Kastaş Yayınları,
- Demirel, Ahmet. (2015). *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- Edib, Eşref. (2002). *İstiklal Mahkemelerinde -Sebilürreşad’ın Romanı-*, Beyan Yayınları, Haz. Fahrettin Gün, İstanbul.
- Ekinci, Ekrem Buğra. (2000). “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 31, Ankara.
- Ekinci, Ekrem Buğra. (2008). *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Ekinci, Ekrem Buğra. (2004). *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.
- Erdinç, Erol Şadi. (2018). *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları 8 mart 335 [1919] tarihli kararname ile kurulan Divan-ı Harb-i Örfi Yargılaması*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Cilt, İstanbul.
- Ergut, Ferdan. (2004). *Modern Devlet ve Polis Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erman, Azmi Nihat. (1971). *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, 1971, İstanbul.
- Goloğlu, Mahmut. (2010). *Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Goloğlu, Mahmut. (2017). *Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Goloğlu, Mahmut. (2014). *Üçüncü Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Hablemitoğlu, Necip. (2006). *Millî Mücadele’de Yeşil Ordu Cemiyeti*, Bir Harf Yayınları, İstanbul.
- İnönü, İsmet. (2018). *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 5. Baskı, Ankara.
- İrtem, Süleyman Kani. (1999). *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Temel Yayınları, İstanbul.
- Kandemir, Feridun. (1955). *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul.
- Karabekir, Kazım. (2019). *Paşaların Kavgası*, Truva Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

- Karabulut, Umut. (2012). “Ankara'nın Başkent İlan Edilişine İstanbul Basınının Tepkileri” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVII, Sayı 1, İzmir.
- Karal, Enver Ziya. (2003). *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara.
- Kırlı, Cengiz. (2000). “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı’da Sosyal Kontrol”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 83, İstanbul.
- Kocahanoğlu, Osman Selim. (2012). *Atatürk’e Kurulan Pusu*, Temel Yayınları, İstanbul.
- Kocahanoğlu, Osman Selim. (2017). *İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası*, Temel Yayınları, İstanbul.
- Kocatürk, Utkan. (1983). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Liebman, Marcel. (2017). *Rus Devrimi Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Mete, Tunçay. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Mumcu, Uğur. (1993). *Gazi Paşa’ya Suikast*, Tekin Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul.
- Mumcu, Uğur. (1995). *Kazım Karabekir Anlatıyor*, Tekin Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul.
- Mumcu, Uğur. (2018). *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, 32. Baskı, Ankara.
- Mütercimler, Erol. (2013). *1922 Mudanya Mütarekesi Diplomasi Savaşı*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Nadi, Yunus. (1998). *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Nedim, Ahmet. (haz.) (1993). *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Olgun, Tahir. (2012). *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- Orbay, Rauf. (1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Cilt: 2, Emre Yayınları, 1993, İstanbul.
- Öktem, Emre. (2010). “Son Çarıçenin Gamalı Haç Merakı”, *Atlas Tarih Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul.
- Örgeevren, Ahmet Süreyya. (2002). *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul.
- Özbek, Nadir. (2008). “Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 40, No. 1, p. 62, Cambridge.
- Özel, Sabahattin. (2009). *Casustur Casus*, Derlem Yayınları, İstanbul.
- Ruhi, Muhammet Emin. (2017). *Fransız Devrimi İkinci Kitap: Fransa’da 1793 Jakoben Devrimi, Robespierre Jakobenizm ve Terör Rejimi*, On İki Levha Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.

- Sayılgan, Aclan. (2009). *Türkiye’de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul.
- Tahir, Kemal. (2019). *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Tevetoğlu, Fethi. (1988). *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tevetoğlu, Fethi. (1967). *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Toker, Metin. (1998). *Şeyh Sait ve İsyanı*, Cumhuriyet Yayınları, 1998, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1986). *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Turan, Şerafettin. (2012). *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, Ankara.
- Turan, Şerafettin. (2013). *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. (2000). *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Yalman, Ahmed Emin. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, Cilt: 2, Pera Turizm Yayınları, İstanbul.
- Yeşil, Ahmet. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiper Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, 2002, Ankara.
- Zürcher, Erik Jan. (2007). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Ansiklopedi Maddeleri

- Türkmen, Zekeriya. (2016). “Divanharp”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, EK-1. Cilt, Ankara.
- Kenanoğlu, M. Macit. (2007). “Nizamiye Mahkemeleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33. Cilt, İstanbul.
- Aydın, Mehmet Akif. (2003). “Mahkeme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27. Cilt, Ankara.

İnternet Kaynağı

- Altıntaş, Ahmet. (2019). “Yeşil Ordu Cemiyeti”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=353901>, Erişim tarihi: 12.03.2019.

Sözlü Mülakat

- Prof. Dr. Ergün Aybars ile 14 Şubat 2019 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü binasında İstiklal Mahkemeleri üzerine gerçekleştirilen mülakat.

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Cengizhan Halaçlı

Doğum Yeri : Kayseri

Doğum Tarihi : 23/11/1994

E-posta : chalacli@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Kazım Kaynak Lisesi

Lisans : Pamukkale Üniversitesi, Tarih Bölümü

Yüksek Lisans : Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Yabancı Dil : İngilizce & İspanyolca

İŞ DENEYİMİ : Özel Ders Öğretmenliği

ARAŞTIRMA ALANLARI: Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Tarihi Kuruluş Dönemi